

ISSN 2075-2970

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ТИПОЛОГІЯ МОВНИХ ЗНАЧЕНЬ
У ДІАХРОНІЧНОМУ ТА ЗІСТАВНОМУ
АСПЕКТАХ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 29

ДОНЕЦЬК

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ**

***ТИПОЛОГІЯ МОВНИХ ЗНАЧЕНЬ
У ДІАХРОНІЧНОМУ
ТА ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТАХ***

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Видається з 1998 року

ВИПУСК 29

Донецьк 2014

ISSN 2075-2970

УДК 801. 55:807 + 801. 561. 1 : 807

Типологія мовних значень у діяхронічному та зіставному аспектах : зб. наук. праць / В. Д. Каліущенко (голов. ред.). – Донецьк : ДонНУ, 2014. – Вип. 29. – 168 с.

У збірнику висвітлено актуальні проблеми діяхронічної та зіставної лінгвістики. Для широкого кола науковців, викладачів і студентів філологічних спеціальностей.

This volume includes papers on current issues of diachronic and contrastive linguistics. For a wide readership of scholars, lecturers and students of philology.

Збірник зареєстровано в Міністерстві інформації України 18 березня 1999 року (серія КВ № 3735) і внесено до переліку наукових фахових видань з питань філології (постанови президії ВАК України за №№ 1-05/7 від 9 червня 1999 року; 1-05/8 від 22.12.2010 року).

Редакційна колегія :

Каліущенко В.Д.	– доктор філологічних наук, професор,
Донецький національний університет (головний редактор)
Ягупова Л.М.	– доктор філологічних наук, професор,
Донецький національний університет (заст. головного редактора)
Басиров Ш.Р.	– доктор філологічних наук, професор,
Донецький національний університет
Бессонова О.Л.	– доктор філологічних наук, професор,
Донецький національний університет
Загнітко А.П.	– доктор філологічних наук, професор,
Донецький національний університет
Кремзикова С.Ю.	– доктор філологічних наук, професор,
Донецький національний університет
Материнська О.В.	– доктор філологічних наук, професор,
Донецький національний університет
Прокопчук О.О.	– доктор філологічних наук, професор,
Інститут неолінгвістики Поморської академії, м. Слупськ (Польща)
Сенів М.Г.	– доктор філологічних наук, професор,
Донецький національний університет
Андреев С.М.	– доктор філологічних наук, професор,
Смоленський державний університет (Росія)
Таранець В.Г.	– доктор філологічних наук, професор,
Миколаївський державний університет ім. В.О. Сухомлинського
Чередниченко О.І.	– доктор філологічних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Друкується за ухвалою Вченої ради Донецького національного університету (протокол № 7 від 27.06.2014 року).

Адреса редакції:

Донецький національний університет,
факультет іноземних мов,
83001 Донецьк / Україна
тел.: +38 062-302 09 22
тел./факс: +38 062-302 09 22
e-mail: typologiya@ukr.net

© Донецький національний університет, 2014

З М І С Т

<i>Каліущенко В. Д., Ягунова Л. М.</i> Серце віддає науці. До ювілею доктора філологічних наук, професора Басирова Шаміля Рафаїловича.....	5
--	---

МОВНІ ОДИНИЦІ ТА КАТЕГОРІЇ У ТИПОЛОГІЧНОМУ Й ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТАХ

<i>Гринецька К. С.</i> Оцінні прикметники з семантичним компонентом “більше норми” в англійській, німецькій, українській і російській мовах.....	13
<i>Материнська О. В.</i> Структурні типи меронімів у німецькій та англійській мовах....	22
<i>Мізін К. І.</i> Компаративні композити як результат дефразеологізації усталених порівнянь англійської та української мов.....	35
<i>Старченко О. А.</i> Особливості словотвірної номінації в термінології виборчого процесу й виборчих процедур англійської та української мов.....	45
<i>Юшкова С. О.</i> Синтаксичний спосіб утворення реципрокальних дієслів у німецькій та українській мовах.....	57

СЕМАНТИЧНІ Й ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ СЛОВА, ВИСЛОВЛЮВАННЯ Й ТЕКСТУ

<i>Білецька О. В.</i> Особливості синтаксичних відношень між компонентами іменникових трикомпонентів у сучасній німецькій мові	67
<i>Васильченко Е. Г.</i> Синергетическая природа звуковых изменений (на примере реализации немецкой фонемы /r/).....	76
<i>Кшановський О. Ч.</i> Категорія евіденційності в сучасній перській мові.....	86
<i>Калініченко В. І.</i> Перцептивно-когнітивні складові концептів “SUCCESS” – “FAILURE”, “УСПІХ” – “НЕВДАЧА” (на матеріалі даних психолінгвістичного експерименту).....	96

МОВНІ КАТЕГОРІЇ В ДІАХРОНІЇ

<i>Илиади А. И.</i> Этимологический комментарий к нескольким славянским изоглоссам в труде А. А. Шахматова «К истории звуков русского языка».....	111
<i>Калус М. И.</i> Некоторые семантические типы средневерхненемецких глаголов с префиксом <i>ver-</i>	121
<i>Карасенко О. А.</i> Пейоративні найменування чоловіків у середньовісній німецькій мові.....	133
<i>Коротка І. М.</i> До семантики рефлексів <i>i.-e.*tēu-, tēu-, teuə-, tūō-, tū-</i> ‘набрякати, надуватися’ в германських, слов’янських та балтійських мовах.....	140
<i>Федорова А. О.</i> К семантической истории терминов лексико-семантической группы «суд» в славянских языках.....	150
НАШІ АВТОРИ.....	161

CONTENTS

<i>Kaliuščenko V. D., Yagupova L. M.</i> He has given his Heart to Science. To Celebrate the Anniversary of Shamil Raphailovitch Basyrov, Doctor of Philology, Professor.....	5
---	---

LANGUAGE UNITS AND CATEGORIES IN THE TYPOLOGICAL AND CONTRASTIVE ASPECTS

<i>Grinevska K. S.</i> Evaluative Adjectives with the Semantic Component of “in Excess of the Norm” in English, German, Ukrainian and Russian.....	13
<i>Materynska O. V.</i> Structural Types of Meronyms in German and English.....	22
<i>Mizin K. I.</i> Comparative Composites as a Result of Dephraseologization of Set Similes in German and English	35
<i>Starchenko O. A.</i> The Features of the Word-Building Nomination in the Terminology of Electoral Process and Procedures in the English and Ukrainian Languages.....	45
<i>Yushkova S. A.</i> Syntactical Method of Formation of Reciprocal Verbs in German and Ukrainian.....	57

SEMANTIC, FUNCTIONAL AND PRAGMATIC CATEGORIES OF THE WORD, UTTERANCE AND TEXT

<i>Biletska O. V.</i> The Peculiarities of Syntactic Relations between the Components of Compounds Consisting of Three Nouns in Modern German.....	67
<i>Vasylchenko O. G.</i> Synergetic Nature of Sound Changes (a Case Study of Realization of the German Phoneme /r/).	76
<i>Kshanovsky O. Ch.</i> Evidential Forms in the Modern Persian Language.....	86
<i>Kalinichenko V. I.</i> The Perceptual and Cognitive Parts of “SUCCESS” – “FAILURE”, “УСПИХ” – “НЕУДАЧА” Concepts (Based on the Data of the Psycholinguistic Experiment).....	96

LANGUAGE CATEGORIES IN DIACHRONY

<i>Iliadi A. I.</i> Etymological Commentary to Several Slavonic Isoglosses in A. A. Shakhmatov’s Work “On the History of Sounds of the Russian Language”.....	111
<i>Kalus M. I.</i> Some Semantic Types of the Middle High German Verbs with the Prefix ver-.....	121
<i>Karasenko O. A.</i> Pejorative Middle High German Nouns Denoting Males.....	133
<i>Korotka I. M.</i> The Semantics of the Indo-European Reflexes *tēu-, tēu-, tēuə-, tēuō-, *tū- ‘to swell’, in the Germanic, Slavic and Baltic Languages	140
<i>Fedorova A. O.</i> On the Semantic History of the Terms of the Lexico-Semantic Group “Court” in the Slavonic Languages.....	150
CONTRIBUTING AUTHORS.....	162

Цей випуск збірника «Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах» присвячено ювілею нашого колеги, доктора філологічних наук, професора Шаміля Рафаїловича Басирова. Редколегія, колектив факультету іноземних мов Донецького національного університету, друзі бажають шановному Шамілю Рафаїловичу міцного здоров'я, щастя, успіхів у викладацькій та науковій діяльності.

СЕРЦЕ ВІДДАЄ НАУЦІ

*До ювілею доктора філологічних наук,
професора Басирова Шаміля Рафаїловича*

Доктор філологічних наук, професор кафедри германської філології Донецького національного університету Шаміль Рафаїлович Басиров народився 23 липня 1954 року у Донецьку (на той час – Сталіно) в родині гірника Рафаїла Басировича і його дружини Бану Мельнишевної, які працювали на одній шахті – імені Челюскінців – у Донецьку. Старша сестра Ш. Р. Басирова – Людмила Рафаїловна – закінчила економічний факультет Донецького державного університету й отримала кваліфікацію економіста. Ш. Р. Басиров навчався у середній загальноосвітній школі № 105 м. Донецька, закінчивши її у 1971 році із золотою медаллю. Вищу освіту здобув на факультеті романо-германської філології Донецького державного університету, вступивши на спеціальність “Німецька мова та література” й отримавши у 1976 році – разом із дипломом з відзнакою – кваліфікацію “Філолог. Викладач німецької мови та літератури”.

До початку у 1979 році педагогічної та наукової діяльності у своїй alma mater пройшов військову службу на Далекому Сході, працював технічним перекладачем на Донецькому машинобудівному заводі.

Наукові інтереси професора Ш. Р. Басирова знаходяться сьогодні у площині лінгвістичної типології. Плекаючи 20-річні традиції наукової типологічної школи “Германістика, типологія, зіставна лінгвістика: лексико-семантичні і словотвірні дослідження”, яка успішно функціонує на кафедрі германської філології ДонНУ і з якої вийшов сам ювіляр, а також розвиваючи власні наукові набутки, професор Ш. Р. Басиров досліджує впродовж двох останніх десятиліть дієслова з рефлексивним комплексом. Емпіричну базу його досліджень утворили системи словотворення дієслів у понад 60 різноструктурних мовах.

А починався науковий шлях ювіляра з германських мов: у 1985 – 1987 рр. він навчався в аспірантурі Ленінградського відділення Інституту мовознавства АН СРСР під науковим керівництвом видатного германіста і типолога доктора філологічних

наук, професора Володимира Петровича Недялкова, у 1988 році захистив кандидатську дисертацію “Немецкие рефлексивные глаголы”. У 2002 – 2005 рр. Ш. Р. Басиров – докторант кафедри германської філології ДонНУ (науковий консультант – доктор філологічних наук, професор, засновник вищезгаданої наукової типологічної школи Володимир Дмитрович Каліущенко). Докторську дисертацію “Словотвір дієслів із рефлексивним комплексом в індоєвропейських мовах” захистив у 2006 році у Київському національному лінгвістичному університеті.

Професор Ш. Р. Басиров – автор понад 120 наукових і науково-методичних праць, у т. ч. 4 монографій, майже 10 навчальних посібників, 80 статей, опублікованих у наукових фахових виданнях України і провідних зарубіжних наукових виданнях (див. Перелік основних наукових і навчально-методичних праць Ш. Р. Басирова). Він є членом двох спеціалізованих вчених рад із захисту докторських дисертацій (у Донецькому національному університеті й Київському національному лінгвістичному університеті), членом редколегій монографічної серії “Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження”, збірників наукових праць “Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах” (майже 10 років був заступником головного редактора цього видання), “Лінгвістичні студії”, “Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)”, наукового журналу “Studia Germanica et Romanica”, що входять до переліку ДАК України.

Професор Ш. Р. Басиров підготував до захисту кандидатських дисертацій трьох дисертантів (див. список нижче). Як науковий керівник він і надалі сприяє молодим ученим факультету іноземних мов ДонНУ, керує міжкафедральним науковим семінаром аспірантів і пошукачів, рецензує й опонує кандидатські й докторські дисертації.

Багато часу професор Ш. Р. Басиров інвестує у майбутню генерацію германістів і перекладачів. Його учні неодноразово перемагали на Всеукраїнських конкурсах студентських наукових робіт, були нагороджені грамотами за найкращі доповіді на наукових конференціях різних рівнів. Він викладає теоретичні курси з лексикології і теоретичної фонетики, а також практичний курс німецької мови як основної іноземної, керує студентським науковим семінаром.

Високошановний колего! Щиросердно вітаємо Вас із славним ювілеєм, зичимо Вам міцного здоров'я, благополуччя і зорепаду нових звершень на науково-педагогічній ниві. Нехай віра і надія будуть двома крилами, які триматимуть Вас на злеті ще багато років!

В. Д. Каліущенко,
Л. М. Ягупова

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ПРОФЕСОРА ШАМІЛЯ РАФАЇЛОВИЧА БАСИРОВА

ДИСЕРТАЦІЇ

- Немецкие рефлексивные глаголы* : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.04. – Л., 1988. – 190 с.
- Словотвір дієслів із рефлексивним комплексом в індоєвропейських мовах* : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.17. – Донецьк, 2006. – 433 с.

МОНОГРАФІЇ

- Типологія дієслів із рефлексивним комплексом в індоєвропейських мовах.* – Донецьк : ДонНУ, 2004. – 333 с. – (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження ; Т. 1).
- Структура і семантика флоронімів у різноструктурних мовах.* – Донецьк : ДонНУ, 2014. – 311 с. (у співавторстві з І. В. Яненко).
- Словотвір дієслів із рефлексивним комплексом у типологічному висвітленні.* – Донецьк : Вид-во Ноулідз (Донецьке відділення), 2014. – 544 с.
- Словообразование глаголов с рефлексивным комплексом в типологическом освещении.* – Донецк : Изд-во Ноулідз (Донецкое отделение), 2014. – 562 с.

СТАТТІ

- Немецкие собственно-рефлексивные глаголы* // Грамматические категории в разносистемных языках. Лингвистические исследования. – М., 1985. – С. 19–27.
- Немецкие конфиксные рефлексивные глаголы с приставкой ver-* // Взаимодействие лексических и синтаксических единиц. Лингвистические исследования. – М., 1986. – С. 10–18.
- Количественная характеристика смысловых групп немецких рефлексивных глаголов* // Функционально-семантические аспекты грамматики. Лингвистические исследования. – М., 1987. – С. 17–25.
- Сопоставительный анализ конфиксных рефлексивных глаголов немецкого, русского и польского языков* // Сопоставительное изучение лексики и грамматики германских, романских и славянских языков. – К., 1989. – С. 5–9.
- Сопоставительный анализ немецких и сербскохорватских рефлексивных глаголов* // Сопоставительные исследования в области номинации и словообразования : сб. науч. тр. – Донецк, 1993. – С. 3–11.
- Типологическая анкета для описания конфиксных рефлексивных глаголов* // Вісник Донецького університету. Сер. Б. Гуманітарні науки. – 1998. – № 1. – С. 151–153.
- Die vergleichende Analyse der Reflexivverben im Mittelhochdeutschen und Neuhochochdeutschen* // Типологія мовних значень в діахронічному та зіставному аспектах. – 1998. – Вип. 1 : Словообразование в средневерхненемецком языке. – С. 10–15.
- Конфиксные рефлексивные глаголы в древневерхненемецком языке* // Лінгвістичні студії. – 1999. – Вип. 5. – С. 30–32.

- К семантике некоторых конфликсных рефлексивных глаголов в славянских языках // Типология мовних значень у діхронічному та зіставному аспектах. – 2000. – Вип. 3. – С. 6–11.*
- Глаголы с рефлексивным компонентом в дательном падеже (на материале немецкого и чешского языков) // Типология мовних значень у діхронічному та зіставному аспектах. – 2001. – Вип. 4. – С. 33–39.*
- Конфликсные рефлексивные глаголы в германских языках // Типология мовних значень у діхронічному та зіставному аспектах. – 2001. – Вип. 4. – С. 6–9.*
- Конфликсные рефлексивные глаголы (на материале немецкого, русского и польского языков) // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии. – 2001. – Вып. VII. – С. 50–54.*
- Немецкие рефлексивные глаголы в художественной и публицистической литературе // Вісник Донецького університету. Сер. Б : Гуманітарні науки. – 2001. – № 2. – С. 124–129.*
- Немецкие рефлексивные глаголы и их соответствия в украинском языке // Восточноукраинский лингвистический сборник. – 2001. – Вып. 7. – С. 435–440.*
- Типологічна характеристика конфліксних зворотних дієслів // Проблеми зіставної семантики. – 2001. – Вип. 5. – С. 245–246.*
- Конфликсные рефлексивные глаголы в современном немецком разговорном языке // Типология мовних значень у діхронічному та зіставному аспектах. – 2002. – Вип. 5. – С. 6–12.*
- Конфликсные рефлексивные глаголы и словообразовательные универсалии (на материале немецкого и русского языков) // Типология мовних значень у діхронічному та зіставному аспектах. – 2002. – Вип. 6. – С. 9–17.*
- Німецькі та польські віддієслівні рефлексивні деривати (порівняльний аспект) // Гуманітарний вісник. Сер. Іноземна філологія : Всеукр. зб. наук. праць. – 2002. – Число 6. – С. 83–84.*
- Эволюция конфликсных рефлексивных глаголов // Типология мовних значень у діхронічному та зіставному аспектах. – 2002. – Вип. 5. – С. 39–44.*
- Декаузативні зворотні дієслова в історичному аспекті // Гуманітарний вісник. Сер. Іноземна філологія. – 2003. – Число 7. – С. 103–105.*
- Історичний розвиток німецьких зворотних дієслів (порівняльний аспект) // Вісник Донецького університету. Сер. Б. Гуманітарні науки. – 2003. – №1. – С. 88–93.*
- Конфликсные рефлексивные глаголы и их соответствия в новогреческом языке // Нова філологія. – 2003. – №3. – С. 49–55.*
- Моторні зворотні дієслова // Нова філологія. – 2003. – № 2. – С. 104–110.*
- Немецкие и испанские рефлексивные глаголы // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии. – 2003. – Вып. XI, ч. 1. – С. 187–194.*
- Отглагольные конфликсные рефлексивные глаголы в индоевропейских языках (семантический аспект) // Типология мовних значень у діхронічному та зіставному аспектах. – 2003. – Вип. 8. – С. 17–24.*
- Сравнительно-типологическое исследование конфликсных рефлексивных глаголов // Типология мовних значень у діхронічному та зіставному аспектах. – 2003. – Вип. 7. – С. 12–18.*

- Семантична характеристика конфіксних зворотних дієслів у різноструктурних мовах* // *Ucrainica I. Současná Ukrajínistika. Problémy jazyka, literatury a kultury.* – Olomouc : Universitatis Palackého v Olomouci, 2004. – С. 172–175.
- Словотвірний аспект вивчення конфіксних зворотних дієслів у індоєвропейських мовах* // *Гуманітарний вісник. Сер. Іноземна філологія.* – 2004. – Число 8. – С. 167–169.
- Структурно-семантична характеристика відприкметникових конфіксних зворотних дієслів (на матеріалі індоєвропейських мов)* // *Сучасні дослідження з іноземної мови : зб. наук. статей.* – Ужгород : ТОВ „Борнео”, 2004. – Вип. 2. – С. 128–135.
- Структурные типы конфиксных рефлексивных глаголов (на материале индоевропейских языков)* // *Studia Germanica et Romanica : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання : Науковий журнал.* – 2004. – Т. 1, № 1. – С. 42–55.
- Типологія значень відіменникових конфіксних зворотних дієслів* // *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах.* – 2004. – Вип. 6. – С. 4–16.
- Типологія конфіксних зворотних дієслів (на матеріалі індоєвропейських мов* // *Мова і культура : Науковий щорічний журнал.* – Вип. 7, т. V : Міжкультурна комунікація. – С. 215–221.
- Дієслова з рефлексивним комплексом в індоєвропейських мовах* // *Мова і культура.* – 2005. – Вип. 8, т. 5/2 : Національні мови і культури в їх специфіці та взаємодії. – С. 221–224.
- Типологічна характеристика дієслів із зворотним комплексом* // *Проблеми зіставної семантики.* – 2005. – Вип. 7. – С. 347–351.
- Молдавские глаголы с рефлексивным комплексом в типологическом освещении* // *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах.* 2006. – Вип. 14. – С. 15–20.
- Морфологічна класифікація дієслів із рефлексивним комплексом в індоєвропейських мовах* // *Гуманітарний вісник. Сер. Іноземна філологія.* – 2006. – Число 10. – С. 196–198.
- Рефлексивні дієслова у типологічному аспекті* // *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах.* – 2006. – Вип. 13. – С. 12–19.
- Відсубстантивні дієслова з рефлексивним комплексом в українських говірках : зіставно-типологічний аспект* // *Грані мов і культур : зб. статей, присвячений ювілею Миколи Олексійовича Луценка.* – Донецьк : ДонНУ, 2007. – С. 12–23.
- Все життя – успішна праця (професору В. Д. Каліуценку – 60!)* // *Одиниці та категорії сучасної лінгвістики : зб. статей, присвячений ювілею В. Д. Каліуценка.* – Донецьк : ТОВ „Юго-Восток, ЛТД”, 2007. – С. 5–11 (у співавторстві з М. О. Луценком).
- Дієслова з рефлексивним комплексом в українських говірках : зіставно-типологічний аспект* // *Studia Germanica et Romanica : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання.* – 2007. – Т. 4, № 2. – С. 69–81.
- Исландские рефлексивные глаголы* // *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах.* – 2007. – Вип. 15. – С. 17–25.

- Новообразование в сфере глаголов с рефлексивным комплексом // Studia Germanica et romanica : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. – 2007. – Т. 4, № 3. – С. 143–148.*
- Рефлексивные глаголы в немецком языке в сопоставлении с татарскими // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. – 2007. – Вып. 16. – С. 5–15.*
- Рефлексивные глаголы в немецком и южнославянских языках // Studia Germanica et Romanica : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. – 2007. – Т. 4. – № 1. – С. 84–92.*
- Словотвір дієслів із рефлексивним комплексом в індоєвропейських мовах // Проблеми типологічної та квантитативної лексикології. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 219–229.*
- Типологія значень відприкметникових дієслів із рефлексивним комплексом // Одиниці та категорії сучасної лінгвістики : зб. статей, присвячений ювілею В. Д. Каліущенка. – Донецьк : ТОВ „Юго-Восток, ЛТД”, 2007. – С. 12–28.*
- Глаголы с рефлексивным комплексом и универсалии (на материале индоевропейских языков) // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. – 2008. – Вып. 18. – С. 5–10.*
- О некоторых универсалиях в сфере конфликтного глагольного образования // Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В. В. Левицького : зб. наук. праць. – Чернівці : Книги-XXI, 2008. – С. 120–126.*
- Рефлексивные глаголы в немецком языке в сопоставлении с татарским, узбекским, алтайским и киргизским языками // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. 2008. – Вып. 17. – С. 16–29.*
- Словотвір дієслів із рефлексивним комплексом (на матеріалі індоєвропейських мов) // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2008. – Вып. 6. – С. 267–271.*
- Категория жизни и смерти в разнотрунтурных языках (на материале паремий и крылатых выражений) // Studia Germanica et romanica : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. – 2009. – Т. 6, № 1. – С. 45–60.*
- Рефлексивные глаголы в немецком языке и их соответствия в кавказских языках // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. – 2009. – Вып. 19. – С. 5–17.*
- Типологічні узагальнення у сфері творення дієслів з рефлексивним комплексом // Проблеми зіставної семантики. – 2009. – Вып. 9. – С. 38–42.*
- Языковые закономерности в области рефлексивного глаголообразования в индоевропейских языках // Актуальні проблеми іноземної філології : Лінгвістика та літературознавство : міжвуз. зб. наук. статей. – 2009. – Вып. III. – С. 15–25.*
- Индоевропейские рефлексивные глаголы и их соответствия в тайских языках // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2010. – Вып. 8. – С. 34–41.*
- Немецкие рефлексивные глаголы и их соответствия в финно-угорских языках // Актуальні проблеми іноземної філології : Лінгвістика та літературознавство : міжвуз. зб. наук. статей. – 2010. – Вып. V. – Ч. II. – С. 96–107.*
- Німецькі рефлексивні дієслова в порівняльно-історичному аспекті // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Сер. Філологічні науки. Мовознавство. – 2010. – № 7. – С. 9–13.*

- Рефлексивные глаголы в немецком языке и их соответствия в иранских языках // Мова й дискурс : Вимір і вимірювання : міжвуз. зб. наук. праць до 75-річчя з дня народження доктора філологічних наук, професора, академіка Академії вищої школи України Світлани Олексіївни Швачко. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – С. 11–22.*
- Немецкие рефлексивные глаголы и их соответствия в азербайджанском и турецком языках // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. – 2011. – Вип. 24. – С.11–17.*
- Рефлексивные глаголы в индоевропейских языках и их соответствия в австронезийских языках // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. – 2011. – Вып. 22. – С. 5–12.*
- Дієслова з рефлексивним комплексом в індоєвропейських мовах та їх відповідники в неіндоєвропейському ареалі // Проблеми зіставної семантики. – 2011. – Вип. 10. – Ч. 1. – С. 124–129.*
- Футбольная разговорная лексика (на материале глаголов немецкого разговорного языка) // Studia Germanica et romanica : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. – 2012. – Т. 9. – № 1 (25). – С. 5–13.*
- Немецкие рефлексивные глаголы и их структурно-семантические параллели в иранских языках // Studia Germanica et romanica : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. – 2012. – Т. 9. – № 3 (27). – С. 122–135.*
- О некоторых универсальных закономерностях глагольного словообразования в индоевропейских языках // Нова філологія. – 2012. – № 51. – С. 198–201.*
- Глагольные инновации в современном немецком языке // Нова філологія. – 2013. – № 55. – С. 21–24.*
- Квіткові метафори та метонімії (на матеріалі германських, романських і слов'янських мов) // Проблеми зіставної семантики. – 2013. – Вип. 11. – С. 51–59.*
- Zu den Bildungstypen der deutschen Reflexiva // Semantik u Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik. – Frankfurt a./M. : Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften. – 2013. – S. 117–126. – (Donezk Studien zur Germanistik, kontrastiven und diachronen Linguistik / [hrsg. v. V. Kaliuščenko u. A. Kačny] ; Bd. 1).*
- Метафори у сфері дієслів розуміння різноструктурних мов (до 60-річчя члена-кореспондента НАН України А. П. Загнітка) (у друку).*
- Метафоричні моделі орнітонімів у різноструктурних мовах // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер. Філологічні науки (мовознавство). – 2014. – С. 3–13.*
- Метафоричні моделі у сфері дієслів розуміння германських і слов'янських мов // Одеський лінгвістичний вісник. – 2014. – Вип. 2. – С. 3–9.*

**ДИСЕРТАЦІЇ, ЗАХИЩЕНІ ПІД НАУКОВИМ КЕРІВНИЦТВОМ
ПРОФЕСОРА ШАМІЛЯ РАФАЇЛОВИЧА БАСИРОВА**

Крайняк О. М. Еліптичні іменники в сучасній німецькій мові: 10.02.04. Донецьк, 2010.

Юшкова С. О. Реципрокальні дієслова та їх конструкції у німецькій та українській мовах: 10.02.17. Донецьк, 2013.

Яненко І. В. Структурно-семантична характеристика флоронімів у різноструктурних мовах: 10.02.17. Донецьк, 2013.

МОВНІ ОДИНИЦІ ТА КАТЕГОРІЇ У ТИПОЛОГІЧНОМУ Й ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТАХ

© К. С. Грiневська
(Донецьк)

ОЦІННІ ПРИКМЕТНИКИ З СЕМАНТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ “БІЛЬШЕ НОРМИ” В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті розглядаються оцінні прикметники з семантичним компонентом “більше норми” в англійській, німецькій, українській і російській мовах. Наведено дефініцію поняття норма, проаналізовано теоретичні засади вивчення семантичної категорії норми та їх класифікацію. Виявлено специфіку визначення норми на матеріалі оцінних прикметників, семантичні особливості оцінки та механізми її взаємодії з категорією норми. Надані загальні характеристики семантичного компонента “більше норми” на матеріалі англійських, німецьких, українських і російських оцінних прикметників.

Ключові слова: норма, оцінка, оцінні прикметники, семантичний компонент “більше норми”.

К. С. ГРИНЕВСКАЯ. ОЦЕНОЧНЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ С СЕМАНТИЧЕСКИМ КОМПОНЕНТОМ «БОЛЬШЕ НОРМЫ» В АНГЛИЙСКОМ, НЕМЕЦКОМ, УКРАИНСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются оценочные прилагательные с семантическим компонентом «больше нормы» в английском, немецком, украинском и русском языках. Дана дефиниция понятия норма, проанализированы теоретические подходы к изучению категории нормы и их классификация. Выявлена специфика определения нормы на материале оценочных прилагательных, семантические особенности оценки и механизмы ее взаимодействия с категорией нормы. Обозначены общие характеристики семантического компонента «больше нормы» на материале английских, немецких, украинских и русских оценочных прилагательных.

Ключевые слова: норма, оценка, оценочные прилагательные, семантический компонент «больше нормы».

K. S. GRINEVSKA. EVALUATIVE ADJECTIVES WITH THE SEMANTIC COMPONENT OF “IN EXCESS OF THE NORM” IN ENGLISH, GERMAN, UKRAINIAN AND RUSSIAN

Evaluative adjectives with the semantic component of “in excess of the norm” in English, German, Ukrainian and Russian have been considered. The notion of the “norm” has been defined, theoretic approaches to the study of the semantic category of the norm have been analyzed. The peculiarities of indicating the norm in evaluating adjectives have been characterized. Semantic characteristics of the category of evaluation and the mechanisms of its interaction with the category of the norm have been revealed. General characteristics of the semantic component of “in excess of the norm” have been described on the basis of English, German, Ukrainian and Russian evaluative adjectives.

Key words: the norm, evaluation, evaluative adjectives, the semantic component “in excess of the norm”.

1. Вступні зауваження. В останні десятиріччя зростає інтерес учених-лінгвістів до вивчення феномену категорії оцінки – однієї з найбільш важливих мовних категорій, тому що її семантика несе в собі систему цінностей навколишнього світу і цінність людини в ньому. Різноманітність підходів до дослідження цієї категорії зростає, динаміка оцінки, що відображає мінливість якостей світу і людини, приводить до змін у

сферi мовних процесiв i мовних одиниць, важливість яких у лiнгвiстичнiй свiдомостi i мовнiй дiяльностi є безперечною, саме тому вони потребують опису i дослiдження.

Категорiя оцiнки є характерною саме для прикметникiв, адже їм онтологiчно властива категорiя означальностi як основа якостi, а його типологiя базується на вiдмiнностях мiж носiями ознаки та об'єктами оцiнки. Він вказує на певний стан, якість, ознаку, властиву або приписувану об'єкту. Проблема вивчення оцiнних прикметникiв потребує повного комплексного осмислення їхнiх семантико-граматичних i комунікативно-функціональних властивостей.

У статтi розглядаються оцiннi прикметники з семантичним компонентом "бiльше норми" в англiйській, нiмецькій, українській i росiйській мовах. Проблема дослiдження прикметникiв у даному контекстi потребує комплексного аналізу, оскiльки включає аналіз не лише семантичних характеристик прикметникiв, але й тiсно корелює з питаннями дослiдження категорiї оцiнки та функціональними особливостями семантичного компонента "бiльше норми" в структурi оцiнних прикметникiв. Теоретико-методологiчну базу дослiдження складають науковi працi таких лiнгвiстiв як Ю. Д. Апресян (Апресян, 1995), В. Д. Аракин, Н. Д. Арутюнова (Арутюнова, 1988), О. Л. Бессонова (Бессонова, 2002), О. М. Вольф (Вольф, 2002), М. А. Кронгауз (Кронгауз, 2005), А. Ш. Курбанова (Курбанова, 2012), Є. А. Поцелуєвський (Поцелуевский, 1974), Дж. Лайонз (Лайонз, 1978), Е. Лейзі (Leisi, 1953), Е. Сепiр (Sapir, 1944).

2. Об'єкт дослiдження. Об'єктом дослiдження є оцiннi прикметники з семантичним компонентом "бiльше норми", такі як англ. *adorable*, нiм. *ausgezeichnet*, укр. *дивовижний*, рос. *превосходный*. Об'єднання оцiнних прикметникiв в єдину лексико-семантичну групу здiйснюється на основi єдиної семантичної ознаки "оцiнка", але слiд зауважити, що матерiал цього дослiдження обмежено лише лексичними одиницями з семантикою позитивної оцiнки.

3. Матерiал дослiдження становлять 4750 прикметникiв iз семантичним компонентом "бiльше норми" в англiйській, нiмецькій, українській i росiйській мовах.

4. Теоретичнi засади дослiдження категорiї норми та її специфіка. Норма позначає серединну частину шкали та може бути виражена такими прикметниками, як англ. *standard, normal, usual*; нiм. *standardisiert, normal, gewöhnlich*; укр. *стандартний, нормальний, звичайний*; рос. *стандартный, нормальный, обычный*. Такi прикметники мають необмежену сферу застосування з предметами та ситуацiями та не мають експресивних синонiмiв. Норма, як екстралiнгвiстичне явище, характеризується недостатньою мiрою вивчення, адже стандарт або стереотип не являє собою предмета зацікавленостi, що робить синонiмiчний ряд прикметникiв на позначення норми не

різноманітним. На відміну від норми, статус перевищення норми характеризується багатьма варіантами експлікацій, наприклад: англ. *exorbitant, fabulous, grandiose*; нім. *übermäßig, außerordentlich, grandios*; укр. *непомірний, неймовірний, грандіозний*; рос. *чрезмерный, невероятный, грандиозный* (Арутюнова 1988: 233-234).

Згідно з Н. Д. Арутюновою, норма трактується інакше і лежить не у середині оцінної шкали, а співпадає скоріше з її позитивним краєм. Таким чином, прикметник англ. *good*, нім. *gut*, укр. *добрий*, рос. *хороший* буде маркувати скоріше норму, ніж її перевищення. На градаційній шкалі норма може займати різне місце. На думку Н. Д. Арутюнової, норма займає простір навколо або ближче до симетрії, тобто у середній частині шкали, що дозволяє коректно, тобто симетрично тлумачити антонімічні пари, які виражають ознаки “більше / менше норми” (Арутюнова 1988: 236).

Поняття норми може ототожнюватися з частиною шкали, рівної одному з еквіполентних антонімів, так, наприклад, у парі антонімів англ. *acute – unpointed*, нім. *stumpf – spitz*, укр. *тупий – гострий*, рос. *тупой – острый*, другий член буде прийматися за норму (Поцелуевский 1974: 243). До цієї категорії належать як загальні так і окремі оцінні прикметники з тією різницею, що перші допускають зняття осі симетрії, а останні – ні. Але співвідношення одного з антонімів з нормою виключає можливість тлумачення прикметників з семантичним компонентом “більше норми” через компаратив (Арутюнова 1988: 237).

Аналіз прикметників стосовно параметрів того чи іншого об’єкта спричинив варіативність поняття про норму та призвів до створення класифікації норм, здійсненої Е. Лейзі, який пропонує чотири види норми:

- 1) видова норма (Speziesnorm);
- 2) норма пропорції (Proportionsnorm);
- 3) норма очікування (Erwartungsnorm);
- 4) ситуативна норма (Tauglichkeitsnorm).

Найбільше значення для встановлення розбігів між компаративом та позитивом має останній вид норм (Leisi 1953: 99-107).

Видова норма, або типовий параметричний стандарт діє для природних родів та артефактів. Видова норма не характеризується строгою фіксацією того чи іншого стандарту. Наприклад, нім. *Sie ist gross* ‘вона велика’ може сприйматися різними способами, такими як “велика для дівчинки”, “велика для дванадцятирічної дівчинки”, “велика для англійської дівчинки дванадцяти років” та ін. Внаслідок того, що фіксована

норма для об'єкта, вираженого в цьому реченні, відсутня, може виникати багато заперечень щодо його розміру.

Видова норма залежить від референції імені. Якщо ім'я співвідноситься з конкретним об'єктом, то норма встановлюється відносно виду; якщо ім'я співвідноситься з видом, то норма встановлюється відносно роду і т.д. Тобто в рамках видової норми можна говорити про властивість норми до рухомості в бік більшої таксономічної одиниці.

Норма пропорції стосується співвідношення параметрів предмета або простору, але вона є релевантною тільки для параметричних прикметників, які позначають розмір. Наприклад, під словосполученнями англ. *wide corridor* 'широкий коридор', англ. *long table* 'довгий стіл' мається на увазі, що пропорції, характерні для цього класу об'єктів, порушені.

Норма очікування може проявлятися у процесі порівняння явищ і об'єктів на основі принципу очікуваного та реального, наприклад нім. *Er ist aber gross!* 'Який великий!', де елемент неочікуваності маркований сполучником *aber*. Норма очікування має вихід у більш широке поняття діахронічної норми, яка стосується встановлення порядку у зміні подій, стані об'єктів та їх сумісності (Leisi 1953: 99-107).

Ситуативна норма діє тоді, коли розміри об'єкта не відповідають вимогам, які ставляться до нього в конкретній ситуації і роблять його непридатним для реалізації конкретної мети. Ідентифікація цього типу норми та виявлення її параметрів здійснюється згідно з аналізом конкретних об'єктів або класу об'єктів, наприклад, рос. *Костюм мне мал* 'Костюм мені малий'. Норма у цьому випадку розташована у середині шкали, а направо і наліво від норми розташовані зони відхилення від норми в бік нуля і максимуму, причому для словосполучень типу рос. *слишком большой* 'дуже великий' та *недостаточно маленький* 'недостатньо маленький' характерний один і той самий семантичний простір, що залежить від прагматичних умов. Сміслові збіги таких словосполучень не означають їх здатності замінювати один одного. В таких випадках норма характеризується оказіональністю, адже семантичний компонент відхилу від норми "менше / більше норми" можна ідентифікувати лише в рамках конкретного контексту, тобто залежно від конкретної ситуації. Це значить, що в контекстах реалізації оказіональної норми існує константна та змінна величина, що можна продемонструвати таким семантичним комплексом, як "людина – одяг", де константою виступає людина, а змінною – одяг. Так у реченні англ. *This coat is too large* 'Це пальто завелике' об'єкт *coat* 'пальто' не відповідає нормі, адже у цьому випадку встановлення

норми здійснюється згідно з параметрами та розміром тіла людини, тож прикметник *large* ‘великий’ виражає ознаку відхилення від норми (Поцелуевский 1974: 241).

Норма характеризується такою якістю як оказіональність, яка має суттєвий вплив на семантику оцінних прикметників, роблячи значення, виражені цими прикметниками, певною мірою відносними. Точка відліку перетворюється на точку співпадіння. Остання може бути зафіксована з більшою або меншою визначеністю. Таким чином, вказівка на мету робить об’єкт оцінювання вимірюваним, що дає можливість визначити його відповідність або невідповідність до норми (Арутюнова 1988: 242).

5. Загальні характеристики семантичного компонента “більше норми”.

Базою семантичного компонента “більше норми” слугує поняття норми, під яким розуміється встановлений, загальноприйнятий стандарт / кількість / рівень чого-небудь. Згідно з А. Ш. Курбановою норма визначається як певна основа оцінок, той стандарт, стереотип, на який спирається оцінюючий суб’єкт (Курбанова, 2012). Таким чином поняття “норма” входить до складу семантичного компонента “більше норми”. В словнику лінгвістичних термінів О. С. Ахманової семантичний компонент ідентифікується як елемент або одиниця у складі складного лінгвістичного цілого, що виділяється на основі певних мовних тенденцій або правил (Ахманова 1969: 205). Для виявлення семантичного компонента “більше норми” у складі оцінних прикметників було застосовано метод компонентного аналізу, тобто послідовний аналіз усіх складових значення лексеми та його подальший розклад на більш прості семи (Кронгауз 2003: 81; Лайонз: 122-125). Так оцінні прикметники англ. *appetizing* ‘апетитний’, нім. *reich* ‘багатий’, укр. *гарний*, рос. *умный* ‘розумний’ одночасно характеризуються різними семантичними компонентами, такими як “смакові властивості”, “фінансовий стан”, “врода”, “розум” та спільним компонентом “більше норми”. З наданих прикладів видно, що семантичний компонент “більше норми” виділяється на основі об’єктивних та суб’єктивно-прагматичних ознак і може охоплювати самостійні функційно-семантичні поля, які перетинаються один з одним, одночасно являючись компонентом категорії якості та кількості. Функціонування семантичного компонента “більше норми” може бути ідентифіковано як кількісна зміна ознаки, або, якщо говорити конкретніше, перевищення норми, яке не спричиняє якісної зміни, що можна проілюструвати за допомогою таких оцінних прикметників: англ. *bonny* ‘гарненький’, нім. *nett* ‘милий’, укр. *вродливий*, рос. *видный* ‘гарний’, які мають загальне лексичне якісне значення “красивий”, яке в даному випадку є статичним, але кількісне вираження цієї якості буде характеризуватися різним ступенем інтенсивності.

Так, найбільш iнтенсивним у наведеному синонiмiчному рядi буде прикметник української мови *вродливий*. Таким чином ми можемо спостерiгати консолiдацiю двох характерних для прикметників семантичних ознак якiсностi та кiлькiсностi у виглядi кiлькiсної змiни якiсностi.

6. Семантичнi особливостi оцiнки. Оцiнка належить до суб'єктивно-прагматичних категорiй та визначається як судження суб'єкта, що висловлюється, його схвалення або несхвалення, бажання, заохочення тощо (Ахманова 1969: 305). На думку О. М. Вольф, оцiнка як цiннiсний аспект значення, присутня в рiзноманiтних мовних вираженнях та може бути обмежена елементами, меншими нiж слово, а може характеризувати групу слiв або цiле висловлювання.

Слiд зазначити, що для прикметників оцiнна семантика є найбільш характерною та дуже рiзноманiтною, адже оцiнка може даватися згiдно з багатьма рiзними ознаками, наприклад, "правдивiсть / неправдивiсть": англ. *sincere*, нiм. *ehrlich*, укр. *правдивий*, рос. *честный*; "важливiсть/неважливiсть": англ. *basilic*, нiм. *wichtig*, укр. *щонайперший*, рос. *значимый*. Але основна сфера семантики, що пов'язана з оцiнкою, найчастiше базується на ознаках "добре / погано", наприклад, прикметники англ. *excellent*, нiм. *toll*, укр. *вiдмiнний*, рос. *отличный* (Вольф 2002: 6-8).

Оцiнка є унiверсальною категорiєю, оскiльки здається вiрогiдним, що опозицiйнi ознаки "добре / погано" iснують в усiх мовах, однак рiзноманiтними залишаються способи вираження оцiнних значень, що зумовлено тим фактором, що оцiнка належить до iнтенсiонального аспекту мови, тобто вiдображення картини свiту залежить вiд того, хто говорить i, як наслiдок, так ускладнюється цiлою низкою факторiв. О. М. Вольф вважає, що модальна рамка оцiнки також є унiверсальною, адже у процесi оцiнювання завжди наявнi суб'єкт i об'єкт, у будь-якiй мовi оцiнка має на увазi наявнiсть шкали чи стереотипу, згiдно з яким здiйснюється оцiнювання. Однак засоби висловлювання цих елементiв у усiх мовах є своєрiдними (Вольф 2002: 10).

Оцiннi прикметники мають два основних значення: "добре" та "погано", наприклад такi оцiннi прикметники, як англ. *irreprehensible* 'бездоганний', нiм. *herrlich* 'чудовий', укр. *благолiпний*, рос. *восхитительный* 'чудовий' вiдповiдають семантичнiй ознацi "добре". Але в деяких випадках неможливо визначити, яка саме ознака характерна для того чи iншого прикметника, наприклад: англ. *fierce* 'сильний', нiм. *wesentlich* 'важливий', укр. *важелезний*, рос. *мудреный* 'важкий', тобто за очевидною наявнiстю оцiнної семантики, неможливо однозначно класифiкувати наданi прикметники за ознакою "добре / погано".

Однiєю з особливостей оцiнки є асиметрiя мiж позитивною та негативною зонами

“добре / погано”. У логічних теоріях оцінки позитивна і негативна частини оцінної шкали неодмінно зумовлюють існування одна одної, що не може однозначно реалізуватися в мові, так, перш за все, несиметричним є співвідношення основної загальнооцінної пари “добре / погано”. Так, оцінка “добре” може позначати відповідність нормі чи її перевищення, натомість оцінка “погано” завжди позначає відхилення від норми (Вольф 2002: 10).

Слід зауважити, що оцінні прикметники в зоні “добре” та “погано” не завжди утворюють антонімічні пари, наприклад, прикметники англ. *magnificent*, нім. *wunderbar*, укр. *чарівний*, рос. *изумительный* можна протиставити прикметникам англ. *disgusting*, нім. *ekelhaft*, укр. *мерзотний*, рос. *омерзительный* лише в цілому як прикметники, що належать до різних оцінних зон, але не за семантичними компонентами.

7. Норма та оцінка в структурі прикметників з семантичним компонентом “більше норми”. Оцінка завжди спирається на певний стандарт, стереотип, що є зафіксованим для конкретної групи об’єктів та називається нормою. В контексті дослідження прикметників з семантичним компонентом “більше норми” слід зазначити, що абсолютна оцінка за кількісними і якісними показниками базується на компаративному механізмі. В процесі зіставлення або градування певний клас об’єктів розташовується в залежності від шкали, що йому відповідає. Оцінна шкала являє собою складну структуру, яка вбирає у себе цілу ланку ознак, які не залежать одна від одної, наприклад, емотивний або суб’єктивний аспект оцінки, дескриптивні ознаки об’єктів, що, стосовно прикметників з семантичним компонентом “більше норми”, корелюють з інтенсивністю суб’єктивних та дескриптивних ознак, а також наявністю крайньої, або найвищої точки заданого параметра. Однією з головних властивостей шкали оцінок є ознака наростання, оцінна шкала є динамічною та розгортається у двох напрямках: в бік збільшення та в бік зменшення інтенсивності певної ознаки (Sapir 1944: 104).

Семантичний комплекс “добре-погано” належить до розряду градуйованих понять, в яких кожний антонім позначає напрям шкали, яка йде у протилежні сторони, розділені віссю симетрії. Зростання однієї ознаки за шкалою неодмінно спричиняє зменшення іншої (Арутюнова 1983: 332-333). На шкалі зростання/зменшення розташовані як загальні оцінні, так і приватні оцінні ознаки. Приватні оцінні ознаки, які не організовані як очевидно протиставлені, також розташовані за шкалою, але з урахуванням градуальності ознаки. Градування можливе як для якісної, так і для кількісної ознаки. На оцінній шкалі існують зони позитивного та негативного, крайні

точки яких марковані як "добре" та "погано", між цими двома зонами розташована зона нейтрального. На думку О. В. Вольф слід визначати ознаки, які знаходяться у нейтральній зоні як "байдужі" для оцінки, що слід більшою мірою відносити до ознаки "погано" (Вольф 2002: 49-50). Такі слова як англ. *neutral, middle*, нiм. *neutral, mittel*, укр. *нейтральний, середній*, рос. *нейтральный, средний* вживаються у дуже вузькому значенні та не позначають середню точку шкали, тобто норму. У цьому відношенні можна припустити, що ознака, виражена прикметником *нейтральний*, має сему, що вказує на серединну позицію на шкалі ознак та не належить до жодного з семантичних полюсів "добре-погано". На параметричній шкалі прикметник *середній* позначає нейтральну зону, де ознаки "багато-мало" збалансовані. Таким чином можна говорити про тричленні оцінні системи типу "хороший – середній – поганий", але середній елемент таких підсистем не позначає нейтральну якість, а зазнає семантичного зсуву в бік полюсу "поганий" (Вольф 2002: 50-51).

Ю. Д. Апресян розглядає проблему інтерпретації опозиції "добре-погано" з іншого боку, зображуючи якісні та кількісні ознаки як вісь координат, де X позначає конкретну ознаку, а Y маркує норму цієї ознаки. Таким чином, чим далі вправо від Y на осі X розташована ознака, тим більше вона перевищує норму, та, відповідно, якщо ознака розташована за X-ом вліво, то вона є меншою за норму (Апресян 1995: 66). Слід зауважити, що, якщо певна ознака трактується за формулою "ознака" = "більше норми X", то, за Ю. Д. Апресяном, таку ознаку слід вважати позитивною, наприклад: англ. *nobby* 'шикарний', *refined* 'рафінований', нiм. *schick* 'шикарний', *raffiniert* 'вишуканий', укр. *шикарний, добірний* рос. *форсовый, изысканный*.

Шкала оцінювання здатна мати певну межу або бути необмеженою, що може бути проілюстровано за допомогою таких груп прикметників: англ. *delectable*, нiм. *reizend*, укр. *пречудесний*, рос. *восхитительный*, які є обмеженими, у порівнянні з прикметниками англ. *handsome*, нiм. *schön*, укр. *ладний*, рос. *красивый*, для яких шкала оцінювання не є обмеженою. Таким чином можна припустити існування абсолютних ознак, які фіксовані на крайніх точках шкали оцінювання і є обмеженими, адже для них неможливий порівняльний ступінь (Вольф 2002: 53).

8. Висновки. В дослідженні було проаналізовано оцінні прикметники з семантичним компонентом "більше норми" в англійській, німецькій, українській і російській мовах. Встановлено, що нормою є певний стандарт або еталон, встановлений та визнаний для певного класу предметів. Крім того норма, як екстралінгвістичне явище, характеризується певними прагматичними властивостями, які мають тенденцію змінюватися залежно від конкретної ситуації, з чого походить така

властивість норми, як оказіональність. В рамках лінгвістичної науки існують численні підходи до вивчення норми: норма розглядається як середня ланка на оцінній шкалі, якій відповідають прикметники з нейтральною семантикою; з іншого боку, норма може співпадати з ланками оцінної шкали наліво або направо від центру, відповідаючи конкретній мірі певної ознаки. Механізми встановлення норми базуються на семантичній опозиції “добре-погано”, на основі якої виділяються антонімічні пари. Крім того опозиція “добре-погано” служить найпростішим, базовим показником для оцінних операцій, який іноді зазнає трансформацій і набуває виду таких семантичних опозицій як “важливість / неважливість”, “правдивість / неправдивість” тощо. Категорія оцінки властива саме прикметникам, адже оцінка може даватися відповідно до різноманітних якісних ознак.

Аналіз семантичного компонента “більше норми” базується, перш за все, на понятті норми та включає в себе кількісні та якісні ознаки, адже перевищення норми означає збільшення або інтенсифікацію певної якості, таким чином семантичний компонент “більше норми” охоплює кількісні та якісні семантичні поля, що перетинаються між собою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Апресян Ю. Д.* Избранные труды. Том 1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М., 1995. – 366 с.
2. *Арутюнова Н. Д.* Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. / Н. Д. Арутюнова. – М., 1988. – 341 с.
3. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – [2-е изд., стер.]. – М. : УРСС : Едиториал УРСС, 1969. – 608 с.
4. *Бессонова О. Л.* Оцінний тезаурус англійської мови : когнітивно-гендерні аспекти / О. Л. Бессонова. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – 362 с.
5. *Вольф Е. М.* Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.
6. *Кронгауз М. А.* Семантика / М. А. Кронгауз. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 352 с.
7. *Курбанова А. Ш.* Когнитивно-синтаксический статус категории меры и степени / А. Ш. Курбанова // Научный журнал КубГАУ. – Ставрополь, 2012. – № 77 (03). – С. 55–69.
8. *Лайонз Дж.* Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз. – М. : Прогресс, 1978. – 540 с.
9. *Поцелуевский Е. А.* Нулевая степень качества и описание значения некоторых прилагательных и сочетаний с ними / Е. А. Поцелуевский // Проблемы семантики. – М. : Наука, 1974. – С. 233–250.
10. *Leisi E.* Der Wortinhalt : Seine Structur im Deutschen und Englischen / E. Leisi. – Heidelberg : Quelle&Meier, 1953. – 131 S.
11. *Sapir E.* Grading, A Study in Semantics / Edward Sapir // Philosophy of Science. – Vol. 11, No. 2 (Apr., 1944). – P. 93–116.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2014

© О. В. Материнська
(Донецьк)

СТРУКТУРНІ ТИПИ МЕРОНІМІВ У НІМЕЦЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У пропонованій статті досліджуються структурно-семантичні особливості меронімів (іменників на позначення частини цілого) в німецькій та англійській мовах. Визначено структурні типи та моделі меронімів, виявлено корелятивний тип відношень між їхньою структурною та семантичною організацією. Визначено роль словотворчих формантів у формуванні семантичного обсягу досліджуваних лексичних одиниць.

Ключові слова: корелятивні відношення, меронім, полісемія, словотворчий формант, структурна модель.

Е. В. МАТЕРИНСКАЯ. СТРУКТУРНЫЕ ТИПЫ МЕРОНИМОВ В НЕМЕЦКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В предлагаемой статье исследуются структурно-семантические особенности меронимов (существительных, обозначающих часть целого) в немецком и английском языках. Выявлены структурные типы и модели меронимов, установлен коррелятивный тип отношений между их структурной и семантической организацией. Определена роль словообразовательных элементов в формировании семантического объема исследуемых лексических единиц.

Ключевые слова: коррелятивные отношения, мероним, полисемия, словообразовательный формант, структурная модель.

O. V. MATERYNSKA. STRUCTURAL TYPES OF MERONYMS IN GERMAN AND ENGLISH

This paper dwells upon the structural and semantic peculiarities of meronyms (i.e. nouns denoting parts of a whole) in German and English. The structural types and models of meronyms have been revealed, the correlative type of the relationship between their structural and semantic organization has been determined. The role of the wordforming elements in the process of the semantic development of meronyms has been highlighted.

Key words: correlative relations, meronym, polysemy, word-forming element, structural model.

1. Вступні зауваження. Лексичні одиниці на позначення частин цілого (мероніми) належать до базового лексичного фонду мови, впорядковують знання людини про світ та є базовим лінгвокогнітивним механізмом, що забезпечує динаміку лексичного складу мови: нім. *Ast*, англ. *branch* ‘гілка (дерева)’; нім. *Ohr*, англ. *ear* ‘вухо’; нім. *Teil* ‘частина’, *Stück* ‘шматок’, *Element* ‘елемент’, англ. *part* ‘частина’, *piece* ‘шматок’ і под. Логічне відношення між частиною та цілим (меронімія) є інтегративним принципом організації багатьох типів семантичних відношень.

Вивчення логічного та філософського підґрунтя відношень між частиною та цілим розпочалося ще в античні часи у роботах Платона та Аристотеля (Platon 1987: 279; Aristotle 1912: 41), у яких сформульовано базові аксіоми відношень між частиною та цілим, розширені формальною логікою, мереологією (Ridder 2002: 3). Перша системна робота про логічні відношення між частиною та цілим була виконана у формально-онтологічному руслі Е. Гуссерлем (Husserl, 2009). До вивчення меронімії як одного з основних типів таксономічних зв'язків у мові лінгвістична традиція

звернулася у 80-90 роках ХХ століття (Chaffin, 1992; Cruse, 1979; Iris, 1988; Winston, 1987). Мероніми неодноразово ставали однією з базових “тестових” тематичних груп (далі – ТГ) лексики під час дослідження семантичних універсалій, вивчення відношень посесивності, фігурували як об’єкт досліджень у психолінгвістиці, когнітивній лінгвістиці. У низці робіт Е. Рош (Rosch, 1977) та її колег, публікаціях у межах лінгвістичної антропології (Brown, 2001) на матеріалі меронімів проілюстровано принципи “наївної” таксономії (сегментації дійсності) носіями різноструктурних мов (Andersen, 1978), що безпосередньо відбивається на формуванні регулярних семантичних зсувів під час розвитку полісемії лексичних одиниць. У зв’язку з цим необхідним є виявлення семантичних типів меронімії (Gerstl, 1995; Iris, 1988; Lutz, 1996; Moltmann, 1997; Murphy, 2003; Tversky, 1990). Теоретична база цього дослідження спирається також на системні праці, які сформували підґрунтя дослідження словотвору німецької та англійської мов (Dressler, 1981; Engel, 2003; Erben, 1993; Fleischer, 1995; Kastovsky, 1982; Marchand, 1969; Mayerthaler, 1980; Ortner, 1991; Shaw, 1979; Vater, 2010; Wellmann, 2000; Wurzel, 1989). Пріоритетними для роботи є також сучасні праці, що розширюють обрії традиційного сприйняття способів словотвору та їхнього лінгвістичного аналізу (Donalies, 2002; Kaliuščenko, 2000; Kürschner, 1974; Lohde, 2006; Motsch, 1995; Nedjalkov, 2007; Plag, 2008).

1.1. Актуальність пропонованого дослідження пояснюється тим, що відношення між частиною та цілим, з одного боку, є одним із фундаментальних логічних відношень, на яких ґрунтується сприйняття людиною дійсності, з іншого – це важливий тип організації парадигматичних відношень у мові, який потребує детального вивчення. Структурно-семантичні особливості меронімів не розглядалися комплексно на матеріалі повного корпусу. Важливість дослідження системи меронімів пояснюється також і тим фактом, що ця лексична підсистема може виступати моделлю для вивчення закономірностей семантичного розвитку лексичної системи загалом (Материнська, 2009, 2012; Materynska, 2012, 2013).

Мета цієї розвідки полягає у визначенні структурних особливостей меронімів у німецькій та англійській мовах та виявленні взаємозв’язку між їхньою структурою та семантикою. Об’єктом дослідження є мероніми (іменники на позначення частин цілого) в німецькій та англійській мовах та їхні лексико-семантичні варіанти (далі – ЛСВ). Предмет дослідження – структурні особливості меронімів у німецькій та англійській мовах, виявлення впливу словотворчих формантів на їхню семантику. У попередніх дослідженнях увагу було приділено визначенню семантичних типів меронімів-

комполітів, визначенню впливу семантичних ознак у прямому значенні меронімів на розвиток їхньої полісемії (Материнська, 2012; Materynska, 2012, 2013), утім визначення потребує взаємозв'язок між формальною організацією досліджуваних лексичних одиниць та реалізацією їхнього словотворчого та семантичного потенціалу (Материнська, 2012).

1.2. Емпіричний матеріал дослідження складають лексичні одиниці (ЛО), отримані шляхом суцільної вибірки з репрезентативних тлумачних та перекладних словників німецької та англійської мов, було використано також тематичні, ідеографічні, етимологічні словники, електронні бази даних, енциклопедичні джерела (див. Список лексикографічних джерел). Загальний обсяг вибірки становить 4730 лексичних одиниць (6098 ЛСВ) у німецькій мові та 1888 лексичних одиниць (6091 ЛСВ) в англійській мові. Отже, у двох досліджуваних мовах проаналізовано 6618 лексичних одиниць, загальна кількість їхніх значень складає 12 189 ЛСВ. До досліджуваного корпусу меронімів було включено лексичні одиниці, які наявні у словниках стандартної / літературної мови та не є вузькотермінологічними чи стилістично маркованими одиницями. Розмовна лексика не перебувала у фокусі дослідження, втім враховувалися випадки, коли відбувався перенос за моделлю метафори чи метонімії до одиниць розмовного стилю з меронімів, які за своїм основним значенням належать до загальноповсякденної літературної лексики. Розбіжності у кількості досліджуваних меронімів у німецькій та англійській мовах пояснюється тим фактом, що значна кількість композитів, зафіксованих у німецькій мові, в англійській мові передається описовими словосполученнями з прийменником *of* або ж поєднанням іменника з прикметником у функції атрибута: нім. *Lungenspitze*, англ. *apex of the lung* 'верхівка легень', нім. *Hauptteil*, англ. *main, principal part* 'головна, основна частина'. Такі словосполучення належать до так званих *ad hoc* утворень, їх не було включено до матеріалу дослідження, оскільки їхня кількість є майже необмеженою.

2.3 погляду структурної організації у німецькій мові переважають моделі, за якими утворюються композити (3752 ЛО), наприклад, двокомпонентні композити (3488 ЛО): нім. *Bestandteil* 'складова частина' порівняно із симплексами (322 ЛО, наприклад, нім. *Dach* 'дах, стріха, покрівля') та моделями морфологічного словотвору (653 ЛО, наприклад, нім. *Hinterfront* 'задній фронт, задній бік будинку' утворено за допомогою префіксоїда *Hinter-*). В англійській мові симплекси (506 ЛО, наприклад, англ. *roof* 'дах, стріха, покрівля') та моделі морфологічного словотвору (686 ЛО) домінують над кількістю композитних утворень (696 ЛО), наприклад, англ. *segment* 'сегмент, частина' (утворено за суфіксальною моделлю). В обох досліджуваних мовах продуктивними

засобами експліцитної деривації є суфіксальні моделі (315 ЛО у німецькій та 376 ЛО в англійській мовах, наприклад, нім. *Teilchen* ‘часточка, частка’, англ. *sparklet* ‘іскорка’) та моделі, за якими утворюються мероніми за допомогою префіксоїдів (нім. *Oberkörper* ‘верхня частина тіла, тулуба’ – 156 ЛО, англ. *forepart* ‘передня частина’ – 42 ЛО).

2.1. В англійській мові значно більше меронімів, сформованих за допомогою конверсії, найчастіше за моделлю $V \rightarrow N$ (англ. *cut* ‘відрізана частина’, *chop* ‘тонкий шматок м’яса, відбивна’), але також за моделями $Adj \rightarrow N$ (англ. *room* ‘кімната, приміщення, місце’ від дангл. прикметника *rūm* ‘просторий’). Загальна кількість меронімів, утворених за моделями імпліцитної деривації, конверсії в англійській мові становить 155 ЛО, у німецькій – 100 ЛО.

Особливістю структури меронімів, утворених за моделлю конверсії в англійській мові, є можливість субстантивації фразових дієслів, словосполучень із прийменником, наприклад, англ. *turnup* ‘загорнута частина одягу’ від фразового дієслова *to turn up* ‘загинати’, *offcut* ‘відрізаний шматок’ від дієслова *to cut off* ‘відрізати’. Загальна відмінність у структурі досліджуваних мов, вищий ступінь синтетичності німецької мови та аналітизму англійської, наявність більшої кількості лексем, що є кореневими, в англійській мові (506 ЛО порівняно із 322 симплексами у німецькій мові), більша простота побудови композитів (англ. *backrest* ‘спинка меблів’) в англійській мові у зіставленні з німецькою мовою зумовлюють той факт, що в ній зафіксовано поодинокі випадки утворення трикомпонентних меронімів-композитів (5 ЛО, 0,26% від їхньої загальної кількості) і не зафіксовано взагалі чотирикомпонентних композитів. У німецькій мові виявлено 255 меронімів, які є трикомпонентними композитами (наприклад, нім. $N+(N+N) \rightarrow N$: *Holzfußboden* ‘дерев’яна підлога’), що становить лише 5,3% від їхньої загальної кількості, втім цей показник є значно вищим за англійську мову.

2.2. Чотирикомпонентні композити є також непродуктивними моделями утворення меронімів у німецькій мові, зафіксовано лише дев’ять таких лексичних одиниць в межах тематичної групи темпоральних меронімів, наприклад, $N+(N+(e)s+(Adj+N)) \rightarrow N$ *Weltjahresbestzeit* ‘кращий річний рекорд часу’, $Adj+er+((Num+N)+(e)s+N) \rightarrow N$ *Heiligerdreikönigstag* ‘День святого Богоявлення’. У німецькій мові виявлено два зрощення (*Flitterwöchner/in* ‘молодий / молода’) та один випадок зсуву, який має ознаки вільного синтаксичного словосполучення, наприклад, *Vor-Ort-Termin* ‘зустріч безпосередньо на місці події’. Домінують моделлю в обох досліджуваних мовах є модель двокомпонентних детермінативних композитів за структурою $N+N \rightarrow N$, наприклад, нім. *Dachboden* ‘горище’, *riverbed* ‘річище’. Ця

модель характеризується найвищою продуктивністю та є основною моделлю утворення меронімів – детермінативних композитів.

Для англійської мови характерним є приєднання коренів без використання з'єднувального елемента, у той час як у німецькій мові продуктивними є моделі зі з'єднувальними елементами $(e)s$ та $(e)n$: $N+(e)s+N \rightarrow N$ та $N+(e)n+N \rightarrow N$, наприклад, нім. *Verbindungsglied* ‘поєднувальний елемент, ланка’, *Maienzzeit* ‘травневий час’. Більшою варіативністю відрізняються композитні утворення у німецькій мові, меншою в англійській. Композити, зафіксовані у німецькій мові, в англійській мові часто передаються описовими словосполученнями з прийменником *of* або ж поєднанням іменника з прикметником у функції атрибута, наприклад, нім. *Mundwinkel*, англ. *corner of the mouth* ‘куток рота’, нім. *Bauchdecke*, англ. *abdominal wall* ‘черевна стінка’.

Для досліджуваних у англійській мові меронімів на позначення темпоральних понять наявність моделі детермінативних трикомпонентних композитів не є характерною, саме у ТГ темпоральних меронімів зафіксовано декілька таких випадків: $Adj+(N+N) \rightarrow N$, англ. *whitsunday* (букв. ‘білий + сонце + день’) ‘біла п’ятниця, свято П’ятидесятниці’. Більшість темпоральних позначень такого плану виражено в англійській мові описовими словосполученнями, наприклад, *Schlechtwetterperiode* ‘період панування поганої погоди’ буде відповідати у англійській мові вільному словосполученню: англ. *a period of bad weather* ‘період, який характеризується поганою погодою’. Зафіксовані двокомпонентні та трикомпонентні мероніми-композити на позначення темпоральних понять можуть мати також еліптичну форму. Кількість таких одиниць є незначною, серед двокомпонентних меронімів-композитів на позначення темпоральних понять у німецькій мові виявлено чотири одиниці, наприклад, *Hundstage* (*Hundssterntage*) ‘найспекотніші дні літа, коли сонце перебуває у сузір’ї Великого Пса’ серед трикомпонентних – лише один композит (нім. *Weiberfastnacht* (*Altweiberfastnacht*) ‘останній четвер перед серединою на першому тижні Великого посту’).

3. Значна частина меронімів, які є детермінативними композитами у німецькій та англійській мовах, утворюються поєднанням основ, що є меронімами, тобто часто нові мероніми утворюються сполученням двох чи трьох вже існуючих позначень частин, наприклад, соматизм + соматизм, нім. *Ellbogen+gelenk* ‘ліктьовий суглоб’, нім. *Handwurzel+knochen*, англ. *wrist+bone* ‘кістка зап’ястка’; найменування частини артефакту + найменування частини артефакту, нім. *Dach+fenster* ‘вікно горища’. Такі моделі зафіксовано також серед поодиноких випадків утворення меронімів – копулятивних композитів, наприклад, лексема на позначення поняття “частина” + інше позначення поняття “частина”: нім. *Teil + stück* ‘фрагмент, частина’. Це свідчить про

високий словотворчий потенціал більшості симплексів у німецькій та англійській мовах, адже система меронімів належить до базової лексики в обох досліджуваних мовах. Вона складається з найбільш поширених та частотних лексичних одиниць, що забезпечують спілкування людей у повсякденні. Згідно з теорією маркованості мовних одиниць або ж теорією природної морфології (Mayerthaler, 1980), немарковані одиниці є більш “природними” та більш стійкими у процесі розвитку, аніж марковані різними граматичними показниками, обтяжені словотворчими формантами. Простежується тісний взаємозв’язок між відсутністю додаткових граматичних ознак, відносною простотою формальної структури меронімів та їхнім високим рівнем полісемії, частотністю та здатністю бути основою для утворення інших меронімів-комполітів, у яких вони можуть функціонувати як одна з основ. З іншого боку, складна морфологічна структура мероніма, його “вторинність” під час семантичного розвитку становлять перешкоду для розвитку полісемії та звужують сферу його функціонування. Дані щодо кількісного розподілу досліджених меронімів за структурними типами вміщено у таблиці 1.

Таблиця 1

Структурні типи меронімів у німецькій та англійській мовах

Структурна модель	Кількість лексем	
	Нім.	Англ.
1. Симплекси	322	506
2. Експліцитна деривація	538	491
2.1. Афіксальні моделі	382	449
2.1.1. Суфіксальні моделі	315	376
2.1.2. Префіксальні моделі	65	66
2.1.3. Префіксально-суфіксальні моделі	2	7
2.2. Лексеми, утворені за допомогою префіксоїдів	156	42
3. Імпліцитна деривація, конверсія	100	155
4. Усічення	2	25
5. Скорочення	10	13
6. Абревіація	3	2
7. Композити	3752	696
7.1. Двокомпонентні композити	3478	687
7.1.1. Еліптичні двокомпонентні композити	10	4
7.2. Трикомпонентні композити	254	5
7.2.1. Еліптичні трикомпонентні композити	1	-
7.3. Чотирикомпонентні композити	9	-
8. Зрощення	2	-
9. Зсув	1	-
Разом	4730	1888

Важливим етапом моделювання системи меронімів є пошук впливу їхніх семантичних особливостей на структурну організацію та навпаки. Безперечно, що розбіжності у їхній структурі знаходяться у прямій залежності від загальної будови досліджуваних мов, притаманних цим мовам морфологічних, синтаксичних особливостей, ступеня синтетичності / аналітичності (який у цьому випадку є вищим в англійській мові та нижчим у німецькій мові). Генетична близькість досліджуваних мов та належність більшості тематичних груп, що складають систему меронімів до базової лексики обумовлюють спільні риси у їхній семантиці та структурі. Утім, спираючись на результати здійсненого дослідження, можна стверджувати, що стереотипи сприйняття та сегментації дійсності носіями німецької та англійської мов безпосередньо впливають на їхню структурну організацію (Материнська: 280-284).

3.1. Якщо зіставити кількість симплексів, продуктивність утворення меронімів засобами експліцитної та імпліцитної деривації, композиції та інших засобів словотворення за виокремленими тематичними групами, то можна виявити як семантичні ознаки, які об'єднують досліджувані одиниці в межах цих тематичних груп, впливають на превалювання певних структурних моделей, на розвиток полісемії меронімів. Так, “кваліфікативна” ознака, що визначає належність до цілого, є інтегральною та фіксується у значенні всіх досліджуваних меронімів; визначає також інші диференційні ознаки залежно від виду цілого. Семантична ознака належності до визначеного цілого реалізується за такими типами: а) меронім позначає частину, компонент складного конкретного цілого або ж частину певного поняття: нім. *Hemdärmel* ‘рукав сорочки’; б) меронім позначає частину, компонент певного виду конкретного цілого або ж виду певних понять: нім. *Griff* ‘руків’я (різних інструментів)’; в) меронім позначає частину будь-якого цілого: нім. *Teil*, англ. *part* ‘частина’, нім. *Stück*, англ. *piece* ‘шматок’. Комбінація семантичних ознак у семантичній структурі мероніма “частина” + “форма” + “субстанція” є ідентифікуючою щодо цілого, наприклад, нім. *Marmortreppe* ‘мармурові сходи’, у той час як, комбінація семантичних ознак “частина” + “локативна” ознака не є ідентифікуючою щодо цілого: нім. *Vorderteil*, англ. *forepart* ‘передня частина’.

Найбільша кількість симплексів з-поміж десяти досліджуваних тематичних груп меронімів у німецькій мові характеризує тематичну групу соматизмів (нім. *Auge* ‘око’) та найменувань частин артефактів (нім. *Dach* ‘дах’, нім. *Tür* ‘двері’). В англійській мові у зворотній послідовності – тематичну групу найменувань частин артефактів (англ. *roof* ‘дах’, англ. *door* ‘двері’), соматизмів (англ. *eye* ‘око’) та позначень поняття частина (англ. *part* ‘частина’, *piece* ‘шматок’). Це можна пояснити базовістю, важливістю саме

цих тематичних груп меронімів у щоденному спілкуванні людини, їхнім давнім походженням, лексичним одиницям саме цих тематичних груп властивий значний рівень полісемії.

3.2. В обох досліджуваних мовах засоби експліцитної деривації є найбільш характерними для утворення меронімів, що належать до тематичної групи найменувань соматизмів, частин артефактів, оскільки, наприклад, префікси та префіксоїди часто вказують на важливі для цієї тематичної групи семантичні ознаки “локативності” та “функціональності”. У тематичній групі соматизмів фіксуються, наприклад, такі мероніми, утворені за допомогою префіксоїдів: нім.: *Oberlippe* ‘верхня губа’, англ. *forearm* ‘передпліччя’. З-поміж найменувань частин артефактів виявлено лексеми утворені за допомогою префіксоїдів, наприклад, нім. *Hintertür* ‘задні двері’, англ. *foredeck* ‘передня частина головної палуби’. Значну роль відіграють також префікси зі значенням локативності: нім. *Abseite* ‘зворотній бік’, англ. *subhead* ‘підзаголовок’. У тематичній групі найменувань частин сукупностей префіксоїди із локативною семантикою вказують на тип підпорядкування, ієрархії певних понять: нім. *Untergruppe* ‘підгрупа’. У тематичній групі локативних меронімів фіксуються такі префіксоїди зі значенням “локативності” як: *Ober-* / *Unter-*, *Hinter-* / *Vorder-*, *Neben-*: наприклад, нім. *Oberseite* ‘верхній бік’, *Unterseite* ‘нижній бік’, *Hinterseite* ‘задній, зворотній бік’, нім. *Vorderseite*, англ. *foreside* ‘передній бік’, нім. *Nebenraum*, *Nebenzimmer* ‘сусідня кімната’. Значення локативності, звичайно, передається також за допомогою компонента *A*, яким може бути, наприклад, сторона світу: нім. *West-* ‘захід’, *Nord-* ‘північ’, *Ost-* ‘схід’, *Süd-* ‘південь’: нім. *Westgrenze* ‘західна межа’, *Nordgrenze* ‘північна межа’, *Ostrand* ‘східний кут, східний кордон’, *Südspitze* ‘південний кут, південна частина (острова)’. В англійській мові їм відповідають переважно описові словосполучення, що складаються з прикметника та іменника: англ. *south corner* ‘східний кут, східна частина’.

Найменування позначень “частини” реалізують семантичну ознаку “локативності” за допомогою префіксоїдів зі значенням розташування певної частини по відношенню до цілого, наприклад, нім. *Zwischenstück*, *Zwischenglied* ‘поєднувальна деталь’, нім. *Vorderteil* ‘передня частина’, *Oberteil* ‘верхня частина’, *Unterteil* ‘нижня частина’.

Типовими вони є також для утворення темпоральних меронімів, у структурі яких вони визначають вже не просторові, а часові межі, хронологічну послідовність подій, сегментів часу: нім. *Vorwoche* ‘минулий тиждень’, *Vorabend* ‘вечір напередодні’,

Zwischenzeit ‘інтервал часу’, окремі приклади реєструються також в англійській мові: англ. *forenoon* ‘час перед обідом, ранок’.

Найменування частин процесів, утворені за допомогою експліцитної деривації, також реалізують за допомогою префіксоїдів семантичну ознаку послідовності певних стадій процесу: нім. *Vorstufe* ‘перший, попередній етап’, англ. *prophase* ‘попередня, підготовча стадія’. Такі префіксоїди є особливо продуктивними у німецькій мові.

Найбільшу кількість композитів у німецькій мові зафіксовано в тематичній групі темпоральних меронімів (1132 ЛО), найменувань частин артефактів (791 ЛО), локативних меронімів (672 ЛО) та соматизмів (462 ЛО). В англійській мові композити домінують у ТГ найменувань частин артефактів (263 ЛО), локативних меронімів (163 ЛО), темпоральних меронімів (116 ЛО) та соматизмів (72 ЛО). Загальна тенденція превалювання композиції як способу утворення меронімів у німецькій мові та морфологічних засобів утворення у англійській мові є характерною для всіх десяти досліджуваних тематичних груп.

3.3. Факт домінування композитів у тематичній групі темпоральних меронімів у німецькій мові корелює з усталеними стереотипами сприйняття часу її носіями як підпорядкованого діяльності людини за усталеним графіком, для якого дуже важливим є планування найдрібніших проміжків: нім. *Hüttenabend* ‘вечір ночівлі у гірській хатині’, *Leseabend* ‘вечір авторського читання’ та ін. Стереотип точності, акуратності у визначенні часу певної події для носіїв німецької мови чітко пов'язаний з визначенням місця події, тож локативні позначення також утворюються поєднанням основ на позначення певної частини простору та її функціонального навантаження у побуті людини: нім. *Lagerplatz* ‘місце складування, зберігання чогось’, *Sammelstelle* ‘місце для зібрань’, *Übungsplatz* ‘місце тренувань’. Оскільки вказані тематичні групи поєднують мероніми, яким властива складна семантична структура та поєднання декількох основ під час їхнього формування, саме ці тематичні групи переважно у німецькій мові характеризуються найбільшою кількістю три- та чотирикомпонентних композитів, які загалом належать до малопродуктивних моделей утворення меронімів-композитів. Отже, якщо під час утворення меронімів реалізуються дво-, три- чи чотирикомпонентні моделі композитів, то, в основному, комбінація семантичних ознак має такий вигляд: семантична ознака локативності + семантична ознака функціональності + семантична ознака приналежності певному цілому або ж виду певного цілого: нім. *Truppenübungsplatz* ‘місце тренування військ’ (локативний меронім, який поєднує всі три вказані ознаки).

Семантичні ознаки “локативності” та “функціональності” є також важливими для тематичної групи найменувань частин артефактів та соматизмів, що пояснює значну кількість композитів у них у німецькій мові та більшу кількість у зіставленні з іншими засобами словотвору в англійській мові: нім. *Tragflügel* ‘крило літака’, *Eckfenster* ‘кутове вікно’, *Bauchdecke* ‘черевна стінка’.

На увагу заслуговує також той факт, що словотворчі елементи, що застосовуються під час утворення меронімів засобами експліцитної деривації також безпосередньо пов’язані з їхнім набором семантичних ознак. Зменшувальні суфікси, як правило, використовуються під час утворення меронімів, що містять у своїй семантичній структурі ознаки малого розміру, низької вартості або ж деформованості, наприклад, нім. *Schnipsel*, *Schnippel* ‘шматочок, клаптик’, англ. *clodlet* ‘брилка (землі)’, *globulet* ‘краплинка’. Можна стверджувати, що для моделювання системи меронімів принцип врахування функціонально-семантичного навантаження словотворчих формантів є важливим, оскільки словотвір розглядається у тісному взаємозв’язку із процесами формування семантичної структури досліджуваних лексичних одиниць. Меронімія як тип семантичного відношення у мові та логічного відношення у позамовній дійсності стимулює поповнення лексичного складу мови як за рахунок полісемії, тобто семантичної деривації, так і за рахунок утворення нових лексем на позначення частин за допомогою базових лексем з різних тематичних груп меронімічної та немеронімічної лексики.

4. За результатами здійсненого дослідження можна зробити такі **висновки**:

4.1. Досліджені у німецькій мові мероніми є переважно композитами, в англійській мові навпаки домінують мероніми, що утворилися внаслідок експліцитної деривації, або ж кореневі лексеми. Більшість композитних утворень в обох мовах, що зіставляються, є двокомпонентними детермінативними композитами, утвореними переважно за структурною моделлю $N+N \rightarrow N$, рідше за моделями $V+N \rightarrow N$ та $Adj+N \rightarrow N$. Для меронімів, утворених у німецькій мові за структурною моделлю $N+N \rightarrow N$, продуктивними є також варіанти цієї моделі, а саме моделі: $N+(e)s+N \rightarrow N$ та $N+(e)n+N \rightarrow N$, сформовані за допомогою з’єднувального елемента, у той час як для меронімів в англійській мові характерним є прилягання основ у складі меронімів-композитів.

4.2. Словотворчий потенціал меронімів є значним, оскільки можливість комбінування основ з різних тематичних груп меронімів під час утворення ендоцентричних та екзоцентричних композитів, які належать до меронімічної лексики і, разом із тим, поповнюють склад немеронімічної лексики, є необмеженою.

4.3. Корелятивним типом характеризується відношення меронімії та полісемії, оскільки виокремлення ознаки “партитивності” передбачає постійну динаміку семантичної структури найменувань частин.

4.4. Простіша формальна структура згідно з теорією природної морфології, немаркованість позначення частини щодо цілого, що відповідає імпліцитному способу вираження назви цілого у назві його частини, створює передумови для розвитку високого рівня полісемії, навпаки експлікація холоніма у назві частини, маркованість позначення частини щодо цілого визначає її моносемантичність або ж розвиток низького рівня полісемії. Відтак утворення композитів, формування меронімів засобами експліцитної деривації, за допомогою афіксальних структурних моделей, префіксоїдів накладають обмеження на розвиток їхньої полісемії.

4.5. Мероніми-симплекси розвивають високий рівень полісемії, оскільки зазвичай вони є немаркованими щодо цілого, а отже, характеризуються вільною сполучуваністю з іншими основами під час утворення композитів та можливістю практично необмеженого переходу до іншого функціонального регістру, отримання додаткових конотацій, характерних для зниженого, розмовного стилю.

4.6. Функціонально-семантичне навантаження словотворчих формантів під час утворення меронімів безпосередньо впливає на їхню вмотивованість. Комбінація семантичних ознак у їхньому значенні, зумовлена стереотипами сприйняття та сегментації поняття цілого та його частини, відбивається на продуктивності конкретних моделей їхнього формування. Префіксоїди зі значенням розташування у просторі беруть участь в утворенні найменувань частин артефактів, соматизмів, локативних, темпоральних меронімів, меронімів на позначення поняття “частина” тощо. Суфікси зі зменшувально-пестливим значенням сприяють виникненню у досліджуваних меронімів семантичних ознак “малого розміру”, “оцінності”, а саме “неважливості”.

Належність системи меронімів до базового лексикону відкриває широкі можливості їхнього використання для поповнення лексичного складу мови.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Материнська О. В.* Типологія найменувань частин тіла: [монографія] / О. В. Материнська. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – 295 с. (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження; Т. 5).
2. *Материнська О. В.* Меронімічні відношення в лексичній системі німецької та англійської мов: [монографія] / О. В. Материнська. – Донецьк: Всеукраїнське держ. багатoproфільне видавництво Донбас, 2012. – 360 с. (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. – Т. 8).
3. *Andersen E.* Lexical Universals of Body-Part Terminology / Elaine Andersen // *Universals of human languages.* – [Ed. by J. H. Greenberg]. – Stanford, California: Stanford University Press, 1978. – Vol. 3. Word structure. – P. 335–368.
4. *Aristotle* The Metaphysics / Aristotle (translated by H. Tredennick). – London; New York: William Heinemann Ltd., G. P. Putnam's Sons, 1912. – 473 p.
5. *Brown C. H.* Lexical typology from an anthropological point of view / Cecil H. Brown // *Language typology and language universals / Sprachtypologie und*

sprachliche Universalien. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2001. – V. 2. – P. 1178–1190.

6. *Chaffin R.* The concept of a semantic relation / Roger Chaffin // *Frames, fields and contrast : new essays in semantic and lexical organization.* – Hillsdale ; New-Jersey ; Hove ; London : Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1992. – 464 p.

7. *Cruse D. A.* On the transitivity of the part-whole relation / Alan D. Cruse // *Journal of Linguistics.* – 1979. – Vol. 15/1. – P. 29–38.

8. *Donalies E.* Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick / Elke Donalies. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2002. – 190 S. (Studien zur deutschen Sprache. Forschungen des Instituts für deutsche Sprache ; Bd. 27).

9. *Dressler W.* On word formation. Natural Morphology / Wolfgang Dressler // *Wiener Linguistische Gasette.* – 1981. – № 26. – S. 3–13.

10. *Engel U.* Gaudium in scientia linguarum. Ausgewählte Schriften / Ulrich Engel // [A. Jurasz, A. Kaṭny, E. Tomiczek (Hgg.)]. – Wrocław ; Dresden : Neisse Verlag, 2006. – 371 S. (Beihefte zum ORBIS LINGUARUM ; 44).

11. *Erben J.* Einführung in die deutsche Wortbildungslehre / Johannes Erben. – [3. Auflage]. – Berlin : Erich Schmidt, 1993. – 182 S. (Grundlagen der Germanistik ; 17).

12. *Fleischer W.* Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer, Irmhild Barz. – Tübingen : Niemeyer, 1995. – 375 S.

13. *Iris M. A.* Problems of the part-whole relation / Madelyn Ann Iris, Bonnie E. Litovitz, Martha Evens // *Relational model of the lexicon. Representing knowledge in semantic networks (Studies in natural language processing).* – Cambridge ; New-York ; New Rochelle ; Melbourne ; Sydney : Cambridge University Press, 1988. – P. 261–287.

14. *Gerstl P.* Midwinters, end games and body parts. A classification of part-whole relations / Peter Gerstl, Simone Pribbenow // *Parts and wholes. Integrity and Granularity* / [C. Eschenbach, W. Heydrich (Hgg.)]. – Bericht 49. – Hamburg : Graduirtenkolleg Kognitionswissenschaft, Universität Hamburg, 1995. – S. 23–49.

15. *Husserl E.* Zur Lehre von den Ganzen und Teilen / Edmund Husserl // *Logische Untersuchungen.* – Hamburg : Felix Meiner Verlag, 2009. – 813 S. (Philosophische Bibliothek ; Bd. 601).

16. *Kaliuščenko V. D.* Typologie denominaler Verben / Vladimir Kaliuščenko. – Tübingen : Niemeyer, 2000. – 253 S. (Linguistische Arbeiten ; 419).

17. *Kastovsky D.* Wortbildung und Semantik / Dieter Kastovsky. – Düsseldorf : Schwann-Bagel GmbH ; Bern ; München : Francke Verlag, 1982. – 334 S.

18. *Kürschner W.* Zur syntaktischen Beschreibung deutscher Nominalkomposita / Wilfried Kürschner. – [Auf der Grundlage generativer Transformationsgrammatiken]. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1974. – 228 S. (Linguistische Arbeiten ; 18).

19. *Lohde M.* Wortbildung des modernen Deutschen / Michael Lohde. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2006. – 350 S.

20. *Lutz C.* Untersuchungen zu Teil-Ganzes Relationen. Modellierungsanforderungen und Realisierung in Beschreibungslogiken / Carstin Lutz. – Hamburg : Universität Hamburg, 1996. – Mitteilung 258. – 79 S.

21. *Marchand H.* The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. A synchronic-diachronic approach / Hans Marchand. – [Second, completely revised and enlarged edition]. – München : C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1969. – 545 S.

22. *Materynska O.* Typologie der Körperteilbenennungen : [Monographie] / (Hgg. Andrzej Kaṭny, Katarzyna Lukas, Czesława Schatte) / Olena Materynska. – Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New-York, Oxford, Warszawa, Wien : Peter Lang, 2012. – 246 S. (Danziger Beiträge zur Germanistik. – Bd. 41).

23. *Materynska O.* Meronymie im Deutschen und Englischen // *Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik* / [L. Iagupova, V. Kaliuščenko, A. Kaṭny, H. Roll (Hgg.)]. – Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New-York, Oxford, Warszawa, Wien : Peter Lang, 2013. – S. 71–81. (Donezk Studien zur Germanistik, kontrastiven und diachronen Linguistik ; Bd. 1)

24. *Mayerthaler W.* Ikonismus in der Morphologie / Willi Mayerthaler // *Zeitschrift für Semiotik.* – 1980. – Band 2. – Heft 1/2. – S. 20–37.

25. *Moltmann F.* Parts and wholes in semantics / Friederike Moltmann. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 1997. – 254 p.

26. *Motsch W.* Semantische Grundlagen der Wortbildung / Wolfgang Motsch // *Die Ordnung der Wörter : kognitive und lexikalische Strukturen.* – [G. Harras (Hg.)]. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1995. – S. 193–226.

27. *Murphy M. Lynne* Semantic relations and the lexicon : antonymy, synonymy and other paradigms / Lynne M. Murphy. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 293 p.

28. *Nedjalkov V. P.* Reciprocal Constructions / Vladimir P. Nedjalkov. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2007. – V 1. – 451 p. – V2. – 884 p. – V3. – 1543 p. – V4. – 2115 p. – V5. – 2223 p.

29. *Ortner L.* Substantivkomposita (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen 1) / Deutsche Wortbildung : Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache ; eine Bestandsaufnahme des Instituts für Deutsche Sprache, Forschungsstelle Insbruck / Lorelies Ortner, Elgin Müller-Bollhagen. –

Berlin ; New-York : Walter de Gruyter, 1991. – 863 S. (Vierter Hauptteil Sprache der Gegenwart ; Bd. LXXIX). 30. *Plag I.* Word-formation in English / Ingo Plag. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – 240 p. (Cambridge textbook in linguistics). 31. *Platon* Parmenides. Griechisch / Deutsch / Platon (übersetzt von E. Martens). – Stuttgart : Philipp Reclam Jun., 1987. – 207 S. 32. *Ridder L.* Mereologie. Ein Beitrag zur Ontologie und Erkenntnistheorie / Lothar Ridder. — Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 2002. – 513 S. 33. *Rosch E.* Classification of real world objects : origins and representations in cognition / Eleanor Rosch / Thinking readings in cognitive science. – Cambridge ; London ; New-York ; Melbourne : Cambridge University Press, 1977. – P. 212–222. 34. *Shaw H. J.* Motivierte Komposita in der deutschen und englischen gegenwärtigen Sprache / J. Howard Shaw. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1979. – 256 S. (Tübinger Beiträge zur Linguistik ; Bd. 118). 35. *Tversky B.* Where paronomies and taxonomies meet / Barbara Tversky // Meanings and Prototypes. Studies in linguistic categorisation / (S. L. Tsohatzidis (Edit.)), 1990. – London ; New York : Routledge. P. 334–344. 36. *Vater H.* Linguistik und deutsche Grammatik im Fokus. Ausgewählte Schriften / Heinz Vater [A. Kaṭny (Hg.)]. – Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2010. – 447 S. (Studia Germanica Gedanensia ; 20 ; Sonderband 4). 37. *Wellmann H.* Deutsche Wortbildung in europäischen Bezügen – Auswertung einer Bibliographie zur historischen Wortbildung / Hans Wellmann // Praxis - und Integrationsfelder der Wortbildungsforschung / [I. Barz (Hg.)]. – Heidelberg : Winter, 2000. – S. 280–298. 38. *Winston M. E.* A taxonomy of part-whole relations / Morton E. Winston, Roger Chaffin, Douglas Herrmann // Cognitive Science : a multidisciplinary journal. – 1987. – Vol. 11. – P. 417 – 444. 39. *Wurzel W.* Inflectional morphology and naturalness / Wolfgang Ulrich Wurzel. – Dordrecht, Netherlands, Boston : Kluwer Academic Publishers, 1989. – 219 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

40. *Dornseiff F.* Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen / Franz Dornseiff. – Berlin ; New-York : Walter de Gruyter, 2004. – 933 S. 41. *Duden* “Das große Wörterbuch der deutschen Sprache” in 6 Bd. / [Hrsg. u. bearb. vom Wissenschaftlichen Rat u. d. Dudenred. unter der Leit. von Günther Drosdowski]. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Bibliographische Institut, 1970. – 1980. – Bd. 1. – 464 S. ; Bd. 2. – 928 S. ; Bd. 3. – 1408 S. ; Bd. 4. – 1904 S. ; Bd. 5. – 2432 S. ; Bd. 6. – 2992 S. 42. *Duden Deutsches Universal Wörterbuch* / [Hrsg. von der Dudenredaktion]. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 2001. – 1892 S. 43. *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch-Russisch* in 2 Bänden / (begründet von Hans Holm Bielfeld, in der Endfassung erarbeitet von einem Autorenkollektiv unter der Leitung von Ronald Löttsch). – Berlin ; München ; Wien ; Zürich ; New-York : Langenscheidt, 2001. – Bd. 1. – 1076 S., Bd. 2. – 1177 S. 44. *The Oxford-Duden Pictorial German and English Dictionary.* – [2.-edition] / [ed. by the Dudenredaktion and the German section of the Oxford University Press Dictionary Department]. – Oxford : Clarendon Press, 1994. – 677 p. 45. *Webster’s Third New International Unabridged dictionary* on CD ROM 3.0. (476, 000 entries, 140, 000 etymologies). – Windows, Macintosh. – Springfield, Massachusetts Merriam Webster’s Inc., 2003 ISBN 0–87779–201–1.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2014

© К. І. Мізін
(Кременчук)

КОМПАРАТИВНІ КОМПОЗИТИ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДЕФРАЗЕОЛОГІЗАЦІЇ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ АНГЛІЙСЬКОЇ І НІМЕЦЬКОЇ МОВ

У пропонованій статті розкрито структурне, семантичне і прагматичне підґрунтя одного із механізмів дефразеологізації усталених порівнянь (далі – УП) англійської і німецької мов, який слугує основою для формування компаративних композит. Аналіз фактичного матеріалу виявив, що не всі компаративні композити утворені на базі усталеного словосполучення і не кожне УП може трансформуватися у складний прикметник, зокрема компаративну композиту. Приклади чітко продемонстрували не лише інтенсивність вияву ознаки в УП і компаративних композитах, яка міститься в модулі-прикметнику, але і її експресивність. При цьому підсилення ознаки відбувається не тільки внаслідок самого процесу деривації, оскільки підсилення дії або стану шляхом порівняння є сутністю процесу фразеологізації компаративних словосполучень. Цілком очевидно, що порівняння різнорідних предметів або груп предметів не може не включати елемента експресії. Метафоричний перенос, який лежить в основі такого порівняння, практично завжди призводить до інтенсифікації ознаки, що виражається. Тому відмінність між компаративом і прикметником має навіть не морфолого-синтаксичний, а комунікативний характер. Цільнооформлена одиниця є більш рухомою та зручною для комунікації.

Ключові слова: усталене порівняння, дефразеологізація, образ-еталон, деривація, компаративний композит.

К. И. МИЗИН. КОМПАРАТИВНЫЕ КОМПОЗИТЫ КАК РЕЗУЛЬТАТ ДЕФРАЗЕОЛОГИЗАЦИИ УСТОЙЧИВЫХ СРАВНЕНИЙ АНГЛИЙСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ

В статье раскрыта структурная, семантическая и прагматическая основа одного из механизмов дефразеологизации устойчивых сравнений (далее – УС) английского и немецкого языков, который служит базой для формирования компаративных композит. Анализ фактического материала показал, что не все компаративные композиты образованы на основе устойчивых словосочетаний и не каждое УС может трансформироваться в сложное прилагательное, в частности компаративную композиту. Примеры четко продемонстрировали не только интенсивность проявления признака в УС и компаративных композитах, который содержится в модуле-прилагательном, но и его экспрессивность. При этом усиление признака происходит не только в результате самого процесса деривации, поскольку усиление действия или состояния путем сравнения является сущностью процесса фразеологизации компаративных словосочетаний. Вполне очевидно, что сравнение разнородных предметов или групп предметов не может не включать элемента экспрессии. Метафорический перенос, который лежит в основе такого сравнения, практически всегда приводит к интенсификации выражаемого признака. Поэтому отличие между компаративом и прилагательным имеет даже не морфолого-синтаксический, а коммуникативный характер. Цельнооформленная единица является более подвижной и удобной для коммуникации.

Ключевые слова: устойчивое сравнение, дефразеологизация, образ-эталон, деривация, компаративный композит.

K. I. MIZIN. COMPARATIVE COMPOSITES AS A RESULT OF DEPHRASEOLOGIZATION OF SET SIMILES IN GERMAN AND ENGLISH

This article deals with the structural, semantic and pragmatic ground of a mechanism of dephraseologizing English and German set similes which serve as a basis for comparative composites. The analysis of the corpus of units under discussion has shown that not all of the comparative composites have been built on the basis of set phrases, and not every set simile can be transformed into a compound adjective, in particular into a comparative composite. The examples clearly demonstrate not only the intensity of manifestation of the feature represented in the module-adjective in set similes and comparative composites, but also its expressiveness. Strengthening of the feature is

not a result of the deprivation process only, since strengthening of an action or a state by means of comparison is the essence of the process of phraseologization of comparative word-combinations. It is obvious that the comparison of heterogeneous subjects or groups of subjects is bound to include the element of expressiveness. Metaphorical transfer, which lies in the foundation of this comparison, nearly always results into intensification of the expressed feature. Accordingly, the difference between a comparative and an adjective is not of the morphological-syntactic, but of the communicative nature. An integral unit is more flexible and convenient for communication.

Key words: set simile, dephraseologization, image-model, derivation, comparative composite.

У пропонованій розвідці ми продовжуємо розкривати наше бачення розв'язання численних проблем такої актуальної нині царини мовознавства, як фразеологія. Так, у попередніх дослідженнях ми торкалися однієї з цих проблем – дефразеологізації, яку аналізували у межах структурно-семантичних змін фразеологічних одиниць (далі – ФО) (Мізін 2003: 78-79). Оскільки під поняттям “дефразеологізація” криється низка структурних і семантичних перетворень ФО, то у цій статті ми детальніше розкриємо саме ту трансформацію цих одиниць, унаслідок якої на базі ФО виникають нові слова, семантика яких визначається фразеологізмом-прототипом.

Уточнення предмета нашого дослідження необхідне з тієї причини, що поняттям “дефразеологізація” називають як об'єктивно, так і суб'єктивно зумовлені шляхи еволюції ФО: перші спричинені об'єктивними законами розвитку тієї чи іншої мови, другі – носіями мови (мовцями), які залежно від наміру комунікації можуть зреалізовувати певний механізм дефразеологізації, наприклад, мовну гру. Це, тобто друге, розуміння поняття “дефразеологізація” домінує нині у мовознавчих студіях, де дефразеологізація, разом із протилежною тенденцією – фразеологізацією, тлумачиться як стилетворчий складник мови сучасної преси (див., напр.: Куклина, 2006; Резенков, 2010). Тут її сутність виявляється у творчій актуалізації внутрішньої форми та роздільнооформленої структури ФО шляхом порушення фразеологічної норми, оскільки у варіюванні узуальної форми й значення ФО, у продукуванні інтерпретаційної неоднозначності полягає лінгвокреативний потенціал явища дефразеологізації.

Іншими словами, під дефразеологізацією розуміють будь-який процес відновлення в окремих компонентах ФО їх вторинних лексико-семантичних властивостей (Жуков 2000: 84). Результатом дії таких механізмів дефразеологізації, як експлікація образної основи ФО, буквализація, подвійна актуалізація, еліпсис, розширення складу ФО, використання структурно-семантичної моделі ФО є: 1) інтенсифікація образного, емоційного, експресивного значень; 2) підсилення денотативного змісту, конкретизація, пристосованість ФО до певної мовленнєвої

ситуації; 3) вплив на читача; 4) “інтимізація” мовлення, створення невимушеної бесіди з читачем; 5) гра слів, створення каламбурів; 6) креолізований текст (залучення фразеології забезпечує комплексний прагматичний вплив на адресата). Відомо, що ці механізми дефразеологізації в сучасному мовленні, зокрема у текстах мас-медіа, зумовлені такими чинниками: 1) послабленням цензури, морально-культурних і мовних норм у тій чи іншій лінгвокультурі; 2) ефектом новизни за рахунок прагнення до сенсаційності, парадоксу; 3) актуалізацією мовної гри, каламбуру як засобу впливу на адресата; 4) зростаючим виявом особистісного лінгвокреативного начала, мовленнєвого “егоцентризму”; 5) орієнтацією на сучасність, мовленнєву “моду”, демонстративність; 6) перетворенням поширених ФО, афоризмів, цитат з художніх творів тощо; 7) цілеспрямованим ускладненням, багатоплановістю прийомів дефразеологізації, які торкаються одночасно і плану змісту, і плану вираження; 8) застосуванням власне газетних немовних виражальних засобів для ескалації експресії.

На відміну від зазначених вище механізмів дефразеологізації, наша розвідка присвячена висвітленню сутності того процесу дефразеологізації, який маючи різні позначення (лексикалізація ФО, усічення структури ФО, згортання структури ФО тощо), зводиться до одного – трансформації плану вираження, тобто перетворення роздільнооформленої мовної одиниці в однослівну. Тому метою пропонованої статті є розкриття одного зі шляхів дефразеологізації усталених порівнянь англійської і німецької мов, який слугує основою для формування компаративних композит.

Зауважимо, що цей шлях дефразеологізації відбувається в напрямку від більш складної одиниці до менш складної, оскільки занадто об’ємне оформлення знання про предмет не може задовольняти того, хто говорить, тому воно отримує чітке словесне оформлення. Особливо актуальним цей дефразеологізаційний процес є для германських мов, зокрема англійської та німецької. Так, дослідники німецької мови зазначають, що складні слова – композити – розглядаються як одна з особливостей і можливостей німецької мови перетворення багатослівних номінацій у вигляді вільних / стійких синтаксичних структур. Цей процес, що є злиттям в одну словесну цілісність (вільного / стійкого) словосполучення, називається універбацією (Гатауллин 2001: 36). Підґрунтям для останньої слугує, по-перше, надзвичайно висока емпірична продуктивність словоскладання в сучасній німецькій мові, що має системний характер, по-друге, тенденція до економії мовленнєвих засобів (Плотникова 2000: 77). Друга тенденція є актуальною і для англійської мови. Тим більше, якщо брати до уваги загальноновизначений

нині факт, що процес економії мовленнєвих засобів набуває поширення в усіх європейських мовах.

Щодо одиниць нашого фактичного матеріалу – усталених порівнянь, то тут за допомогою універбації утворюються нові номінативні одиниці з прозорою словотвірною структурою та зв'язаними мотивованими значеннями, напр.: *schnell wie ein Blitz* (досл.: швидкий, як блискавка) – ‘надзвичайно швидко’ → *blitzschnell* (DKW: 189). Як бачимо, мова йде передусім про компаративні композити, які належать до компаративних складних прикметників; останні ж називають ще “згорнутими” компаративними конструкціями (Новикова 2006: 88), до яких входять, окрім компаративних композитів, і компаративні похідні прикметники, наприклад, у німецькій мові це прикметники із суфіксами *-haft*, *-artig*, *-förmig*, *-ig*, *-isch*, напр.: *mädchenhaft*; *bildhaft*; *birnenförmig*; *zebraartig*; *kindisch*; *zwergig*. Такі одиниці повністю відповідають правилам утворення складних слів у німецькій мові (Deutsch 1998: 196-191), напр.: *kalt wie Eis* (досл.: холодний, як лід) – ‘дуже холодний’ → *eiskalt* – ‘дуже холодний’; *arbeiten wie ein Pferd* (досл.: працювати, як кінь) – ‘важко працювати’ → *Pferdearbeit* – ‘важка робота’ (DKW: 280; KL: 478).

Показово, що цей – типовий саме для УП – механізм дефразеологізації ґрунтується значною мірою на процесах семантичної деривації цих одиниць. На основі згаданих процесів образи-еталони “вилучаються” з порівняльних зворотів і залучаються за допомогою вторинної номінації в лексико-семантичну систему мови, тобто формуються метафори, бо порівняння – проміжна ланка перенесення, і метафора, яка базується на психічній асоціації подібності, передбачає компаративність як стимул своєї еволюції. Перехід порівняння в метафору зумовлює редуکتивну зміну синтаксичної конструкції через виключення порівняльного сполучника (Огольцев 1978: 38, 62, 72).

Однією з причин такої дефразеологізації УП є те, що з часом сильне емоційне навантаження цих одиниць повністю або частково стирається, саме ж порівняння стає рідковживаним. Існує думка (див., напр.: Терентьев 1997: 94), що еволюція УП відбувається від слова до фрази і від фрази знову до слова, підґрунтям чому слугує одна з основних тенденцій мови – прагнення до якомога яскравішого вираження понять і якостей. Подібна тенденція виявляється і у зрощенні порівнянь в одне слово, напр.: англ. *snow-white* → *as white as snow* (досл.: білий, як сніг) – ‘білий як сніг’ (АУСКФ: 102). Цей процес можна пояснити прагненням сучасної мови до стислості, точності та

інформативності повідомлення, що визначається умовами життя – розвитком нових систем комунікації, широким використанням комп'ютерів.

Важливо у цьому зв'язку згадати думку тих дослідників англійської мови, які ще у середині минулого століття стверджували (див., напр.: Амосова, 1956), що одним зі шляхів утворення складних слів у сучасній англійській мові є не пряме й безпосереднє словоскладання як особливий словотвірний процес, а злиття в єдине цільнооформлене ціле елементів усталеного номінативного словосполучення. Крім цього, одним із можливих шляхів лексикалізації словосполучень є перетворення останніх у складне слово: *godsend* → *godes sonde* (посланий богом) (Ярцева 1952: 42). Показово, що моделі складних слів цього типу існували ще в період давньоанглійської мови. Цей факт засвідчує значну давність таких словотвірних типів: *іменна основа + прикметник* та *іменна основа + відіменниковий прикметник із суфіксом -ede* (Амосова 1956: 73, 76), напр.:

давньоангл. *is-calde* (холодний, як лід) → *ice-cold*;

давньоангл. *isern-græg* (сіро-залізного кольору) → *iron-grey*;

давньоангл. *meolc-hwYTE* (молочно-білий) → *milk-white*.

Утім, аналіз фактичного матеріалу дає змогу стверджувати, що не всі компаративні композити утворені на базі усталеного словосполучення. До того ж, не кожне УП може трансформуватися у складний прикметник, зокрема компаративну композиту. Так, дослідники встановили (див., напр.: Чернышева 1970: 170-176), що складні прикметники німецької мови виявляють граничність ознаки, підсиленої першим компонентом цих одиниць. Це дозволяє кваліфікувати останні як підсилювальні прикметники з опосередкованим підсиленням. Джерелом цього підсилення або інтенсифікації є, як правило, образні порівняння, зокрема УП (приклади за: НУФС; DKW; KL):

stark wie ein Bär → *bärenstark* (досл.: сильний, як ведмідь) – ‘дуже сильний’;

weiß wie Kreide → *kreideweiß* (досл.: білий, як крейда) – ‘дуже білий’;

glatt wie ein Aal → *aalglatt* (досл.: слизкий, як вугор) – ‘дуже виверткий, хитрий’;

schwer wie Blei → *bleischwer* (досл.: важкий, як свинець) – ‘дуже важкий’;

schnell wie der Blitz → *blitzschnell* (досл.: швидкий, як блискавка) – ‘дуже швидкий’;

weich wie Butter → *butterweich* (досл.: м'який, як масло) – ‘дуже м'який’;

rot wie die Kirschen → *kirschrot* (досл.: червоний, як вишні) – ‘дуже червоний’;

weiß wie Schnee → *schneeweiß* (досл.: білий, як сніг) – ‘дуже білий’;

fromm wie ein Lamm → *lammfromm* (досл.: благочестивий, як ягня) – ‘дуже благочестивий’;

still wie ein Mäuschen → *mäuschenstill* (досл.: тихий, як мишка) – ‘дуже тихий’.

Цей факт підтверджує поширену думку (див., напр.: Чернышева 1970: 173), що утворення складних слів властиве німецькій мові більшою мірою, ніж англійській. Що ж стосується одиниць нашого фактичного матеріалу – УП, то тут при деривації випускаються, як правило, нестрижені компоненти, визначення агента чи інші другорядні члени, напр.:

pudelnackt → *nackt wie ein geschorener Pudel* (досл.: голий, як стрижений пудель) – ‘зовсім голий’;

fischgesund → *gesund wie ein Fisch im Wasser* (досл.: здоровий, як риба у воді) – ‘повністю здоровий’.

Слід зазначити у цьому зв’язку, що ознакова база образів-еталонів УП може виявляти різний обсяг. Найменший обсяг ознакової бази мають найменування артефактів як еталонів, тобто предметна лексика. Їхня внутрішня форма є, як правило, прозорою, оскільки в них актуалізується типова для носіїв мови ознака. Натомість еталони порівняння, які передають анімалістичну, фольклорно-анімалістичну та релігійну семантику, вирізняються ускладненою ознаковою базою. Збільшення семантичного потенціалу еталона та додаткові конотації, пов’язані з ним, можуть призводити до втрати початкової якісної ознаки порівняння і абсолютизації значення кількості ознаки (Новикова 2006: 105). Так, компаративна композита *knallrot*, семантика порівняння якої може пояснюватися як ‘червоний, як від удару’, втратила нині значною мірою зв’язок зі своєю мотиваційною основою. Прикметно, що в цьому порівнянні виражається високий ступінь ознаки, тому ця композита не може бути трансформована у вільне словосполучення. Це ж стосується і таких компаративних композит, як *knallblau*, *blitzblank*, що підтверджують мовленнєві зразки:

Wir putzen den Wagen blitzblank (Remarque 1963: 102);

Sie setzte die Worte blitzblank nebeneinander (Noll 1979: 61);

Die vier Propeller-Kreuze glänzten im knallblauen Himmel (Frisch 1991: 21).

Зауважимо, що у деяких компаративних композитах цього типу трансформація в УП є, все ж таки, можливою, напр.:

Früher war sie bildschön, aber jetzt! (Noll 1994: 194).

Коли ж компаративна композита виражає лише високий ступінь ознаки, то її трансформація, як ми вже зазначали, в УП є неможливою, напр.:

Unter meinem Unterschlupf wurde es offenheiß (Remarque 1963: 122);

Rosa sah an mir vorüber, als wären wir todfremd (Remarque 1963: 117);

Als ich am nächsten Morgen einen Blick in die unaufgeräumte Küche warf, war mir einmal wieder speiübel (Noll 1994: 163).

Натомість в УП часто неможливо простежити процес формування ознакової бази образу-еталона, оскільки конектор *as / wie* провокує, як правило, широкі асоціативні зв'язки, що може призводити до узуалізації затемненої ознаки образу-еталона. Так, у німецькому УП *hässlich wie die Nacht* (досл.: страшний, як ніч) ознакова база є демотивованою, оскільки образ-еталон *die Nacht* асоціюється у представників німецької лінгвокультури передусім із чарівністю, красою, таїною тощо, але у цьому випадку зазнала актуалізації інша концептуальна ознака – темнота, яка викликає асоціації зі страхом. Наведемо ще подібний приклад: яскравою характерною особливістю образу-еталона *der Hase* (заєць) в УП *hässlich wie der Hase* (досл.: страшний, як заєць) є у свідомості носіїв німецької мови насамперед полохливість (боягузтво), проте в цьому випадку підкреслюється, очевидно, той факт, що заєць має негарну губу, тому людина із заячою губою або схожа на неї є негарною.

Аналіз фактичного матеріалу виявив, що як в англійській, так і в німецькій мовах однією з найчисельніших і найпоказовіших семантичних груп компаративних композит, що виникли внаслідок дефразеологізації УП, є одиниці із семантикою кольоропозначення, напр.:

англ. (*as*) *grey as ash* (досл.: сірий, як попіл) – ‘1) сірий; 2) сивий’ (АУСКФ: 10) → *ash-grey*;

(*as*) *red as fire* (досл.: червоний, як вогонь) – ‘1) інтенсивно червоного кольору; 2) червоний від гніву / сорому’ (АУСКФ: 47) → *fire-red*;

(*as*) *red as a fox* (досл.: червоний, як лисиця) – ‘червоного кольору, рудий (волосся, хутро і под.)’ (АУСКФ: 47) → *fox-red*;

(*as*) *black as a crow* (досл.: чорний, як ворона) – ‘1) чорний, синяво-чорний; 2) брудний (з голови до ніг); 3) одягнений у чорне; 4) у поганому настрої; похмурий’ (АУСКФ: 33) → *crow-black*;

(*as*) *white as bone* (досл.: білий, як кістка) – ‘білосніжний’ (АУСКФ: 19) → *bone-white*;

(*as*) *white as a lily* (досл.: білий, як лілія) – ‘1) білий, ніжний (про обличчя, колір

шкіри жінки, дитини); 2) чистий, білосніжний' (АУСКФ: 68) → *lily-white*;

нім. *schwarz wie Kohle* (досл.: чорний, як вугілля) – 'дуже чорний' (НУФС: 99) → *kohlenschwarz*;

rot wie Blut (досл.: червоний, як кров) – 'інтенсивно-червоний' (НУФС: 34) → *blutrot*;

grün wie Gras (досл.: зелений, як трава) – 'інтенсивно-зелений' (НУФС: 72) → *grasgrün*;

hell wie Gold (досл.: світлий, як золото) – 'яскраво-жовтий (часто про колір вина)' (НУФС: 70) → *goldhell*;

weiß wie eine Lilie (досл.: світлий, як лілія) – 'білосніжний' (НУФС: 110) → *lilienweiß*;

schwarz wie ein Rabe (досл.: чорний, як ворон) – 'інтенсивно-чорний' (НУФС: 141) → *rabenschwarz*;

grau wie Asche (досл.: сірий, як попіл) – 'попелястого кольору' (НУФС: 23) → *aschgrau*.

Ці приклади чітко унаочнюють не лише інтенсивність вияву ознаки в УП і компаративних композитах, яка міститься в модулі-прикметнику, але і її експресивність. При цьому підсилення ознаки відбувається не тільки внаслідок самого процесу деривації, оскільки підсилення дії або стану шляхом порівняння є, власне, сутністю процесу фразеологізації компаративних словосполучень. Цілком очевидно, що порівняння різнорідних предметів або груп предметів не може не включати елемента експресії. Метафоричний перенос, який лежить в основі такого порівняння, практично завжди призводить до інтенсифікації ознаки, що виражається. Тому відмінність між компаративом і прикметником є навіть не морфолого-синтаксичного, а комунікативного характеру. Цільнооформлена одиниця є більш рухомою та зручною для комунікації. Цю думку унаочнює така схема:

план змісту –	<i>white / weiß</i>	<i>snow / Schnee</i>
	диференційна	(<i>as / wie</i>) денотат
	характеристика	(образ)
план вираження –	англ. <i>as white as snow; snow-white</i> ; нім. <i>weiß wie Schnee; schneeweiß</i> .	

Як бачимо, порівняння як розумовий акт може не мати прямого граматичного оформлення, реалізація ж його у мовленні примушує мовця наділяти порівняння тією

чи іншою формою. Що ж стосується УП, то тут, на відміну від авторського образного порівняння, будь-який учасник комунікації має можливість вибору – УП чи компаративна композита / похідний компаративний прикметник (якщо такі є). Зазначимо у цьому зв'язку, що вибору компаративних композит (похідних компаративних прикметників) і їхній поширеності у мовленні сприяє наявність активної словотвірної моделі цього типу.

Таким чином, у пропонованій статті розкрито структурне, семантичне і прагматичне підґрунтя одного із механізмів дефразеологізації усталених порівнянь англійської і німецької мов, який слугує основою для формування компаративних композит. Виявлено, що цей – типовий саме для УП – механізм дефразеологізації ґрунтується значною мірою на процесах семантичної деривації цих одиниць. На основі згаданих процесів образи-еталони ‘вилучаються’ з порівняльних зворотів і залучаються за допомогою вторинної номінації в лексико-семантичну систему мови, тобто формуються метафори, бо порівняння – проміжна ланка перенесення, і метафора, яка базується на психічній асоціації подібності, передбачає компаративність як стимул своєї еволюції. Перехід порівняння в метафору зумовлює редуکتивну зміну синтаксичної конструкції через виключення порівняльного сполучника.

Аналіз фактичного матеріалу виявив, що не всі компаративні композити утворені на базі усталеного словосполучення. До того ж, не кожне УП може трансформуватися у складний прикметник, зокрема компаративну композиту. Приклади чітко унаочнили не лише інтенсивність вияву ознаки в УП і компаративних композитах, яка міститься в модулі-прикметнику, але і її експресивність, бо порівняння різнорідних предметів не може не включати елемента експресії. Метафоричний перенос, який лежить в основі такого порівняння, практично завжди призводить до інтенсифікації ознаки, що виражається. При цьому цільнооформлена одиниця є більш рухомою та зручною для комунікації.

Перспектива цієї статті вбачається у детальнішому аналізі прагматичного аспекту дефразеологізації УП.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Амосова Н. Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка / Н. Н. Амосова. – М. : Изд-во лит-ры на иностр. яз., 1956. – 218 с.
2. Гатауллин Р. Г. Универбация синтаксических структур / Р. Г. Гатауллин // Теория поля в современном языкознании : межвуз. науч. сб. – Уфа : Изд-во Башкирского гос. ун-та, 2001. – С. 36–41.
3. Жуков А. В. Дефразеологизация в русском языке / А. В. Жуков // Вестник Новгородского гос. ун-та им. Ярослава Мудрого. Сер. “Гуманитарные науки : история, литературоведение, языкознание”. – 2000. – № 15. – С. 84–91.
4. Куклина И. Н. Явления фразеологизации и

дефразеологізації в мові сучасної преси : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Куклина Н. І. – М., 2006. – 251 с. 5. *Мізін К. І.* Компаративні фразеологічні одиниці сучасної німецької мови : шляхи утворення та ідеографія : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Мізін К. І. – К., 2003. – 237 с. 6. *Новикова Е. В.* Эталоны сравнения в немецкой языковой картине мира : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Новикова Е. В. – Омск, 2006. – 160 с. 7. *Огольцев В. М.* Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии / В. М. Огольцев. – Л. : Изд-во Ленинградского гос. ун-та, 1978. – 159 с. 8. *Плотникова Л. И.* Новое слово : порождение, функционирование, узуализация / Л. И. Плотникова. – Белгород : Изд-во Белгородского гос. ун-та, 2000. – 208 с. 9. *Резенков А. В.* Функционально-стилевой статус рекламных текстов малых форм : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / А. В. Резенков. – СПб., 2010. – 23 с. 10. *Терентьев А. В.* Адъективные компаративные фразеологические единицы как языковая универсалия (на материале английского языка) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Терентьев А. В. – Нижний Новгород, 1997. – 352 с. 11. *Чернышева И. И.* Фразеология современного немецкого языка / И. И. Чернышева. – М. : Высш. шк., 1970. – 200 с. 12. Ярцева В. Н. Пути развития словосочетания (на материале английского языка) / В. Н. Ярцева // Ученые записки Ленинградского государственного университета. Серия : Филологические науки. – Л. : ЛГУ, 1952. – Вып. 15, № 156. – С. 42. 13. *Deutsch. Grammatik.* – Köln : Buch und Zeit Verlagsgesellschaft mbH, 1998. – 448 S.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ І ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

14. *АУСКФ* : Мізін К. І. Англо-український словник компаративної фразеології / К. І. Мізін. – Кременчук : Щербатих О. В., 2010. – 120 с. 15. *НУФС* : Мізін К. І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) / К. І. Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 304 с. 16. *DKW* : Der kleine Wahrig. Wörterbuch der deutschen Sprache / [Neu herausgegeben von Dr. Renate Wahrig-Burfeind mit einem „Lexikon der deutschen Sprachlehre“]. – Gütersloh : Bertelsmann Lexikon Verlag GmbH, 1997. – 1152 S. 17. *Frisch M.* Homo faber / M. Frisch. – Frankfurt / М. : Suhrkamp-Verl., 1991. – 203 S. 18. *KL* : Krüger-Lorenzen K. Deutsche Redensarten : und was dahinter steckt / K. Krüger-Lorenzen. – München : Wilhelm Heyne Verlag, 2001. – 860 S. 19. *Noll D.* Die Abenteuer des Werner Holt. Roman einer Jugend / D. Noll. – Berlin ; Weimar : Aufbau-Verlag, 1979. – 550 S. 20. *Noll I.* Die Apothekarin / I. Noll. – Zürich : Diogenes Verl., 1994. – 246 S. 21. *Remarque E. M.* Drei Kameraden / E. M. Remarque. – М. : Verl. für fremdsprachige Literatur, 1963. – 462 S.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2014

© О. А. Старченко
(Горлівка)

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВІРНОЇ НОМІНАЦІЇ В ТЕРМІНОЛОГІЇ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ Й ВИБОРЧИХ ПРОЦЕДУР АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Стаття присвячена вивченню особливостей словотвірної номінації в термінології виборчого процесу й виборчих процедур англійської та української мов. У досліджуваній термінології словотвірна номінація пов'язана з утворенням термінологічних одиниць відповідно до лінійних і нелінійних моделей похідних. Перші утворюються внаслідок складання певних словотвірних елементів (префіксальні, суфіксальні та постфіксальні (властиві тільки українській мові) утворення, складені слова, аббревіатури та складноскорочені слова). Другі є результатом транспонування слів однієї частини мови до іншої. Конверсія є продуктивним способом словотвору в досліджуваній термінології англійської мови, проте вона нетипова для її україномовного корелята, що зумовлюється синтетичним характером української мови.

Ключові слова: термінологія, термін, словотвірна номінація, лінійні моделі похідних, нелінійні моделі похідних.

Е. А. СТАРЧЕНКО. ОСОБЕННОСТИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ НОМИНАЦИИ В ТЕРМИНОЛОГИИ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА И ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕДУР АНГЛИЙСКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ

Стаття посвящена изучению особенностей словообразовательной номинации в терминологии избирательного процесса и избирательных процедур английского и украинского языков. В исследуемой терминологии словообразовательная номинация связана с образованием терминологических единиц в соответствии с линейными и нелинейными моделями производных. Первые образуются вследствие присоединения определенных словообразовательных элементов (префиксальные, суффиксальные и постфиксальные (присущие только украинскому языку) образования, сложные слова, аббревиатуры и сложносокращенные слова). Вторые – результат транспонирования слов одной части речи в другую. Конверсия является продуктивным способом словообразования в исследуемой терминологии английского языка, тем не менее она нетипична для ее украинского коррелята, что предопределяется синтетическим характером украинского языка.

Ключевые слова: терминология, термин, словообразовательная номинация, линейные модели производных, нелинейные модели производных.

O. A. STARCHENKO. THE FEATURES OF THE WORD-BUILDING NOMINATION IN THE TERMINOLOGY OF ELECTORAL PROCESS AND PROCEDURES IN THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

The article is devoted to the analysis of the main features of the word-building nomination in the terminology of the electoral process and procedures in the English and Ukrainian languages. In the terminology under discussion the word-building nomination is connected with the formation of terminological units in accordance with the linear and nonlinear models of derivatives. The former have been formed by adding certain word-building elements (prefixal, suffixal and postfixational, which are typical only of Ukrainian, derivatives, compound words, abbreviations and shortenings). The latter are a result of transposing terms of one part of speech into another. Conversion is a productive model of word-building in the terminology of the English language, nevertheless it is not typical of its Ukrainian correlate, which is predetermined by the synthetic character of the Ukrainian language.

Key words: terminology, term, word-building nomination, linear models of derivatives, nonlinear models of derivatives.

Актуальність обраної теми визначається як загальною спрямованістю сучасних термінологічних досліджень в українському мовознавстві на вивчення термінологій окремих мов, так і недостатньою вивченістю термінології виборчого процесу й виборчих процедур (далі – ТЛВП) в англійській (далі – АМ) та українській (далі – УМ) мовах зокрема. Окремі референції до аналізованого нами лексичного масиву мали місце в роботах Ю. А. Зацного, Т. Б. Крючкової, Ю. В. Шувалової (Зацний, 1999; Крючкова, 1989; Шувалова, 1989) та інших учених у процесі дослідження політичного номінативного простору вказаних мов взагалі та у вивченні особливостей їхньої політичної фразеології зокрема, однак номінативний простір, що вербалізує логіко-поняттєвий апарат виборчого права, тобто ТЛВП, ще не виступав самостійним об'єктом всебічного та системного аналізу, що саме і визначає новизну нашого дослідження.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей словотвірної номінації в термінології виборчого процесу й виборчих процедур англійської та української мов і встановленні ступеня її продуктивності в досліджуваній термінології.

Активну роль у збагаченні фонду термінологічних одиниць будь-якої мови відіграє словотвірна номінація. Це цілком зрозуміло, адже словотворення найвищою мірою характеризується мобільністю та в його системі закладені великі потенції з практично необмеженою реалізацією (Валгіна 2001: 131). Т. А. Журавльова зауважує, що цей спосіб термінотворення притаманний будь-якій галузі знання та в процентному співвідношенні становить до 30% від загальної кількості ТО (Журавлева 1998: 131).

Словотвірна номінація в термінології пов'язана з утворенням термінологічних одиниць (далі – ТО) шляхом афіксації, осново- та словоскладання, конверсії, абревіації тощо від загальноновживаних слів мови або від вже існуючих термінів. Утворені таким чином ТО є похідними номінаціями, або дериватами. Наведене тлумачення похідності термінів ґрунтується на широкому розумінні О. С. Кубряковою похідного слова як будь-якої вторинної, тобто зумовленої іншим знаком або сукупністю знаків, одиниці номінації зі статусом слова незалежно від структурної простоти або складності останньої (Кубрякова 1981: 5).

Між твірними загальноновживаними словами або вже існуючими ТО та похідними ТО існує формально-семантичний асоціативний зв'язок (Селіванова 2010: 481), який зумовлює мотивованість похідних одиниць. Мотивованість, як відомо, оцінюється більшістю термінознавців як позитивна та навіть суттєва ознака терміна. Маніфестантом мотивованості похідних одиниць як зумовленості зв'язку форм і

значень дериватів та їхніх мотиваторів є внутрішня форма слова (Селіванова 2010: 72) – семантична та структурна співвіднесеність морфем, з яких складається слово, з іншими морфемами цієї мови (Лингвистический 1990: 85; Кочерган 2002: 235).

У термінології за допомогою словотвірних морфем внутрішня форма терміна вказує на відношення одного технічного поняття до інших членів певного класифікаційного ряду (Даниленко 1977: 94). Це означає, що функції словотвірних морфем у термінології дещо ширші, ніж у загальнонавчальній мові. Будучи спеціалізованими на вираженні певних значень, словотвірні морфеми виконують у термінології класифікуючу функцію (Журавлева 1998: 132), а отже, відіграють помітну роль у створенні семантично прозорої внутрішньої форми терміна, указуючи на його місце в цій термінологічній системі (Даниленко 1977: 94).

Описуючи моделі похідних ТО досліджуваної термінології в АМ та УМ, візьмемо до уваги класифікацію, запропоновану О. С. Кубряковою, у якій усі моделі дериватів поділяються на лінійні моделі – ті, що зводяться в підсумку до складання певних словотвірних елементів, та нелінійні моделі – ті, які не можуть бути представлені у вигляді ланцюгового структурного аналога (Кубрякова 1965: 59-60).

До лінійних моделей похідних ТО належать перш за все префіксальні утворення, що виникають унаслідок поєднання слова або основи слова з префіксом (Кубрякова 1965: 59).

Для англійської ТЛВП характерні такі префікси, як: *en-*, *de-*, *mal-*, *pre-*, *self-*, *dis-*, *un-*, *non-*, *re-*. Перші п'ять використовуються лише для творення одного або двох ТО, напр.: *malapportionment* 'нерівномірний розподіл виборців по округах, унаслідок чого деякі малозаселені округи можуть отримати непропорційно велике представництво у виборних органах усіх рівнів', *pre-election* 'передвиборчий, попередні вибори', *to deselect* 'вирішити не висувати на наступних виборах кандидатуру від партії, яка брала участь у попередніх виборах і на цей час вже представляє цю партію у виборному органі або на виборній посаді', *enfranchise* 'надавати виборче право та право представництва', *self-nomination* 'самовисування'. Решта префіксів є більш регулярними, напр.: префікс *re-* на позначення повторної дії (12 ТО): *reapportionment* 'перерозподіл між штатами представництва в Конгресі пропорційно до населення штатів згідно із переписом населення, що проводиться один раз на десять років', *re-election* 'перевибори, повторне обрання на посаду' тощо та префікси *dis-* (8 ТО), *un-* (18 ТО), *non-* (79 ТО) зі значенням заперечення: *to disenfranchise / disfranchise* 'позбавляти виборчого права', *to disseat*

‘відкликати депутата, знімати з посади’, *non-candidate* ‘не кандидат (особливо той, хто відмовився від того, щоб бути кандидатом на певну політичну посаду)’, *non-partisan* ‘безпартійний, позапартійний’, *to unseat* ‘позбавляти парламентського мандата, не переобирати на новий термін’, *to unvote* ‘відмінити повторним голосуванням’, *unpaired* ‘той, що не домовився з представником протилежної партії про неучасть у голосуванні в парламенті’ тощо (загалом 129 ТО (8,8%).

У творенні ТО ТЛВП УМ префіксальним способом беруть участь такі префікси, як: *про-*, *до-*, *між-*, *поза-*, *за-*, *без-*, *не-*, *пере-*, *перед-*. Усі вони мають високі потенції до регулярності використання при творенні нових ТО. Прикладами українських термінів, утворених за допомогою префіксації, можуть бути такі ТО: *провладний*, *пропрезидентський*, *довибори*, *міжвиборчий*, *міжпартійний*, *забалотувати*, *безмандатний*, *безпартійний*, *позапартійний* тощо. Найвищою продуктивністю характеризуються префікс *пере-* зі значенням повторюваності (8 ТО) та префікс *не-* зі значенням заперечення (63 ТО), напр.: *неголосування*, *невиборний*, *необраність*, *переобирати*, *переголосування*, *перевибори* тощо. Загальна кількість термінів, утворених шляхом префіксації, у ТЛВП УМ становить 96 ТО (8,5%).

Слід зауважити, що префікси визначають лексичне значення основи, але при цьому не впливають на її основний лексико-граматичний компонент, а отже, твірне слово та його префіксальний дериват завжди належать до тієї ж частини мови.

Ще одним способом творення лінійних моделей дериватів є суфіксальний спосіб, який полягає у творенні нових слів унаслідок поєднання основ із суфіксом або суфіксами (Кубрякова 1965: 59). Суфіксальні моделі творення особливим чином притаманні термінологічній лексиці, оскільки, як зазначає І. М. Нікуліна, суфікси постають матеріальними класифікаторами спеціальних семантичних категорій (Нікуліна 2004: 79). За даними Т. А. Журавльової, суфіксальні деривати в термінологіях різних галузей знання становлять близько 60–70% (Журавлева 1998: 136).

Для англійської ТЛВП характерні такі суфікси, як: *-er*, *-or*, *-tion*, *-cy*, *-ing*, *-eer*, *-ment*, *-able*, *-ed*, *-ive*, *-al*, *-ism*, *-ship*, *-ress*, *-ial*, *-ist*, *-ette*, *-less*, *-ate*. Більшість цих суфіксів є нерегулярними в межах досліджуваної термінології, адже зустрічаються лише в одному-двох випадках; до нерегулярних суфіксів належать: *-able*, *-ive*, *-al*, *-ism*, *-ship*, *-ress*, *-eer*, *-or*, *-tion*, *-ial*, *-ist*, *-ette*, *-less*, *-ate*. Регулярними суфіксами відповідно є такі: *-ment* (12 ТО), *-er* (11 ТО), *-cy* (5 ТО), *-ing* (18 ТО).

Слід констатувати, що валентність основ у процесі творення суфіксальних дериватів в англійській мові є строго обмеженою. Іменні основи сполучаються з суфіксами *-cy*, *-ism*, *-ship*, *-ist*, *-ette*, *-ate*, *-eer* для утворення термінів-іменників, напр.: *candidacy* ‘статус кандидата, кандидатура’ *constituency* ‘виборці’, *electoralism* ‘електоралізм’, *majoritarianism* ‘мажоритаризм’, *electorship* ‘статус виборщика / виборця, виборче право’, *psephologist* ‘фахівець, що вивчає результати голосування’, *conventioneer* ‘учасник конвенту’, *scrutineer* ‘член рахункової комісії на виборах’, *electorate* ‘електорат’, *selectorate* ‘члени політичної партії, відповідальні за висування кандидатів на вибори’, *suffragette* ‘суфражистка’; а також із суфіксами *-less*, *-ial*, *-al* для утворення прикметників *voteless* ‘що не має права голосу, позбавлений виборчих прав’, *presidential* ‘президентський’, *electoral* ‘електоральний’ тощо.

Дієслівні основи сполучаються з суфіксами *-er*, *-or*, *-tion*, *-ment*, *-ress*, *-ing* для утворення термінів-іменників; напр.: *canvasser* ‘кандидат або його прибічник, який обходить будинки з метою збору голосів або отримання підтримки’, *barnstormer* ‘роз’їзний пропагандист під час передвиборчої кампанії’, *voter* ‘виборець’, *election* ‘вибори’, *assentor* ‘(брит.) один із восьми виборців, що підтримують висунення кандидата до парламенту (необхідно для його реєстрації)’, *elector* ‘виборщик’, *apportionment* ‘визначення кількості членів палати представників на основі перепису населення’, *disfranchisement* ‘позбавлення виборчого права’, *districting* ‘поділ на виборчі округи’, *campaigning* ‘проведення виборчої кампанії’, *voting* ‘голосування’; а також із суфіксами *-able*, *-ed*, *-ive* для утворення термінів-прикметників, напр.: *electable* ‘що має право або заслуговує на обрання’, *enfranchised* ‘наділений виборчим правом’, *elected* ‘обраний’, *elective* ‘виборний’, *electress* ‘виборниця, жінка-виборщик’.

Щодо зміни словотвірного значення, на увагу заслуговують суфікси *-or* та *-eer*, які наочно демонструють тенденції до внутрішніх семантичних перетворень деяких словотворчих засобів, за яких може статися так, що словотворчий засіб, який уживався в традиційному для себе значенні, може використовуватися для передачі зовсім іншого значення. Так, наприклад, суфікс *-eer*, який звичайно використовується для творення іменників зі значенням особи, виконавця дії, уживається для утворення дієслова зі значенням ‘проводити активну передвиборчу кампанію для депутата або партії’.

Загальна кількість термінів, утворених суфіксальним способом у ТЛВП АМ, становить 66 ТО (4,5%).

Суфіксальні деривати ТЛВП УМ утворюються за допомогою суфіксів *-н, -нн, -ість, -ськ, -ик, -ник, -ець, -ува, -ниц, -щик, -ч, -к* та *-изм*.

Утворення термінів-іменників відбувається приєднанням до твірної основи суфіксів *-ець, -ниц, -щик* на позначення осіб, напр.: *виборець, обранець, виборниця, виборщик* 'особа, що за непрямой виборчої системи обирається виборцями для виборів вищих представників влади' та суфікса суб'єктивної оцінки *-к*, напр.: *мажоритарка*, який додає дещо зневажливого та негативного відношення до мажоритарної виборчої системи; приєднанням до основи дієслова суфікса *-нн*, напр.: *голосування, балотування, обрання, переголосування*; приєднанням до основи прикметника суфікса *-ість* зі значенням абстрактності, напр.: *обраність, виборність, партійність*; приєднанням до основи суфікса *-изм*, напр.: *мажоритаризм, парламентаризм*; або додаванням до основи прикметника суфікса *-ик* на позначення осіб за характером діяльності, напр.: *відкріпник, мажоритарник* тощо.

Утворення термінів-прикметників відбувається приєднанням суфікса *-н* до запозичених основ англійських прикметників, напр.: *електоральний, елективний*; шляхом приєднання цього суфікса до іменної основи, напр.: *партійний, виборний* тощо; або шляхом додавання до іменної основи суфікса *-ськ*, напр.: *депутатський, мерський, президентський* тощо.

Утворення термінів-дієслів відбувається додаванням до твірної основи суфікса *-ува*, напр.: *голосувати, балотувати, вотувати* тощо. Загальна кількість термінів, утворених суфіксацією, у ТЛВП УМ становить 69 ТО (6,1%).

У ТЛВП УМ у межах суфіксального способу словотворення слід особливо відзначити нульову суфіксацію, оскільки саме так утворився один із базових термінів досліджуваної термінології – термін *вибір* (заст. до *вибори*), від якого флективно утворився сучасний термін *вибори*.

Не притаманним ТЛВП АМ, але вживаним у ТЛВП УМ, є постфіксальний спосіб словотворення, який полягає в приєднанні до твірної основи постфіксальної морфеми. При творенні дієслів постфікс *-ся* додається до інфінітивного суфікса. Прикладами термінів, утворених постфіксацією, у ТЛВП УМ є: *балотуватися, переобиратися, переголосовуватися, кандидуватися* (загалом 5 ТО (0,5%)).

До лінійних моделей похідних ТО належать також складені слова, що утворилися внаслідок складання двох або більше самостійних елементів мови (основ, слів, словосполучень) (Кубрякова 1965: 59).

Залежно від наявності або відсутності сполучного елемента між компонентами складеного слова складені терміни ТЛВП АМ та УМ поділяються на дві групи: а) складені терміни, між компонентами яких немає сполучних елементів, та б) складені терміни, між компонентами яких є сполучні елементи.

Перша група представлена у ТЛВП АМ такими структурними типами:

$N + N \rightarrow N$: *voting-machine* ‘машина для голосування’, *exit-poll* ‘екзїт-пол’, *polling-booth* ‘кабіна для голосування’, *veep-hunt* ‘пошук кандидатури на посаду прем’єр-міністра’, *president-maker* ‘впливова політична фігура, представник ділових або фінансових кіл, що може впливати на результат президентських виборів’, *doorbell-ringing* ‘обхід квартир та будинків агітаторами перед виборами’;

$Adj + N \rightarrow V$: *blackball* ‘забалотувати, голосувати проти’;

$N + Adj \rightarrow Adj$: *party-dominated* ‘виборча кампанія, процесом висування кандидатів у якій керують партійні лідери, при цьому перемога кандидатів стає можливою завдяки дії місцевих партійних машин’, *candidate-centered* ‘виборча кампанія, у якій головний вплив на її хід має кандидат, а не партія від якої він балотується’;

$N + Adj \rightarrow N$: *president-elect* ‘новообраний президент, який ще офіційно не вступив на посаду’, *mayor-elect* ‘новообраний мер, який ще офіційно не вступив на посаду’;

$Adj+N \rightarrow Adj$: *single-seat* ‘одномандатний’, *multi-party* ‘багатопартійний’, *multi-member* ‘багатомандатний’;

$Num + N \rightarrow Adj$: *one-house* ‘однопалатний’, *two-party* ‘двопартійний’;

$Adv + N \rightarrow N$: *by-election* ‘додаткові вибори до парламенту’, *outvoter* ‘виборець, що не мешкає в цьому виборчому окрузі’, *off-year* ‘рік, у який не відбуваються основні політичні вибори (наприклад, президентські)’;

$Adv + V \rightarrow V$: *to outvote* ‘мати перевагу в голосах, завдати поразки при голосуванні’;

$Adj+ V \rightarrow V$: *to countervote* ‘голосувати проти, перемогти більшістю голосів’ тощо.

У ТЛВП УМ корпус складених термінів, між компонентами яких немає сполучних елементів (інтерфіксів), складається як із ТО, утворених шляхом словоскладання (юстапозитів), так і з ТО, утворених шляхом основокладання (комполітів). Прикладами юстапозитів можуть бути такі ТО, як *інтернет-голосування*, *кандидати-клони*, *бюлетень-зразок*, *споживач-виборець*, *кандидат-*

списочник тощо, що утворилися внаслідок поєднання двох іменників ($N + N \rightarrow N$). За такою ж самою моделлю утворився єдиний композит, який є наслідком чистого складання основ без залучення додаткових способів словотворення (суфіксації тощо). Цим композитом є термін *відеоголосування*, між його компонентами немає інтерфікса внаслідок того, що перший компонент композита є невідмінюваним словом і закінчується голосним ($N + N \rightarrow N$).

Решта композитів, між компонентами яких немає інтерфіксів, утворилися поєднанням основоскладання із суфіксацією за такою моделлю: $Adv + N + suffix + flexion \rightarrow Adj$: *багато мандатів* \rightarrow *багатомандатний*, *багато партій* \rightarrow *багатопартійний*.

Прикладами цієї групи ТО, тобто складених термінів, між компонентами яких є сполучні елементи, у ТЛВП АМ можуть бути такі структурні типи: $N + Prep + N \rightarrow Adj$: *show-of-hands (vote)* ‘(голосування) руками’; $N + Conj + N \rightarrow Adj$: *sitting-and-standing (vote)* ‘(голосування) вставанням’.

У ТЛВП УМ ця група ТО представлена таким структурними типами: $N + interfix + N \rightarrow N$: *блокобудівництво*, *блокобудування*, *волевиявлення*; $Adj + interfix + PP \rightarrow Adj$: *новообраний*.

До цієї ж групи у ТЛВП УМ можна також віднести композити, утворені поєднанням основоскладання з суфіксацією за такою моделлю:

$Num + interfix + N + suffix + flexion \rightarrow Adj$: *дві партії* \rightarrow *двопартійний*, *два мандати* \rightarrow *двомандатний*, *два бюлетені* \rightarrow *двобюлетеневий*, *одна палата* \rightarrow *однопалатний*.

Сполучними елементами українських термінів цієї групи є інтерфікси *-o-* та *-e-*.

Загальна кількість термінів, утворених слово- або основоскладанням у ТЛВП АМ, становить 71 ТО (4,8%), у ТЛВП УМ – 32 ТО (2,8%) відповідно.

Слід зауважити, що спостереження над графічною презентацією складених термінів в англійській мові демонструють можливі відмінності в написанні таких термінів: компоненти одного й того ж складеного терміна можуть писатися або разом, або через дефіс, однак це не впливає на семантичну цілісність такого терміна.

У корпусі складених ТО ТЛВП АМ слід окремо відзначити фразові дієслова. Маючи роздільне написання, яке б мало свідчити про самотійність компонентів фразового дієслова в межах одиниці більшої за слово (наприклад, словосполучення), фразові дієслова все ж є нерозривними сполуками дієслів із післяйменниками, що дає

підстави вести мову про них, як про складені слова, утворені аналітичним шляхом. Прикладами фразових дієслів у ТЛВП АМ можуть бути: *to hold over* ‘переходити до наступного складу сенату у зв’язку з переобранням або внаслідок незакінчення терміну повноважень’, *to write in* ‘голосувати за кандидата, додатково вписуючи його прізвище в бюлетень’, *to put in* ‘висувати кандидатуру’, *to vote through* ‘провести шляхом голосування’, *to sit for* ‘представляти в парламенті (округ)’ тощо.

Абревіатури або складноскорочені утворення, у яких складаються не цілі слова або їхні основи, а частини слів, також відносяться до лінійних моделей дериватів (Кубрякова 1965: 59).

Поштовхом для утворення абревіатур та складноскорочених ТО передусім стала дія закону економії мовних засобів та мовленнєвих зусиль, що зумовлює прагнення надати широковживаному поняттю більш коротку, порівняно з вихідною структурою багатокomпонентного терміна, номінацію. Для англомовної ТЛВП притаманними є літерні абревіатури ініціального типу, напр.: *First Past The Post – FPTP* ‘британський термін на позначення виборчої системи відносної більшості’, *Single Transferable Vote – STV* ‘різновид пропорційної системи з преференціями, за якої кандидат обирається абсолютною більшістю голосів у багатомандатному окрузі’, *Proportional Representation System – PRS* ‘пропорційна система’ тощо.

Прикладами особливого типу компресивного словоскладання двох слів у ТЛВП АМ, який полягає в поєднанні початкової частини першого слова й кінцевої частини другого, є терміни *gerrymander* та *klancandidate*. Термін *gerrymander* утворений зрощенням імені винахідника *Jerry* та назви тварини *salamander*, яка своєю формою нагадувала форму ‘нарізаного’ губернатором виборчого округу. Слова *Jerry* та *salamander* перебувають по відношенню одне до одного в сурядному зв’язку, отже, похідне *gerrymander* ‘особливий спосіб “нарізування” виборчих округів з метою надання переваги окремим кандидатам чи певній партії’ є безперечним телескопізмом. Похідний термін *klancandidate* не можна впевнено назвати власне телескопізмом, бо слова, з яких складається дериват, поєднуються підрядним зв’язком: *Klan-backed candidate* ‘кандидатура на виборну посаду, яку відкрито або негласно підтримує Ку-Клукс-Клан’.

Прикладами складноскорочених слів у ТЛВП АМ, що виражають сучасні тенденції впливу віртуального світу на життя людей, є новотвори *e-campaigning* ‘проведення виборчої кампанії в мережі Інтернет’ та *e-debate* ‘проведення політичних

дебатів в мережі Інтернет'. Перший компонент цих дериватів *e-* – це скорочена форма слова *electronic*, завдяки чому похідні з цим компонентом можна розглядати як складноскорочені утворення. Проте регулярна вживаність і препозиційний характер скорочення *e-* дають певні підстави розглядати його як префікс, а похідне слово – як слово, утворене шляхом префіксації, а не аббревіації.

У термінології виборчих процедур української мови нами було зафіксовано лише декілька прикладів, так званих 'складових' аббревіатур, що утворюються поєднанням початкових частин слів, напр.: *виборча комісія – виборчком, територіальна виборча комісія – тервиборчком, центральна виборча комісія – центрвиборчком, окружна комісія – окружком* та літерні аббревіації ініціального типу: *Центральна виборча комісія – ЦВК, окружна виборча комісія – ОВК* та *дільнична виборча комісія – ДВК*, які мають регулярний характер.

Загальна кількість аббревіатур та складноскорочених утворень у ТЛВП АМ становить 23 ТО (1,6%), у ТЛВП УМ – 9 ТО (0,8%).

На відміну від лінійних моделей дериватів із вираженою похідністю, яка виявляється в лінійній членованості таких дериватів, нелінійні моделі дериватів характеризуються невираженою похідністю, тобто є нечленованими в словотвірному аспекті структурами; їхнім основним призначенням є транспонування слів однієї частини мови в іншу (Кубрякова 1965: 60). До нелінійних моделей похідних відносяться ТО, утворені за допомогою конверсії. Конверсія зумовлює зміну граматичної парадигми слова, синтаксичних ознак і загального категорійного значення при збереженні чи зміні поняттєвого змісту (Селіванова 2010: 279-280).

Творення ТО за допомогою конверсії у ТЛВП АМ відбувається у двох напрямках: від іменника до дієслова й навпаки – від дієслова до іменника.

Прикладами першого типу дериватів, що утворилися внаслідок транспозиції іменників у дієслова ($N \rightarrow V$), можуть бути: *seat* 'місце в парламенті' \rightarrow *to seat* 'надавати місце, проводити до виборного органу (парламенту)', *campaign* 'виборча кампанія' \rightarrow *to campaign* 'проводити виборчу кампанію', *slate* 'список кандидатів' \rightarrow *to slate* 'заносити в список кандидатів, висувати кандидатуру', *vote* 'голосування' \rightarrow *to vote* 'голосувати', *stump* 'агітаційна поїздка країною' \rightarrow *to stump* 'здійснювати агітаційні поїздки країною (про кандидата під час виборчої кампанії)' тощо.

Другий тип дериватів, що утворилися внаслідок транспозиції дієслів в іменники ($V \rightarrow N$), представлений такими термінами: *to canvass* 'агітувати за кандидата шляхом

бесід із виборцями’ → *canvass* ‘передвиборча агітація шляхом проведення бесід із виборцями; офіційний підрахунок голосів’, *to hold over* ‘переходити до наступного складу сенату у зв’язку з переобранням або внаслідок незакінчення терміну повноважень’ → *holdover* ‘переобрання на новий термін або перехід до наступного складу парламенту внаслідок незакінчення терміну повноважень’, *to write in* ‘голосувати шляхом додаткового внесення прізвища кандидата до виборчого бюлетня’ → *write-in* ‘голосування за кандидата, прізвища якого немає у виборчому бюлетені, шляхом додаткового внесення його до списку’, *to turn over* ‘втрачати прихильність виборців на користь іншої партії’ → *turn-over* ‘втрата партією прихильності й голосів виборців на користь іншої партії’ тощо.

Також нами було виявлено єдиний приклад переходу дієслова в прикметник, а згодом у іменник (V → A → N): *to elect* ‘обирати’ → *elect* ‘обраний’ → *elect* ‘обранець’.

Спостереження над фактичним матеріалом ТЛВП АМ засвідчують більшу продуктивність переходу іменників у дієслова при творенні термінів за допомогою конверсії, ніж навпаки. Загальна кількість ТО, утворених цим способом у ТЛВП АМ, становить 34 ТО (2,3%).

Утворення термінів за допомогою конверсії не притаманне ТЛВП УМ, що пояснюється синтетичним характером української мови. Нами було виявлено лише два випадки субстантивації терміна-прикметника та терміна-дієприкметника, зафіксовані в тлумачному словнику сучасної української мови: *виборний* ‘особа, обрана голосуванням для виконання певних обов’язків’ та *обрані* ‘обранці’, а також два приклади ад’ективації термінів-дієприкметників: *вибраний* і *обраний*.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, зауважимо, що загалом завдяки словотвірному способу термінотворення в досліджуваній термінології англійської мови було утворено 323 ТО (22,0% від загальної кількості ТО), а в українській мові – 215 ТО (19,1% від загальної кількості ТО), що свідчить про приблизно однаковий ступінь продуктивності цього способу термінотворення в обох мовах.

Перспективу наших подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні ролі словотвірного способу в утворенні термінологічних одиниць досліджуваної термінології в російській мові та її зіставленні з англійською та українською мовами.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

N – іменник, V – дієслово, Adj – прикметник, Adv – прислівник, PP – пасивний дієприкметник, Num – числівник, Prep – прийменник, Conj – сполучник.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2001. – 304 с.
2. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
3. Журавлева Т. А. Особенности терминологической номинации / Т. А. Журавлева. – Донецк : АООТ Торговый дом «Донбасс», 1998. – 252 с.
4. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80-90-ті роки ХХ століття : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 / Ю. А. Зацний Ю.А. – Запоріжжя, 1999. – 403 с.
5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. освіти / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2002. – 386 с.
6. Крючкова Т. Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии / Т. Б. Крючкова. – М. : Наука, 1989. – 151 с.
7. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений : Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 207 с.
8. Кубрякова Е. С. Что такое словообразование / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1965. – 77 с.
9. Лингвистический энциклопедический словарь / [под ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская Энциклопедия, 1990. – 685 с.
10. Нікуліна І. М. Субконтинуум інформатики й обчислювальної техніки у французькій, українській та російській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / І. М. Нікуліна. – Донецьк, 2004. – 20 с.
11. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2010. – 844 с.
12. Шувалова Ю. В. Политическая фразеология в функционально-стилистическом аспекте / Ю. В. Шувалова // Английская фразеология в функциональном аспекте : сб. научных трудов. – Вып. 336. – М. : АН СССР, 1989. – С. 133–138.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2014

© С. О. Юшкова
(Горлівка)

СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ УТВОРЕННЯ РЕЦИПРОКАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена вивченню реципрокальних дієслів, що утворюються шляхом додавання до дієслова спеціалізованого анафоричного взаємного займенника. Встановлюються синтаксичні підтипи реципрокальних дієслів, надається їхня кількісна характеристика. Вивчаються структурні особливості реципрокальних конструкцій у німецькій та українській мовах. Визначається частотність синтаксичних реципрокальних конструкцій у художній літературі обох мов. Виявляються особливості функціонування німецьких та українських синтаксичних реципрокальних дієслів.

Ключові слова: реципрокальне дієслово, реципрокальна конструкція, взаємний займенник, актант, суб'єкт.

С. А. ЮШКОВА. СИНТАКСИЧЕСКИЙ СПОСОБ ОБРАЗОВАНИЯ РЕЦИПРОКАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ В НЕМЕЦКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена изучению реципрокальных глаголов, которые образуются путём прибавления к глаголу специализированного анафорического местоимения. Устанавливаются синтаксические подтипы реципрокальных глаголов, приводится их количественная характеристика. Изучаются структурные особенности реципрокальных конструкций в немецком и украинском языках. В статье определяется частотность синтаксических реципрокальных конструкций в художественной литературе двух языков. Устанавливаются особенности функционирования немецких и украинских синтаксических реципрокальных глаголов.

Ключевые слова: реципрокальный глагол, реципрокальная конструкция, взаимное местоимение, актант, субъект.

S. A. YUSHKOVA. SYNTACTICAL METHOD OF FORMATION OF RECIPROCAL VERBS IN GERMAN AND UKRAINIAN

The article deals with the study of reciprocal verbs which are built up by means of adding specialized anaphora reciprocal pronoun to the verb. The syntactical subtypes of reciprocal verbs have been revealed, quantitative characterization of these verbs has been given. The structural features of reciprocal constructions in German and Ukrainian have been studied. The frequency of syntactical reciprocal constructions in fiction of both languages has been determined. The functional peculiarities of German and Ukrainian syntactical reciprocal verbs have been revealed.

Key words: reciprocal verb, reciprocal construction, reciprocal pronoun, actant, subject.

1. Вступ. Предметом даної статті є реципрокальні дієслова німецької та української мов.

Реципрокальними називаються дієслова (далі – РецД), які позначають взаємну (симетричну) дію суб'єкта й об'єкта відносно один одного, наприклад:

(1) нім. *sich lieben* 'любитися', тобто 'любити один одного', *sich küssen* 'цілуватися', тобто 'цілувати один одного', *sich raufen* 'битися', тобто 'бити один одного';

(2) укр. *обніматися*, тобто 'обнімати один одного', *цілуватися*, *бачитися* тощо.

Реципрокальні дієслова та їхні конструкції досліджувалися в багатьох мовах: в українській (К. Г. Городенська (Городенська, 1981), А. П. Загнітко (Загнітко, 2001),

М. В. Кравченко (Кравченко, 1996), Р. П. Михайлик (Михайлик, 1995)), у російській (В. П. Неद्याлков (Неद्याлков, 2004), Ю. П. Князев (Князев, 2007), О. О. Холодович (Холодович, 1979), Н. О. Янко-Триницька (Янко-Триницькая, 1962)), білоруській (Л. О. Антонюк (Антонюк, 1978), М. Т. Ковальова (Ковалёва, 1967), О. Е. Міхневич (Михневич, 1978)), німецькій (Ш. Р. Басиров (Басиров, 2004), В. Д. Девкін (Девкин, 1952), J. Buscha (Buscha, 1982), G. Helbig (Helbig, 1984), G. Stötzel (Stötzel, 1970)), англійській (Е. Ш. Генюшене (Генюшене, 1975, 1983)), болгарській (Б. Ю. Норман (Норман, 1972)) та в ін.

Реципрокальні дієслова є своєрідним явищем у дієслівній системі мови. Надзвичайний стан цих дієслів зумовлений складним переплетінням у них багатьох явищ морфології, синтаксису, лексики й словотвору (Генюшене 1983: 5).

РецД розглядаються в складі утворених ними реципрокальних конструкцій (далі – РецК). *Реципрокальними* в роботі називаються конструкції, які позначають ситуацію з двома учасниками (актантами), кожен з яких водночас є суб'єктом дії та об'єктом цієї дії. Пор.:

(3) нім. *Sie (Rita und Rolf) sprachen laut und lustig miteinander* 'Вони (Ріта і Рольф) розмовляли один з одним голосно і весело' = *Rita sprach mit Rolf laut und lustig* 'Ріта розмовляла з Рольфом голосно і весело' + *Rolf sprach mit Rita laut und lustig* 'Рольф розмовляв з Рітою голосно і весело';

(4) укр. *Двоє людей чоломкаються, як батько й син* = *Одна людина чоломкає другу* + *Друга людина чоломкає першу*.

2. Матеріал дослідження. Матеріалом статті послужили РецД, отримані шляхом суцільної вибірки з тлумачних і перекладних словників німецької (див. список лексикографічних джерел). Матеріал дослідження складає 567 одиниць в німецькій мові та 906 одиниць в українській.

РецК отримані методом суцільної вибірки з творів німецької та української художньої літератури ХХ століття. Корпус текстової вибірки РецК складає 2275 прикладів у німецькій мові та 2524 приклади в українській.

3. Способи утворення РецД. Аналіз структури РецД і засобів вираження реципрокального значення дозволив виділити три способи утворення РецД у німецькій та українській мовах:

- 1) морфологічний спосіб;
- 2) лексико-семантичний спосіб;

3) синтаксичний спосіб.

В роботі розглядається тільки синтаксичний спосіб утворення РецД у німецькій та українській мовах, до якого належать дієслівні лексеми, що утворюються шляхом додавання до дієслова спеціалізованого анафоричного взаємного займенника, у німецькій мові – займенника *einander* ‘один одного’ (*einander erzählen* ‘розповідати один одному’; *einander helfen* ‘допомагати один одному’ тощо) або шляхом поєднання цього займенника з прийменниками (*miteinander* ‘один з одним’, *aufeinander* ‘один на одного’, *gegeneinander* ‘один проти одного’ тощо) (Wiemer 2007: 468).

В українській мові синтаксичні РецД утворюються аналогічно, тобто до дієслова додається взаємний займенник *один одного* (*кохати один одного*; *бачити один одного*; *ненавидіти один одного* тощо) або обставинні звороти *між собою*, *поміж* (*проміж*) *себе* (*гризтися між собою*; *зглядатися поміж себе*).

На підставі сполучуваності дієслова з різними займенниками синтаксичні РецД німецької мови розділяються на 15 підтипів, а в українській мові – на 20 підтипів. Обсяг синтаксичних РецД у художніх текстах досліджуваних мов неоднаковий. Так, кількість РецК із синтаксичним реципроком у німецькій мові (1136 од.) майже у два рази перевищує кількість РецК української мови (686 од.).

У текстах німецької художньої літератури найбільш частотними є синтаксичні РецК із взаємним займенником *einander* та його прийменниковими варіантами (*miteinander*, *nebeneinander* і т.д.) (1124 РецК), а в художніх творах української мови – РецК із взаємним займенником *один одного* (619 РецК). Пор.:

(5) нім. ... *die meisten verstanden einander kaum* ‘... більшість (людей) ледь розуміли один одного’;

(6) нім. *Die Eltern sprachen unverbindlich miteinander und mit mir* ‘Батьки розмовляли холодно один з одним і зі мною’;

(7) укр. *Дві живі істоти дивилися одна на одну, око в око*;

(8) укр. *Наче б не хотіли зустрічатися одна з одною і стрімголов розбігались поміж хатами, щоб швидше вирватись у поле і десь загубитись в ньому*.

Найменш вживаною в текстах німецької художньої літератури є аналітична конструкція *einer den anderen* ‘один одного’ (12 РецК). Наприклад:

(9) нім. *Sie widersprechen einer dem anderen* ‘Вони суперечать один одному’.

Обставинний зворот *між собою* відзначений в 53 РецК української мови, що становить 2,5% у загальному корпусі досліджених РецК:

(10) укр. *І дивилися полки один на одного, лиш стрільці перестрілювалися між собою, і так було до вечора.*

Найменш вживаними в українській мові є обставинні звороти *поміж себе (собою)* і *проміж себе*, які зустрічаються тільки в 9 РецК і 5 РецК відповідно:

(11) укр. *Насамперед обіт мирності, бо пастухи починали сваритися поміж собою, лаятися за кожну дрібницю, доходило часом і до бійки;*

(12) укр. *Не те що про своє вугілля не вигукували, а навіть проміж себе не перемовлялись.*

4. Особливості функціонування німецьких синтаксичних РецД із взаємним займенником *einander* і зворотом *einer den anderen*. Найпоширенішим типом синтаксичного реципрока в художній літературі німецької мови є РецК із взаємним займенником *einander* ‘один одного’ (1124 РецК).

Взаємний займенник *einander* виник у середньовісній німецькій мові (12-15 ст.) з більш ранньої форми *ein andar* ‘один одного’, обидві частини якого згодом з’єдналися в один займенник. Відтоді цей займенник почав конкурувати з *sich* у вираженні реципрокальності (Недялков 2004: 356; Wiemer 2007: 478-479).

Взаємний займенник *einander* є синтаксично універсальнішим у порівнянні з реципрокальним займенником *sich* і водночас може сполучатися з багатьма прийменниками (*aneinander*, *aufeinander*, *auseinander*, *beieinander*, *ineinander*, *gegeneinander*, *übereinander* тощо). Наприклад:

(13) *Sie haben miteinander angestoßen* ‘Вони зіштовхнулися один з одним’;

(14) *Sie warten aufeinander* ‘Вони очікують один одного’.

Основними структурними особливостями РецК із взаємним займенником *einander* є такі:

1. Незмінюваність взаємного займенника *einander* за родом;

2. Здатність займенника *einander* вживатися декілька разів у тій самій конструкції, залежно від синтаксичного керування дієслова. Наприклад:

(15) *Sie erzählten einander übereinander* ‘Вони розповідали один одному один про одного’.

3. Прийменник може займати препозицію у складі займенника *einander* (*zueinander*, *aneinander*, *voreinander* тощо), або вживатися окремо від дієслова (*beieinander halten* ‘триматися один біля одного’; *ineinander schieben* ‘підштовхувати один

в одного’; *zueinander ordnen* ‘упорядковуватися’ тощо). Значення сполучення *прийменник* + *einander* визначається семантикою дієслова.

Незважаючи на широку дистрибуцію взаємного займенника *einander*, існують певні обмеження на його вживання в РецК:

1) Взаємний займенник *einander* не сполучається у нормативній німецькій мові із займенниками *sich* і *gegenseitig*. Не можна сказати (16) **Sie wuschen sich einander* ‘Вони мили один одного’; (17) **Sie schadeten einander gegenseitig* ‘Вони шкодили один одному взаємно’. Заборона на одночасне вживання *einander* та займенників *sich* і/або *gegenseitig* зумовлюється тим, що останні вже самі по собі надають дієслову значення реципрокальності.

Додамо, що на думку В. П. Недялкова в сучасній німецькій мові спільне вживання *einander* і *sich* не є нормативним і зустрічається лише в розмовному стилі (Недялков 2004: 356);

2) Займенник *einander* не вживається в конструкціях, у яких кількість учасників взаємоспрямованої дії менше двох, пор.:

(18) нім. *Hans und Maria küssen einander* ‘Ганс і Марія цілують один одного’, але неправильно: (19) **Marta küßt einander* ‘Марта цілує один одного’;

3) Взаємний займенник *einander* використовується переважно в писемній мові й належить до підвищеного літературного стилю (Недялков 2004: 357).

Синонімом до взаємного займенника *einander* вважається зворот *einer den anderen* ‘один одного’, що складається з неозначеного артикля *einer*, означеного артикля *den* і прикметника *ander*. У текстах німецької художньої літератури цей зворот зустрічається рідко (7 прикладів або 0,3%). Наприклад:

(20) *Nach seiner Ankunft in Kossin hatten sie einer den anderen in den ersten Tag gefragt...* ‘Після його прибуття в Коссін, у перший день вони запитували один одного...’.

Відзначимо, що зворот *einer den anderen* може вживатися замість *einander*, якщо реципрокальність необхідно виразити точніше. Наприклад:

(21) *Sie widersprechen einer dem anderen* ‘Вони суперечать один одному’.

Відмінкове керування двох компонентів звороту (артикля й прикметника) зумовлено семантикою дієслова. Так, із РецК (21) видно, що перший елемент звороту (*einer*) вживається в називному відмінку, а другий (*dem anderen*) – у давальному, тому

що семантика дієслова *j-m widersprechen* ‘заперечувати, суперечити кому-небудь’ потребує вживання другого актанта в давальному відмінку.

Якщо симетричні актанти РецК позначають референтів жіночого роду, тоді зворот має форму *eine die andere*:

(22) *Die Mädchen waschen eine die andere* ‘Дівчинки миють одна одну’.

Відзначимо, що перший компонент не змінюється за відмінками, тобто він завжди вживається в називному відмінку.

5. Особливості функціонування українських РецК із взаємним займенником *один одного* та обставинними зворотами *між собою, поміж себе, проміж себе*.

Синтаксичні РецД із взаємним займенником *один одного* є найпоширенішим типом синтаксичного реципрока в українській художній літературі. У загальному корпусі досліджених РецК відзначено 619 РецК зі взаємним займенником *один одного*.

У РецК взаємний займенник *один одного* виконує службову функцію. Скорочуючи мовні засоби, він допомагає уникати повторного найменування суб’єктів, що виступають у ролі об’єктів один щодо одного. Анафоричний взаємний займенник може сполучатися із прийменниками типу *один з одним, один на одному, один проти одного* (Сучасна українська літературна мова 1993: 68-71):

(23) *Кинулись хлопці один від одного, поодхиялися*.

Головними структурними і граматичними особливостями взаємного займенника *один одного* є такі:

1. Двокомпонентність, тобто взаємний займенник *один одного* складається із двох несамотійних частин;

2. Незмінюваність за відмінками першого компонента, який завжди вживається в називному відмінку;

3. Відмінюваність другого компонента, що зумовлюється синтаксичним керуванням дієслова (*бити кого-н./один одного; кричати кому-н./один одному; любитися ким-н./один одним* тощо). У випадку вживання дієслова з прийменником, відповідний прийменник ставиться перед другим компонентом займенника (*летіти один до одного; закохатися один в одного* тощо);

4. Фіксоване розташування компонентів займенника *один* щодо *одного*: першим виступає незмінний компонент (*один*), а другим – змінюваний (*одного, одному* тощо), а не навпаки.

Відсутність у взаємного займенника *один одного* називного відмінка й, відповідно, неможливість виступати в ролі підмета, тому цей займенник може виступати лише в ролі додатка або обставини.

Необхідно також зазначити, що на відміну від російського взаємного займенника *друг друга*, в українській мові займенник *один одного* змінюється за родами, пор.:

(24) рос. *Сёстры (братья) обнялись друг с другом крепко, прощаясь навсегда;*

(25) укр. *Сестри (брати) обнялися одна з одною (один з одним) міцно, коли прощалися назавжди.*

Додамо, що українській займенник *один одного* на кшталт російського *друг друга* в називному та знахідному відмінках займає центральніше місце в системі мови, ніж його опозиція в називному та місцевому відмінках (Радзиховская 2005: 86):

(26) укр. *Вони думали один про одного;* рос. *они думали друг о друге.*

Незважаючи на широку дистрибуцію взаємного займенника *один одного*, існують певні обмеження на його вживання в РецК:

1) взаємний займенник *один одного* не сполучається з деякими взаємозворотними дієсловами. Не можна сказати (27) **Вони кусаються (цілуються) один з одним*. Заборона на вживання цього займенника зумовлена наявністю у структурі значеннєвого дієслова рефлексивного показника (РП) *-ся*, який сам вже надає дієслову значення реципрокальності;

2) займенник *один одного* не вживається в РецК, симетричні актанти яких мають однакове морфологічне оформлення, тобто займають позицію підмета й виражаються різнолексемними актантами;

3) займенник *один одного* не припускає менш ніж двох учасників взаємоспрямованої дії, пор.:

(28) *Ольговичі між собою знов розсварилися*, але неправильно: (29) **Ольгович розсварився один з одним*.

Синонімічним взаємному займеннику *один одного* є обставинний зворот *між собою*, що складається із прийменника *між* і займенника *себе*. У досліджуваному корпусі РецК цей зворот вживається в 53 РецК.

Обставинний зворот *між собою* може вживатися з морфологічними РецД, що позначають фізичні та психічні взаємовідносини людей (*битися, скубтися* тощо), тривалу багатоактну дію людей, пов'язану з обміном певною інформацією (*переписуватися, передзвонюватися* тощо) (Клименко 1998: 103-104):

(30) *Але про це вони ніколи не говорили між собою.*

В українській мові зафіксовано також приклади, в яких суб'єктом дії виступають імена-неістоти:

(31) *Гострий меч і гострий розум вживаються між собою.*

Обставинний зворот *між собою* займає позицію другого учасника симетричного відношення й підкреслює те, що кількість учасників описуваної ситуації обмежується названими в цій конструкції. Так, у РецК (32) *І хоч зараз кесар і імператор Никифор посварилися між собою, дивиться він не на Київ, а на Константинополь* підкреслюється, що кесар та імператор посварилися саме між собою, а не з ким-небудь ще.

Обставинний зворот *між собою* може вживатися в конструкції не тільки з двома, але й з більшою кількістю учасників:

(33) *Як звичайно буває в поїзді, всі в купе зразу перезнайомилися між собою.*

Якщо взаємно-зворотнє дієслово позначає дію, в якій беруть участь тільки два учасники, то вживання звороту *між собою* виявляється зайвим, тому неправильно буде сказати: (34) **Двоє одружились/поцілувались між собою.*

Якщо в РецК відсутні обмеження на кількість учасників, то вживання обставинного звороту *між собою* допускається, і тому прийменниковий займенник *між собою* використовується без обмежень з мультиплікативними дієсловами на зразок *пересваритися, перегризтися*. Наприклад:

(35) *Пани комісари засльозено презиралися між собою.*

Синтаксичні РецД з обставинним зворотом *між собою* є синонімічними РецД з обставинним зворотом *поміж себе*. Відзначимо, що прийменники *поміж* і *проміж*, що входять до складу взаємних зворотів *поміж себе* та *проміж себе*, є вторинними щодо простого прийменника *між* і належать до темпоральних прийменників української мови. Ці прийменники є складними та утворюються за допомогою двох первинних прийменників: *по+між* і *про+між*. РецК із прийменниковим зворотом *поміж себе* є мало вживаними в текстах української художньої літератури й представлені лише 9 прикладами:

(36) *...татари джеркотіли поміж собою.*

У наведених РецК зворот *поміж себе* допускає заміну на синонімічний прийменниковий займенник *між собою* без граматичного та семантичного порушення конструкції:

(37) *Отам зараз гарячка. Страшний суд! – гомоніли поміж себе (= між собою) селяни.*

У 5 РецК української мови зустрічається зворот *поміж себе*, що, в свою чергу, вживається синонімічно до зворотів *між собою* та *поміж себе*:

(38) *Селяни стиха гомоніли поміж себе (= між собою; поміж себе), хто дрімав.*

Відзначимо, що в художніх текстах обставинний зворот *між собою* більш ніж у два рази частіше вживається в структурі РецК з рефлексивними дієсловами (РД) (38 од.), ніж із нереклексивними (НРД) (15 од.). Це пояснюється семантикою дієслів, з якими сполучається зворот *між собою*; ці дієслова позначають, зазвичай, спілкування й різні види взаємин між людьми (*ворогувати між собою, шепотіти між собою* тощо):

(39) *Вони розмовляли, як двоє добрих сусідів, що здавна приятелюють між собою, але не мають бажаної змоги часто бачитися.*

У РецК із РД зворот *між собою* є не головним, а додатковим засобом вираження взаємності і його відсутність не впливає на реципрокальність самої конструкції, наприклад:

(40) *Слуги здивовано переглядались між собою.*

При опущенні в РецК (40) звороту *між собою* значення взаємності не усувається, тому що головним засобом вираження взаємності є складний словотворчий формант (префікс *пере-* і РП *-ся*), що надає вихідному дієслову (*глядіти*) значення реципрокальності.

Висновки і перспективи дослідження. Синтаксичні РецД утворюються в зіставлюваних мовах шляхом додавання до мотиваційного дієслова відповідного взаємного займенника (нім. – *einander*; укр. – *один одного*) або звороту (нім. – *einer den anderen*; укр. – *між собою, н(р)оміж собою*). Синтаксичні РецД у німецькій мові (1136 од.) майже в два рази переважають аналогічні утворення в українській мові (686 од.), що пояснюється, зокрема, аналітичністю граматичного ладу німецької мови порівняно із синтетичністю української мови. Вивчення інших засобів вираження реципрокальності в різноструктурних мовах може стати перспективою подальших студій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Антонюк Л. А.* Залоговые значения взаимности и проблемы скрытой грамматики (на материале белорусского языка) / Л. А. Антонюк, А. Е. Михневич // Проблемы теории грамматического залога. – Л. : Наука, 1978. – С. 186–193.
2. *Басиров Ш. Р.* Типологія дієслів із рефлексивним комплексом в індоєвропейських мовах : [монографія] / Ш. Р. Басиров. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – Т. 1 Типологія, зіставні, діяхронічні дослідження. – 333 с.
3. *Вихованець І. Р.* Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець,

К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с. 4. *Генюшене Э. Ш.* Рефлексивные глаголы в балтийских языках и типология рефлексивов / Э. Ш. Генюшене. – Вильнюс : Мин-во высш. и сред. спец. образования ЛитССР, 1983. – 168 с. 5. *Генюшене Э. Ш.* Реципроки в системе рефлексивов / Э. Ш. Генюшене // *Материалы семинара по теоретическим проблемам синтаксиса.* – Пермь : Пермский гос. ун-т, 1975. – Ч. 2. – С. 23–24. 6. *Городенська К. Г.* Слововірна структура слова / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К. : Наук. думка, 1981. – 499 с. 7. *Девкин В. Д.* Глаголы с sich в современном немецком языке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / В. Д. Девкин. – М., 1952. – 14 с. 8. *Загнітко А. П.* Теоретична граматики української мови : Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – 662 с. 9. *Клименко Н. Ф.* Слововірна морфеміка сучасної української мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. – К., 1998. – 162 с. 10. *Князев Ю. П.* Грамматическая семантика. Русский язык в типологической перспективе / Ю. П. Князев. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 702 с. 11. *Ковалёва М. Т.* Возвратные глаголы в современном белорусском языке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.03 „Славянские языки” / М. Т. Ковалёва. – Минск, 1967. – 17 с. 12. *Михайлик Р. П.* Семантико-граматична структура дієслів на -ся в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Р. П. Михайлик. – К., 1995. – 16 с. 13. *Недялков В. П.* Заметки по типологии выражения рефлексивного и реципрокального значений / В. П. Недялков // [В.С. Храковский и др.] ; 40 лет Санкт-Петербургской типологической школе. – М. : Знак, 2004. – С. 315–393. 14. *Норман Б. Ю.* Переходность. Залог. Возвратность : на материале болгарских и других славянских языков : [монография] / Б. Ю. Норман. – Минск : Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1972. – 132 с. 15. *Радзиховская В. К.* Функционально-семантическая категория взаимности в современном русском языке / В. К. Радзиховская. – М. : Прометей, 2005. – 136 с. 9. Сучасна українська літературна мова / [за ред. А. П. Грищенка]. – К. : Вища шк., 1993. – 365 с. 16. *Холодович А. А.* Реципрок / А. А. Холодович // *Проблемы грамматической теории.* – Л. : Наука, 1979. – С. 161–172. 17. *Янко-Триницкая Н. А.* Возвратные глаголы в современном русском языке / Н. А. Янко-Триницкая. – М. : Изд-во Акад. Наук СССР, 1962. – 246 с. 18. *Buscha J.* Reflexive Formen, reflexive Konstruktionen, reflexive Verben / J. Buscha // *Deutsch als Fremdsprache.* – 1982. – № 3. – S. 167–174. 19. *Helbig G.* Probleme der Reflexiva im Deutschen (in der Sicht der gegenwärtigen Forschung) / G. Helbig // *Deutsch als Fremdsprache.* – 1984. – № 2. – S. 78–89. 20. *Stötzl G.* Ausdrucksseite und Inhaltsseite der Sprache / G. Stötzl // *Linguistische Reihe.* – München : Max Hueber Verlag, 1970. – Bd. 3. – 231 S. 21. *Wiemer B.* Reciprocal and reflexive constructions in German / B. Wiemer, V. P. Nedjalkov // *Reciprocal Constructions.* – Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 465–512.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

22. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / [укладач і головний редактор В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с. 23. *Новий тлумачний словник української мови* / Укл. В. В. Яременко, О. Сліпущко. – В 4-х т. – К. : Аконтіт, 2004. – Т. 1-4. 24. *Словник української мови в 11 томах.* – К. : Наукова думка, 1970-1980. 25. *Deutsches Wörterbuch* / von G. Wahrig. – Leipzig : Mosaik Verlag, 1980. – 1493 S. 26. *Duden* “Das große Wörterbuch der deutschen Sprache” in 6 Bd. / [Hrsg. u. bearb. vom Wissenschaftlichen Rat u. d. Dudenred. unter der Leit. von Günther Drosdowski]. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Bibliographische Institut, 1970. – 1980. – Bd. 1. – 464 S. ; Bd. 2. – 928 S. ; Bd. 3. – 1408 S. ; Bd. 4. – 1904 S. ; Bd. 5. – 2432 S. ; Bd. 6. – 2992 S. 27. *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache.* – [Herausgegeben von R. Klappenbach, W. Steinitz]. – Berlin : Akademie Verlag, 1976. – 1984. – Bd. 1-6.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2014

СЕМАНТИЧНІ Й ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ СЛОВА, ВИСЛОВЛЮВАННЯ Й ТЕКСТУ

© О. В. Білецька
(Донецьк)

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ МІЖ КОМПОНЕНТАМИ ІМЕННИКОВИХ ТРИКОМПОЗИТІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню семантико-синтаксичних відношень між компонентами іменникових трикомполітів у сучасній німецькій мові. Дослідження базується на корпусі лексичних одиниць, отриманих методом суцільної вибірки із тлумачного словника сучасної німецької мови видавництва Дуден (2992 лексичні одиниці). У процесі вивчення синтаксичного зв'язку між компонентами субстантивних трикомполітів було встановлено особливості їхньої внутрішньої організації, виділено семантико-синтаксичні групи іменникових трикомполітів і проаналізовано взаємозв'язок іменникових трикомполітів із вільними словосполученнями, з яких вони походять.

Ключові слова: іменниковий трикомполіт, безпосередній складник, чиста детермінація, копулятивна детермінація, роздільноспрямований трикомполіт, типізований композит, кумулятивний композит, ідіоматична одиниця.

Е. В. БЕЛЕЦКАЯ. ОСОБЕННОСТИ СИНТАКСИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ КОМПОНЕНТАМИ СУБСТАНТИВНЫХ ТРИКОМПОЗИТОВ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена исследованию семантико-синтаксических отношений между компонентами субстантивных трикомполитов в современном немецком языке. Исследование основывается на корпусе лексических единиц, полученном методом сплошной выборки из толкового словаря современного немецкого языка под редакцией Дуден (2992 лексические единицы). В процессе изучения синтаксической связи между компонентами субстантивных трикомполитов были установлены особенности их внутренней организации, выделены семантико-синтаксические группы субстантивных трикомполитов, а также был проведен анализ взаимосвязи субстантивных композитов со свободными словосочетаниями, к которым они восходят.

Ключевые слова: субстантивный трикомполит, непосредственное составляющее, чистая детерминация, копулятивная детерминация, раздельнонаправленные композиты, типизирующие композиты, кумулятивные композиты, идиоматическая единица.

O. V. BILETSKA. THE PECULIARITIES OF SYNTACTIC RELATIONS BETWEEN THE COMPONENTS OF COMPOUNDS CONSISTING OF THREE NOUNS IN MODERN GERMAN

The paper deals with the study of semantic-syntactic relations between the components of compounds consisting of three nouns in the modern German language. The research is based upon the corpus of 2992 lexical units obtained by using the technique of overall sampling from the explanatory dictionary of the modern German language. The study of the compounds consisting of three nouns has permitted to establish the peculiarities of their internal organization, to define semantic-syntactic groups of the compounds consisting of three nouns and to analyze the relations between the compounds consisting of three nouns and free phrases, to which they ascend.

Key words: compound consisting of three nouns, direct constituent, pure determination, copulative determination, apart directed compound, typed compound, cumulative compound, idiom.

1. Вступні зауваження. Проблема дослідження складних слів у німецькій мові посідає одне з провідних місць у сучасному германському мовознавстві. Це обумовлено декількома основними причинами. По-перше, складні іменники кількісно

домінують у лексичному складі німецької мови. Так, в монографії «Substantivkomposita», написаній в Інституті німецької мови (м. Іннсбрук, Австрія) під керівництвом Й. Ербена, зазначено, що словниковий склад сучасної німецької мови майже на 2/3 складається з іменних композитів (Ortner 1991:0 3). По-друге, у зв'язку зі словоскладанням виникає проблема залучення лексемних знаків у синтаксичний процес і їхнього підпорядкування завданням і структурі синтаксису, адже композити мають особливий статус, знаходячись на межі між лексичним і синтаксичним рівнями мовної структури (Павлов 1985: 35-36).**Ошибка! Источник ссылки не найден.Ошибка! Источник ссылки не найден.Ошибка! Источник ссылки не найден.**

Витоки дослідження словоскладання у німецькій мові слід шукати у працях О. Бехагеля (Behaghel, 1968), В. Вільманнса (Wilmanns, 1930), О. Грегера (Gröger, 1911), Я. Грімма (Grimm, 1843), Г. Пауля (Paul, 1957), В. Генцена (Henzen, 1965). Значний внесок в теорію композитотворення німецької мови зробили І. Барц (Fleischer, 1995), Г. Брінкманн (Brinkmann, 1962), В. С. Вашунін (Вашунин, 1982; 1990), Ст. Жепіч (Žepić, 1970), В. Кюршнер (Kürschner, 1974), В. Мотч (Motsch, 1992; 2002), Л. Ортнер (Ortner L., 1991), Х. Ортнер (Ortner H., 1984), В. М. Павлов (Павлов, 1985; Pavlov, 1972; 2009), М. Д. Степанова (Степанова, 1959), Г. Фанзелов (Fanselow, 1981), В. Фляйшер (Fleischer, 1974; 1995) та ін. Однак, незважаючи на те, що композитотворення у німецькій мові має давню історію вивчення, результатом чого є велика кількість наукових праць, поза увагою лінгвістів залишилися певні питання, які потребують подальшого вирішення. Так, основна увага у фундаментальних працях зі словотвору приділяється двокомпонентним композитам, які складають основну кількість серед складних іменників у сучасній німецькій мові. Багатокомпонентні композити, в першу чергу, трикомпозитиви, поступаються їм кількісно, що, очевидно, є однією з причин, чому вони залишились дещо “на узбіччі” лінгвістичних досліджень. Інша причина полягає в тому, що трикомпозитиви, мають бінарну структуру. Це наштовхує на думку, що ці комплекси мало чим відрізняються від двокомпонентних одиниць. Однак, при пильнішому погляді на трикомпозитиви виявляється, що це досить динамічний клас іменників, який вирізняється з-поміж інших складних слів специфікою внутрішньої організації і чітким зовнішнім оформленням. Крім того, більшість дослідників концентрується на лексичному аспекті словоскладання, синтаксичні ж особливості складних слів залишаються поза увагою ґрунтовних досліджень.

Таким чином, актуальність роботи зумовлена необхідністю вивчення іменникових трикомпонентів у сучасній німецькій мові з точки зору їхньої синтаксичної організації.

Предметом пропонованого дослідження виступають іменникові трикомпоненти у сучасній німецькій мові. Об'єкт дослідження – синтаксичні відношення між компонентами зазначених одиниць.

Мета роботи полягає у встановленні особливостей семантичної організації іменникових трикомпонентів у сучасній німецькій мові на основі дослідження синтаксичних відношень між їхніми компонентами. Мета передбачає розв'язання таких завдань:

- складання корпусу іменникових трикомпонентів у сучасній німецькій мові;
- дослідження синтаксичних особливостей трикомпонентних іменників;
- класифікація іменникових трикомпонентів на основі семантико-синтаксичного принципу.

Матеріал дослідження складають 2992 іменникових трикомпонентів, отриманих шляхом суцільного добору трикомпонентних іменників із десяти томного тлумачного словника німецької мови видавництва Дуден (Duden, 2000).

2. Особливості семантико-синтаксичної класифікації складних слів у німецькій мові. Вперше семантико-синтаксичні відношення між безпосередніми складниками (далі – БС) композитів були враховані В. Вільманном (Wilmanns 1930: 535-536), який відповідно до цього критерію виділив два типи складних слів: складні слова, в яких другий компонент визначає приналежність усього композита до певної категорії, а перший слугує лише для його уточнення та підпорядковується йому, і складні слова, в яких обидва члени поєднані за принципом координації. Г. Пауль (Paul, 1957) повністю змінює вектор дослідження композитів зі структурного на семантичний, звертаючи особливу увагу на синтаксичні відношення між БС композитів. Згідно з Г. Паулем складні слова у сучасній німецькій мові поділяються на: атрибутивні або детермінативні композити; копулятивні композити; “імперативні імена”. У цій таксономії виділяється також особливий тип детермінативних складних іменників – “бахувріхі”, які на відміну від більшості атрибутивних композитів мають суто семантичний характер та є результатом процесу метонімії. Ця семантична класифікація композитів сягає своїм корінням до таксономії складних слів у санскриті. Так, дослідники давньоіндійської мови поділяють складні слова на *dvandva* (копулятивні композити), *bahuvrīhī* (екзоцентричні композити) та *tatpuruṣa* або *karmadhāraya*

(детермінативні композити). Необхідно зазначити, що класифікація Г. Пауля виявилась настільки універсальною і далекоглядною, що і дотепер аналіз семантичних особливостей складних слів у більшості праць, присвячених дослідженню складних слів у німецькій мові зокрема або у межах більш загальних розвідок, базується на її засадах. Подібно до Г. Пауля В. М. Павлов також вважає пріоритетним синтаксичний аспект у творенні складних слів у німецькій мові, які він розглядає як одиниці, що знаходяться на межі між лексиконом і синтаксисом. З одного боку, композити мають статус лексичних одиниць, тобто вони зафіксовані у словнику, і, на відміну від словосполучень, морфологічно “цільнооформлені”, повністю співвідносяться із денотатом, який позначають, і розглядаються як цілісна одиниця. З іншого боку, композити є аналітичними структурами, які можна розкласти на компоненти, кожний із яких – це окрема лексема, самостійна і синтаксично елементарна в її вільному вживанні. До того ж перший компонент композитів завжди виконує атрибутивну функцію щодо другого, таке функціонування компонентів у складі композитів теж зближує їх із синтаксичними структурами (Павлов 1985: 35; Pavlov 2009: 32-33). Однак у складі композитів лексеми часто зазнають семантичних змін, що стає на заваді трансформації композита у словосполучення і, у такий спосіб, повністю звести складні слова до синтаксичних конструкцій (Павлов 1985: 143). У своїх роботах В. М. Павлов розподіляє композити на групи відповідно до їх наближеності до функціонально-семантичного поля їх реалізації, і тим самим їх віддаленості від вільних синтаксичних конструкцій. Так, до центральної зони цього поля входять асинтаксичні композити, які майже втратили зв'язок із вільним сполученнями відповідних лексем. Такі композити характеризуються найвищим рівнем “згасання” синтаксичності, що пов'язано зі ступенем переосмислення композитів загалом і їх компонентів зокрема. Наступну групу формують напівсинтаксичні композити, які займають сусідню із центром периферійну зону. Такі композити не тільки позначають окремий об'єкт, але й виділяють його із класу подібних, надаючи йому певної специфічної ознаки, і проявляють обмежений зв'язок із синтаксичними поєднаннями лексем. Периферію функціонально-семантичного поля реалізації конструкції субстантивних композитів утворюють повносинтаксичні композити. Такі композити майже не відрізняються від словосполучень завдяки простоті побудови і структурному лаконізму, який оснований на принципі юкстапозиції (Павлов 1985: 159-184; Pavlov 1972: 7-39). Отже, В. М. Павлов, розподіляючи композити на групи відповідно до їхніх синтаксичних

властивостей, виділяє низку ознак іменних композитів, що віддаляють або наближують їх до вільних синтаксичних словосполучень.

3. Дослідження синтаксичних відношень між безпосередніми складниками іменникових трикомполитів. Синтаксична семантика доволі тісно пов'язана з частиномовною і проявляється у сполучуваності різних частин мови між собою у межах речення або словосполучення. При цьому синтаксичні особливості складних слів можна аналізувати за моделлю словосполучень, компресію яких вони представляють.

Основною синтаксичною особливістю трикомполитів є їх детермінативна структура, тобто залежність першого БС (детермінатива) від другого (основного слова). При цьому іменник, виступаючи в ініціалній позиції у ролі детермінатива, переймає на себе атрибутивну функцію і надає специфічних характеристик основному слову, що і вирізняє трикомполит з-поміж інших представників цього класу.

Крім того, бінарна структура іменникових трикомполитів передбачає розгалужену структуру одного із БС, який також складається з двох компонентів. Між лексемами, що входять до складу розгалуженого детермінатива або основного слова теж простежується певний тип синтаксичного зв'язку – підрядний (субординація) або сурядний (координація).

Відповідно до цього всі іменникові трикомполити за характером зв'язку між їх компонентами поділяються на два типи:

– композити з чистою детермінацією (2862 од., 96%), напр.:

*der (Pfeffer-^{детермінація}-*minz*)-^{детермінація}-*likör** 'м'ятний лікер (з перцевої м'яти)';

*der Feld-^{детермінація}-(*gottes-^{детермінація}-*dienst*)** 'церковна служба у військах, богослужіння у бойових умовах';

– композити з копулятивною детермінацією (130 од., 4%), напр.:

*die (Lohn-^{координація}-*Preis*)-^{детермінація}-*Spirale** 'взаємовплив підвищення заробітної плати і підвищення цін, спіраль заробітної плати і цін (одна з буржуазних теорій інфляції)';

*der (Stahl-^{координація}-*beton*)-^{детермінація}-*bau** 'будівництво із застосуванням залізобетонних конструкцій і виробів'.

Слід зазначити, що останній тип зустрічається лише у межах іменникових трикомполитів із лівобічним розгалуженням, що зумовлено функційними особливостями детермінатива й основного слова.

Іменникові трикомполити із детермінативно-копулятивним типом зв'язку між компонентами виникли у середньовісній німецькій мові, однак, у ній вони

представлені поодинокими прикладами. У сучасній німецькій мові цей тип трикомпонентів відображає нові тенденції у розвитку мови, а саме тенденцію за допомогою детермінатива, оформленого за способом “нанизування” лексем, передавати більше інформації щодо основного слова.

Необхідно також відзначити, що особливістю трикомпонентів із детермінативно-копулятивним типом зв'язку між компонентами є їх спеціалізація на фахових текстах, тобто галузева термінологізація названих одиниць.

Подальший аналіз взаємовідношень між БС іменникових трикомпонентів виявив, що у сучасній німецькій мові трикомпоненти за своїм змістом розподіляються за чотирма групами, а саме:

- роздільноспрямовані (повносинтаксичні за термінологією В. М. Павлова) іменникові трикомпоненти (1625 од., 54,3%);
- типізовані трикомпонентні іменники (1012 од., 33,8%);
- кумулятивні (напівсинтаксичні) іменникові трикомпоненти (329 од., 11%);
- ідіоматичні (асинтаксичні) одиниці (26 од., 0,9%).

Отже, до першої групи належать роздільноспрямовані іменникові трикомпоненти, у яких детермінатив є невід'ємною частиною основного слова і співвідноситься з цілісним об'єктом. Семантика таких іменникових трикомпонентів повністю збігається з семантикою словосполучень, у які вони трансформуються. Відповідно до функційних особливостей іменника роздільноспрямовані іменникові трикомпоненти у німецькій мові можна представити у вигляді таких узагальнюючих формул:

1. Об'єкт в генітиві – Керуючий іменник.

Цей тип іменникових трикомпонентів, у межах яких відношення між БС проявляються як відношення іменника у генітиві до керуючого іменника у номінативі, є найдавнішим типом композитів у німецькій мові. Він виник як результат зрощення генітивного атрибутивного словосполучення, а тому може бути легко трансформований у нього, напр.: *der Atommülltransport* \approx *Transport des Atommülls* ‘транспортування радіоактивних відходів’, *der Gasbranderreger* \approx *Erreger des Gasbrands* ‘збудник газової гангрени’.

2. Об'єкт в акузативі – Предикат.

Іменникові трикомпоненти цього типу складають доволі значну частку серед загального корпусу іменникових трикомпонентів у нвн. мові. За своєю семантикою вони походять від словосполучень дієслова і підпорядкованого йому іменника в акузативі, а тому легко трансформуються у предикативні групи, напр.: *der Bahnhofsvorsteher* \approx

Beamter, der einem Bahnhof vorsteht ‘начальник вокзалу; начальник станції’, *der Fußbodenleger* \approx *jemand, der Fußböden verlegt* ‘укладач підлоги’.

3. Прийменниковий додаток – Керуючий іменник.

Особливістю зазначених трикомполітів є походження від прийменникових словосполучень, у які вони з легкістю трансформуються, напр.: *die Sommersonnenwende* \approx *die Sonnenwende im Sommer* ‘літнє сонцестояння’, *das Holzblasinstrument* \approx *das Blasinstrument aus Holz* ‘дерев’яний духовий інструмент’.

4. Якість, ознака – Носій якості, ознаки.

Іменникові трикомполіти цього типу перефразовуються в ад’єктивно-атрибутивні словосполучення, напр.: *der Goldbuchstabe* \approx *gold(farb)ener Buchstabe* ‘золота літера (літера золотого кольору)’, *die Grundsatzfrage* \approx *grundsätzliche Frage* ‘основне питання’.

Іншою групою трикомполітних іменників є типізовані композити, які передають “типові відношення” між БС і викликають у носіїв мови стійкі асоціації, тобто детермінатив передає не тільки якість, властивість основного слова, але й спосіб відношень, напр.: *der Industriekaufmann* \approx *jmd., der über eine kaufmännische Ausbildung verfügt u. in einem Industrieunternehmen als Buchhalter, im Verkauf, in der Personalabteilung o. Ä. tätig ist* ‘фахівець із збуту і постачання’, *die Buchstabenfolge* \approx *die Aufeinanderfolge der Buchstaben* ‘послідовність літер (визначена алфавітом)’.

До третьої групи належать кумулятивні трикомполіти, які представляють свою семантику у згорнутому вигляді. Для їхньої правильної інтерпретації необхідно використовувати метод трансформацій із застосуванням прирощень, які можуть бути структурними, структурно-провербальними, лексичними або структурними та лексичними одночасно, напр.: *die Kriegsdienstverweigerung* \approx *Verweigerung des Kriegsdienstes unter Berufung auf Gewissensgründe* ‘відмова від військової служби (через моральні переконання)’, *das Schulter-Arm-Syndrom* \approx *schmerzhafte, vor allem linksseitig auftretende Beschwerden im Bereich von Schulter und Arm* ‘цервікобрахіалгія’.

Остання група трикомполітів – це ідіоматичні одиниці, які не можуть бути трансформовані у словосполучення, оскільки характеризуються ідіоматичністю значення, напр.: *die Himmelfahrtsnase* \approx *nach oben gebogene Nase* ‘кирпатий ніс’, *das Schwarz-Rot-Mostrich* \approx *Farben der deutschen Fahne von 1919 bis 1933, der Fahne der DDR von 1949 bis 1990 u. der Bundesrepublik Deutschland* ‘чорно-червоно-золотий прапор (державний прапор Веймарської республіки, ДДР і ФРН)’.

4. Підводячи підсумки аналізу синтаксичних відношень між компонентами іменникових трикомпонентів у сучасній німецькій мові, можна зробити такі висновки:

– у сучасній німецькій мові спостерігається тенденція до збільшення кількості детермінативно-копулятивних іменникових трикомпонентів, що частково пояснюється, недостатньою розвиненістю копулятивної моделі композитів, а також більшою інформативною наповненістю композитів з копулятивною детермінацією, адже вони дозволяють більш рельєфно і повно передати особливості основного слова;

– домінувальним типом іменникових трикомпонентів є роздільноспрямовані одиниці, характерною особливістю яких є повна семантична тотожність із словосполученнями, з яких вони утворились, що дає можливість вважати ці два способи номінації конкурувальними формами;

– у відібраному корпусі матеріалу зафіксована доволі значна кількість кумулятивних та ідіоматичних трикомпонентних іменників, що пояснюється, насамперед, постійним розвитком мови та її прагненням до конденсації мовного виразу й економії мовних ресурсів шляхом адаптації і модифікації наявного матеріалу, моделей і механізмів.

– новацією в сучасній німецькій мові можна вважати типізовані іменникові трикомпоненти, особливістю яких є не “згасання” синтаксичності, а змістовна характеристика.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Березовская Л. Г.* Словообразовательные и синтаксические конструкции с однокорневым определительным компонентом в немецком языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / Л. Г. Березовская. – Пятигорск, 2005. – 20 с.
2. *Вашунин В. С.* Структура определительных сложных существительных в современном немецком языке : учеб. пособие по лексикологии нем. яз. для студентов 3-4-х курсов пед. ин-тов / В. С. Вашунин. – Куйбышев : КГПИ, 1982. – 89 с.
3. *Вашунин В. С.* Субстантивные сложные слова в немецком языке / В. С. Вашунин. – М. : Высшая школа, 1990. – 158 с.
4. *Павлов В. М.* Понятие лексемы и проблемы отношений синтаксиса и словообразования / В. М. Павлов. – Ленинград : Наука, 1985. – 298 с.
5. *Степанова М. Д.* Словообразование в современном немецком языке : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.04 / М. Д. Степанова. – М., 1959. – 408 с.
6. *Behaghel O.* Die deutsche Sprache / Otto Behaghel. – [14. Aufl. / mit Hinweisen u. Anm. vers. von Friedrich Maurer]. – Halle (Saale) : Niemeyer, 1968. – 316 S.
7. *Brinkmann H.* Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung / H. Brinkmann. – Düsseldorf : Schwann, 1962. – 654 S.
8. *Duden.* Das große Wörterbuch der deutschen Sprache : In 10 Bd-n. [Електронний ресурс]. – PC-Bibliothek Version 2.01 mit Plus-Paket / Hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat u. d. Dudenred., Projektleitung und Projektmanagement der CD-ROM ISBN : 3-411-71001-2 Volker Kling. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Bibliographisches Institut, 2000. – Систем. вимоги : P-100, Windows 9X/ME 32MBRam ; Windows / NT / 2000. – 64 MBRam ; SVGA, CD-ROM. – Назва з титул. екрана.
9. *Fanselow G.* Zur Syntax und Semantik der Nominalkomposition : ein versuchspraktischer Anwendung der Montage-Grammatik auf die Wortbildung im Deutschen / Gisbert Fanselow. – Tübingen : Niemeyer, 1981. –

244 S. 10. *Fleischer W.* Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer. – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1974. – 361 S. 11. *Fleischer W.* Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer, Irmhild Barz. – [2., durchges. und erg. Aufl.]. – Tübingen : Niemeyer, 1995. – 375 S. 12. *Grimm J.* Grammatik der hochdeutschen Sprache unserer Zeit / [bearb. von J. Eiselen]. – Konstanz : Verlagshandlung zu Belle-Vue, 1843. – 372 S. 13. *Gröger O.* Die althochdeutsche und altsächsische Kompositionsfuge : mit Verzeichnis der althochdeutschen and altsächsischen Composita / Otto Gröger. – Zürich : Zürcher & Furrer, 1911. – 488 S. 14. *Henzen W.* Deutsche Wortbildung / Walter Henzen. – [3., durchges. und erg. Aufl.]. – Tübingen : Niemeyer, 1965. – 314 S. 15. *Kürschner W.* Zur syntaktischen Beschreibung deutscher Nominalkomposita. Auf der Grundlage generativer Transformationsgrammatiken / Wilfried Kürschner. – Tübingen : Niemeyer, 1974. – 228 S. 16. *Motsch W.* Deutsche Wortbildung in Grundzügen / Wolfgang Motsch. – [2., überschr. Aufl.]. – Berlin ; New York : de Gruyter, 2002. – 458 S. 17. *Motsch W.* Wieviel Syntax brauchen Komposita / Wolfgang Motsch // Beiträge zur Phraseologie, Wortbildung, Lexikologie. Festschrift für Wolfgang Fleischer zum 70. Geburtstag / Rudolf Grosse, Gotthard Lerchner, Marianne Schröder (Hrsg.). – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; New York ; Paris ; Wien : Peter Lang, 1992 – S. 71–78. 18. *Ortner L.* Substantivkomposita (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen 1) // Deutsche Wortbildung : Typen und Tendenzen der deutschen Gegenwartssprache ; eine Bestandsaufnahme des Instituts für Deutsche Sprache, Forschungsstelle Innsbruck. Vierter Hauptteil Sprache der Gegenwart, Bd. LXXIX / Lorelies Ortner, Elgin Müller-Bollhagen. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1991. – 863 S. 19. *Ortner H.* Zur Theorie und Praxis der Kompositaforschung / Hanspeter Ortner, Lorelies Ortner. – Tübingen : Narr Verlag, 1984. – 406 S. 20. *Paul H.* Deutsche Grammatik : In 5 Bd-n / Hermann Paul. – Halle (Saale) : Niemeyer, 1957. – Bd. 5 : Wortbildungslehre – 142 S. 21. *Pavlov V.* Die substantivische Zusammensetzung im Deutschen als syntaktisches Problem / Vladimir Pavlov. – München : Hueber, 1972. – 129 S. 22. *Pavlov V.* Deutsche Wortbildung im Spannungsfeld zwischen Lexikon und Syntax / Vladimir Pavlov. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford ; Wien : Peter Lang, 2009. – 276 S. 23. *Wilmanns W.* Deutsche Grammatik. Gotisch, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutsch / Wilhelm Wilmanns. – [2. unveränd. Aufl.]. – Berlin ; Leipzig : de Gruyter, 1930. – 2. Abteilung : Wortbildung. – 671 S. 24. *Žepić S.* Morphologie und Semantik der deutschen Nominalkomposita / Stanko Žepić. – Zagreb : Philosophische Fakultät der Universität Zagreb, Ableitung für Germanistik, 1970. – 126 S.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2014

© Е. Г. Васильченко
(Одесса)

СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ЗВУКОВЫХ ИЗМЕНЕНИЙ (НА ПРИМЕРЕ РЕАЛИЗАЦИИ НЕМЕЦКОЙ ФОНЕМЫ /r/)

В статье произведена попытка взглянуть на природу звуковых изменений с точки зрения лингвосинергетики – науки о самоорганизации и саморегуляции системы языка, которая согласно синергетическому подходу является открытой, динамической, нелинейной, имеющей устойчивые и неустойчивые состояния. В качестве примера, отражающего данные механизмы, приводится реализация аллофонов немецкой фонемы /r/, а также ее переход из класса сонорных в класс шумных.

Ключевые слова: лингвосинергетика, система языка, аллофон, фонема, сонорные, шумные.

О. Г. ВАСИЛЬЧЕНКО. СИНЕРГЕТИЧНА ПРИРОДА ЗВУКОВИХ ЗМІН (НА ПРИКЛАДІ РЕАЛІЗАЦІЇ НІМЕЦЬКОЇ ФОНЕМИ /r/)

У статті зроблено спробу розглянути природу звукових змін з точки зору лінгвосинергетики – науки про самоорганізацію та саморегуляцію мовної системи, яка відповідно до синергетичного підходу є відкритою, динамічною, нелінійною, і має стійкі та нестійкі стани. Як приклад, що відображає ці механізми, наводиться реалізація алофонів німецької фонемі /r/, а також її перехід з класу сонорних до класу шумних.

Ключові слова: лінгвосинергетика, система мови, алофон, фонема, сонорні, шумні.

O. G. VASYLCHENKO. SYNERGETIC NATURE OF SOUND CHANGES (A CASE STUDY OF REALIZATION OF THE GERMAN PHONEME /r/)

In this article an attempt has been made to consider the nature of sound changes from the point of view of linguosynergetics – the science of selforganisation and selfregulation of the language system. According to the synergetic approach this science is an open, dynamic, nonlinear system with stable and unstable conditions. The realization of allophones of the German phoneme /r/ and its transfer from the class of sonants to the class of fricatives has been considered as an example.

Key words: linguosynergetics, language system, allophone, phoneme, sonant, fricative.

Современный этап развития языкознания характеризуется возросшим интересом к проблеме изучения различных аспектов звучащей речи. Одним из перспективных направлений является исследование механизма важнейших процессов, определяющих специфику внутренней структуры и динамику речевых явлений, поиск источников звуковых изменений и наблюдение их в динамике.

Факторы, влияющие на процесс развития языка, многообразны: это и система языка, и интонация речи, и привычки общества, и авторитет крупных писателей, а также потребности говорящих на данном языке людей. Вопрос о том, как следует понимать развитие языка и какое место эта проблема должна занять в современной лингвистике, решается различно в зависимости от общих методологических взглядов ученых и их принадлежности к тем или иным научным направлениям. Среди тех ученых, которые признают важность проблемы развития языка, намечаются расхождения в понимании самого процесса развития, его результатов, направления,

темпов, степени распространения на те или иные сферы или уровни языка. Распространено декларативное утверждение, что языки изменяются и развиваются. Гораздо сложнее правильно обосновать характер этих изменений и природу этого развития. Еще важнее и труднее вопрос о том, «следует ли связывать развитие языка с его постепенным и непрерывным совершенствованием, или развитие сводится к изменениям, обусловленным внутренней игрой самого языка» (Будагов 1965: 4).

Несмотря на достижения исторического языкознания 19 века, многие подходы к решению проблемы языковой эволюции остаются неисследованными. В 1905 г. А. Мейе заметил, что все обнаруженные законы истории языка являются не более чем возможностями: «...нам остаётся ещё обнаружить те переменные, которые позволяют этим возможностям реализоваться, способствуют их реализации» (Meillet 1921: 16). Один из подходов к изучению языковой эволюции состоит в исследовании изменений, совершившихся в прошлом. До недавнего времени в языкознании господствовало мнение, что звуковые изменения происходят на протяжении многих столетий, а фиксация этих изменений под силу лишь будущим поколениям. Однако, по мнению Л. И. Прокоповой и Н. И. Тоцкой, «звуковые изменения можно ловить «налету», то есть в процессе их становления» (Проконова 1990: 18). Следует отметить, что У. Лабов еще в 60-х годах 20 века начал известные исследования (Лабов, 1975), которые, однако, в Европе были признаны лишь в конце 70-х гг.

По мнению Л. И. Прокоповой и Н. И. Тоцкой, люди не могут абсолютно точно копировать языковое наследие, что и приводит к определенным неточностям, отклонениям, ошибкам. Это, в свою очередь, является одним из основных факторов языковых изменений, которые происходят неосознанно, против воли говорящих, в течение всей жизни (Проконова, 1990). Другой точки зрения придерживаются Л. Бринк и Ю. Лунд, говоря, что звуковые изменения заметны лишь на стыке поколений (Brink, 1979).

Изменения в языке охватывают в той или иной степени все уровни его структуры. По мнению Г. Вольфа, языковые изменения не одноразовый акт, а сравнительно долгий процесс. Вначале он происходит на идиолектальном уровне. Только после принятия его более широким коллективом говорящих, индивидуальное изменение получает шанс быть признанным языковой общностью (Wolf, 1970). Он уточняет, что первичную реализацию варианта на фонетическом уровне можно объяснить структурными, «имманентными» по отношению к языку факторами: артикуляционная база, количественные характеристики звука, темп речи, интонация, акцент и другие.

Иное мнение о проблеме звуковых изменений и их причинах у А. Мейе: «социальное изменение служит единственным варьирующим элементом, к которому можно обратиться для объяснения языковых изменений, так как языковые изменения представляют собой последствия социального варьирования» (Meillet 1921: 240).

Категорична в этой связи точка зрения Л. Блумфильда: «Хотя многие звуковые изменения сокращают лингвистические формы, упрощают фонетическую систему, или любым другим образом уменьшают трудность высказывания, до сих пор ни одному исследователю не удалось установить корреляцию между звуковыми изменениями и предыдущим явлением – причины звукового изменения неизвестны» (Bloomfield 1933: 386).

Ш. Балли говорил о процессе «стандартизации языков» (Балли 1955: 392), а В. Брэндалль – о расширении простых форм за счет сложных и менее удобных (Bröndal 1943: 23). Широкое распространение имеют также «теория поколений» (причина звуковых изменений заключается в том, что при передаче языка от одного поколения другому неизбежно происходят незаметные искажения в артикуляции звуков, приводящие к осязаемым результатам) и «теория субстрата» (звуковые изменения происходят тогда, когда носители одного языка перенимают другой язык). По мнению Л. Р. Зиндера и Т. В. Строевой, все вышеперечисленные теории представляются уязвимыми и подвергаются критике (Зиндер 1965: 16).

Среди современных теорий языкового развития популярной является теория наименьших усилий, или теория экономии. Согласно этой теории причина звуковых изменений лежит в стремлении к наиболее «удобной» артикуляции, к экономии сил, затрачиваемых на артикуляцию звуков в соответствующих фонетических условиях. А. Мартине ограничивает действие своей теории лишь сферой фонетики, говоря о принципе «экономии в фонетических изменениях» (Мартине 1960: 130). Необходимость изучения динамики развития фонетических явлений подчеркивается многими лингвистами и, как справедливо замечает В. Г. Таранец, «познание законов в развитии фонетической системы языков позволяет не только реконструировать их доисторическое состояние, но и прогнозировать развитие в будущем» (Taraneц 1997: 3).

В настоящей статье рассматривается природа и функционирование фонемы /r/ от языка старших рун до современного этапа развития. Заглянуть так далеко в прошлое позволяет исследование В. Г. Таранца (Таранец, 2005). Из сравнительно-исторического языкознания известно, что руна, которая в транскрипции обозначается

через R, появилась из общегерманской фонемы *z и в языке старших рун (II-VI в. н.э.) отличалась от индоевропейской фонемы, которая передавалась через r. Возникновение фонемы R связывают с действием в германских языках перехода *z в R, известного под названием «ротацизм». В скандинавских рукописях IX-XIII в. зафиксировано дальнейшее изменение R в r, вследствие чего новый согласный R совпал со старым r. Таким образом, считает В. Г. Таранец, переход в северогерманских языках *z > R > r можно рассматривать как постепенное изменение щелевого звонкого на сонорный. Исследования свидетельствуют, что R и r были разными фонемами и отличались между собой акустически и артикуляционно. В индоевропейском языкознании принято считать, что согласный r был переднеязычным, а R – заднеязычным, возникшим вследствие развития конечного гласного [a], который имел дополнительную фарингальную артикуляцию.

На современном этапе реализация фонемы /r/ представляет собой большое количество произносительных вариантов, характеризующихся сокращением количества колебательных движений артикуляционных органов до одного колебательного движения, переходом вибранта в узкий щелевой вплоть до последующей вокализации и полной ассимиляции. Ряд ученых на протяжении столетий касались вопроса г-аллофонов в немецком языке: О. Вольф (Wolf, 1871), Э. Сиверс (Sievers, 1901), О. Бремер (Bremer, 1893), В. Фиетор (Viëtor, 1941), О. Есперсен (Jespersen, 1913), К. Луик (Luick, 1932), Г. Венглер (Wängler, 1972), Е. Девриент (Devrient, 1964), П. Мартенс (Martens, 1961), В. Кремер (Krämer, 1979), Х. Ульбрих (Ulbrich, 1972), Б. Майснер (Meißner, 1997) и др. Каждый из них по-своему объясняет наличие такого большого числа произносительных вариантов немецкой фонемы /r/, их появление, распространение и перемещение из узуса в норму. Например, Р. Визе, исследовавший вариативность /r/ на примере германских языков, подчеркивает его неограниченную вариативность и говорит о парадоксе /r/: с одной стороны, существует огромная вариативность этого звука, с другой стороны, до сих пор говорят о единстве этого звука, объединяя его варианты под общим названием – звуки-[r] (Wiese, 2001).

Исследования реализации фонемы /r/ в языках мира, проведенные П. Лэйдфоджем и Й. Меддисоном, свидетельствуют о том, что почти невозможно дать общую артикуляторную характеристику этому классу звуков (Ladefoged, 1996). Как показывают исследования М. Линдау, в акустической сфере также не существует общего знаменателя для звуков [r] (Lindau, 1985). По этим причинам, по ее мнению,

невозможна простая характеристика основных черт, которые могли бы описать звуки [r]. Вывод П. Лэйдфогдеа и Й. Меддисона звучит следующим образом: «...единство группы (т.е. всех вариантов /r/) опирается в основном на историческую связь ее элементов и на выбор буквы «R» в качестве их общего представителя» (Ladefoged 1996: 312).

С начала девяностых годов 20 века в Германии проводилась работа по пересмотру произносительной нормы. В результате обширной программы, согласно которой решался целый ряд задач кодификации произношения современного немецкого языка, в 2009 году был издан новый словарь произношения – Deutsches Aussprachewörterbuch (DAWB). В рамках проекта исследовался современный произносительный узор с учетом ситуативных и коммуникативных факторов. Именно поэтому кодификация немецкого произношения не ставила своей целью создание свода предписаний применительно к единой произносительной норме. Задача проекта включала поиск ответа на вопрос: при каких условиях применение тех или иных произносительных вариантов коммуникативно оправданно и что следует рекомендовать в качестве предпочтительного варианта. Ведь именно речевая реальность является исходным, с одной стороны, и целевым, с другой стороны, пунктом кодификации. Авторы рассматривают норму не как застывший эталон, а как диапазон произносительных вариантов, присущий данному отрезку времени.

Реализация фонемы /r/ явилась одним из предметов экспериментально-фонетических исследований в рамках данного проекта. Ряд немецких ученых-речеведов (Е.-М. Крех (Krech, 2002), Б. Руес (Rues, 2001), У. Хиршфельд (Hirschfeld, 2009) полагают, что изучение функционирования аллофонов фонемы /r/ в речи остается актуальным на протяжении уже многих десятилетий. Они представляют собой такой объемный материал, который можно исследовать каждые 20-30 лет, и при этом всегда находить в нем какие-либо изменения. Отто фон Эссен вообще считал звук r «самым сложным и, по всей видимости, осужденным к вымиранию, по крайней мере, в немецком языке» (Essen 1957: 79). Многообразие вариантов фонемы /r/ объясняется спецификой фонетической природы этих звуков и свидетельствует об их большей подверженности артикуляционным деформациям по сравнению с другими согласными немецкого языка.

Согласно словарям произношения GWdA (Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache, 1982), Duden (2003) нормой считаются заднеязычный фриктивный

(увулярний или велярний), увулярний и переднеязычный вибранты, а также вокализированный вариант, реализующийся после долгих гласных и в аффиксах (Krech, 1982; Duden, 2003). В практической части, однако, для обозначения консонантного варианта используется традиционный знак [r], не отображающий речевую действительность, согласно которой лидирующее положение среди консонантных аллофонов занимает фрикативный вариант исследуемой фонемы. В новом словаре произношения DAWB (Deutsches Aussprachewörterbuch) не только в теоретической, но и в практической части признается щелевой вариант немецкой фонемы /r/ основным нормативным, что соответствует реальной произносительной норме и результатам многочисленных исследований по данной проблематике (Krech 2009: 85). Теперь консонантный вариант фонемы /r/ обозначается транскрипционным знаком соответствующим фрикативному велярному звонкому согласному [ʀ], который может утрачивать признак звонкости при прогрессивной ассимиляции по глухости в позиции после глухих, например в слове *Nachrichten*. В позиции после краткого гласного теряет шумовую составляющую и в транскрипции фиксируется в верхнем регистре [ʁ].

По мнению Н. Шиллера, вибранты подвержены влиянию и нестабильны из-за своей сложности, поэтому реализация редуцированных форм /r/, по его мнению, более вероятна и частотна (Schiller, 1995). Х. Ульбрих также отмечал, что в процессе языкового развития звуки проявляют значительную тенденцию к утрате вибрантного способа образования. Следствием этого является то, что большое число ударов уменьшается до одного или полностью исчезает и вместо [r] образуется фрикативный звук или – при расширенной щели – звуки [r] вокализуются. По мнению Х. Ульбриха, одним из таких факторов, который играет значительную роль в процессе редукции /r/, является закон удобной артикуляции, который основывается на принципе экономии: достижение оптимального эффекта распознавания за счет наименьших силовых (в данном случае артикуляторных) усилий (Ulbrich 1998: 151).

Переход фонемы /r/ из класса сонорных в класс шумных становится понятным, если вспомнить гипотезу А. Мартине о причинах модификации фонем (Мартине, 1960). Согласно А. Мартине, противопоставления между фонемами, включенными в корреляцию или в пучок корреляций, более устойчивы, чем противопоставления между фонемами, не входящими ни в какие корреляции. Из этого следует, что фонемы, не включенные в коррелятивную систему, в значительно большей степени подвержены изменениям. Предположим, что фонемы, включенные в корреляцию, остаются

совершенно неизменными, а фонемы, не включенные в нее, непрерывно перемещаются в случайных направлениях. Очевидно, рано или поздно каждая из этих последних примет такую фонетическую форму, в которой она станет соответствием какой-то другой фонемы внутри корреляции. Например, существует корреляция: d – t, v – f, z – s. Кроме того, существует фонема /x/, которая теоретически не входит в корреляцию (поскольку она не имеет звонкого соответствия). В том же языке существует вибрирующая фонема /r/. Она является звонкой, но не включена в корреляцию, поскольку у нее нет глухого соответствия. Она подвержена случайным перемещениям, а область ее рассеивания включает в себя реализации, лишённые вибраций. Достаточно было ничтожного усилия, чтобы свести некоторые из ее реализаций к простому шуму трения. Однако шум трения в области язычка как с акустической, так и с артикуляторной точки зрения весьма мало отличается от шума трения в задненебной области, характерного для фонемы /x/. Вполне возможно, пишет А. Мартине, что со временем эта фонема будет артикулироваться как задненебное фрикативное [x] и, таким образом, станет звонким соответствием фонемы /x/. В этом случае рассматриваемая фонема /r/ включится в корреляцию, которая будет выглядеть следующим образом: x – v. С этого момента случайные перемещения данной фонемы прекратятся (Мартине 1960: 109). Г. Майнхольд, вслед за А. Мартине, также указывает на коррелятивные отношения между фонемами /x/ и /r/, первая из которых отличается от второй присутствием таких дифференциальных признаков как напряжение и велярность (Meinhold, 1980). Такое притяжение обособленно стоящих фонем внутренней организованной системой получило название заполнения «пустых клеток» (франц. *cases vides*, англ. *holes in the pattern*).

Описанные механизмы можно объяснить с точки зрения лингвосинергетики – науки о самоорганизации и саморегуляции сложной и динамичной системы языка. В сфере лингвистики первый камень в основание новой методологии был заложен русским мыслителем П. А. Флоренским, который представил слово как «синергию», особенное явление, порожденное со-дейтельностью различных сил (Флоренский, 2000). Р. Г. Пиотровский выделил синергетику в качестве одного из магистральных направлений лингвистики будущего. «Можно ожидать, – писал он – что проблема синергетики языка и речи станет одной из центральных проблем языкознания 21 века» (Пиотровский 1995: 418). Это предположение свидетельствует об актуальности данного подхода и открывает перспективы для исследования языка как целостной, динамичной,

открытой эволюционирующей системы. В своих трудах В. Гумбольдт также рассматривал язык как саморазвивающуюся систему: «Языки возникли не по произволу и не по договору, но вышли из тайников человеческой природы и являются саморегулируемыми и развивающимися звуковыми стихиями» (Гумбольдт 1984: 324].

Синергетический подход к изучению изменений в языке на разных уровнях его организации заставляет по-новому взглянуть на некоторые, ставшие уже традиционными, фундаментальные понятия. Например, переосмысление получает понятие системы. Определение системы с точки зрения синергетики должно отражать неустойчивость, открытость, нелинейность, кооперацию и ко-эволюцию ее составляющих (Домброван, 2012). Э. Косериу предложил рассматривать язык как открытую систему. По его мнению, для говорящих современный язык – это не только совокупность уже реализованных форм и моделей, которые надлежит употреблять как таковые (норма), но также и техника, позволяющая выйти за пределы уже реализованного, т.е. «система возможностей». Следовательно, описание должно учитывать открытые возможности – все то, что является «продуктивным шаблоном», схему, с помощью которой можно реализовать то, что еще не существует как норма. Все это относится не только к морфологии, но и к синтаксису, к лексике, а также к фонетической системе, где амплитуда возможных реализаций неодинакова для всех функциональных единиц (Косериу, 1963).

Язык как нелинейная динамическая система имеет устойчивые и неустойчивые состояния. В мировоззренческом плане идея нелинейности непосредственно связана с идеями многовариантности, альтернативности путей развития системы, идеей выбора из некоторых альтернатив, представлением о необратимости эволюции (Баксанский 2010: 67). Неизбежная эволюция нормы проходит через стадию сосуществования нескольких различных реализаций одной единицы в течение какого-то времени, признаваемых правильными. Особое внимание при изучении нормы должно быть направлено на то, чтобы кодифицированная норма, признанная в качестве образца и распространяемая через школу, СМИ, справочники и пособия, адекватно отражала речевую действительность. Синергетическое видение, к которому пришли исследователи в данном направлении, состоит в следующем: «неэффективное управление природной, когнитивной или социальной системой заключается в навязывании системе некоей формы организации, ей несвойственной, чуждой, поэтому

состояния не соответствующие природе системы, нежизнеспособны» (Князева 2002: 149). Язык изменяется, прежде всего, в своих слабых точках.

С точки зрения лингвосинергетики система, остановившись на оптимальной форме самоорганизации, «сбрасывает» лишнюю, не нужную для образования и функционирования новой структуры, энергию» (Бутов 2008: 22). В языковых процессах она проявляется в форме отказа от устаревших терминов и понятий, в законе экономии речевых усилий, в появлении новых произносительных вариантов и т.д. Согласно Р. Келеру, механизмы самоорганизации и саморегуляции в языковой системе трансформируют ее в сторону оптимально устойчивого состояния и оптимальной адаптации к окружающей среде. При этом сохраняются только те структуры и варианты, которые соответствуют всем требованиям языкового окружения (Köhler, 1994).

Подводя итог, можно констатировать тот факт, что синергетика дает мощный импульс для изучения динамического развития языковых единиц, рассматривает язык как открытую, нелинейную эволюционирующую систему, обогащает категориальный аппарат лингвистики и предлагает инструментарий для исследования закономерностей поведения системы и законов ее самоорганизации.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Баксанский О. Е.* Когнитивно-синергетическая парадигма НЛП : От познания к действию / О. Е. Баксанский, Е. Н. Кучер. – [Изд. 3-е]. – М. : КРАСАНД, 2010. – 184 с.
2. *Балли Ш.* Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с.
3. *Будагов Р. А.* Проблемы развития языка / Р. А. Будагов. – М.-Л. : Наука, 1965. – 73 с.
4. *Бутов В. Н.* О некоторых проблемах синергетического анализа / В. Н. Бутов // Вісник Запорізького національного університету. – № 2. – 2008. – С. 19–23.
5. *Гумбольдт В.* Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М : Прогресс, 1984. – 397 с.
6. *Домброван Т. И.* Что дает синергетика науке о языке? [Электронный ресурс] / Т. И. Домброван // Jazyk a kultura. – № 12. – 2012. – Режим доступа : www.ff.unipo.sk/jak/12_2012/dombrovan.pdf.
7. *Зиндер Л. Р.* Историческая фонетика немецкого языка / Л. Р. Зиндер, Т. В. Строева. – М.-Л. : Просвещение, 1965. – 192 с.
8. *Князева Е. Н.* Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – СПб. : Алетейя, 2002. – 414 с.
9. *Косериу Э.* Синхрония, диахрония и история. Новое в лингвистике / Э. Косериу. – М. : Изд-во Иностран. лит., 1963. – Вып. 3. – 350 с.
10. *Лабов У. О.* механизмах звуковых изменений / У. Лабов // Новое в лингвистике. – М. : Изд. иностр. лит., 1975. – Вып. VII. – С. 19–288.
11. *Мартине А.* Принцип экономии в фонетических изменениях : Проблемы диахронической фонологии / А. Мартине. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – 262 с.
12. *Пиотровский Р. Г.* Теоретические и прикладные проблемы языкознания на рубеже XX в. / Р. Г. Пиотровский // Лингвистика на исходе XX в. Тезисы международной конференции. – Ч. 2. – М. : Филология, 1995. – С. 417–419.
13. *Прокопова Л. І.* Соціофонетичний нарис українського мовлення сучасної молоді / Л. І. Прокопова, Н. І. Тоцька // Мовознавство. – 1990. – № 3. – С.17–26.
14. *Таранець В. Г.* Природа і функціонування фонем R у мові старших рун / В. Г. Таранець, І. В. Слободцова // Мова : Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – № 10. – Одеса : Астропринт, 2005. – С. 44–47.
15. *Флоренский П. А.* История и философия искусства / П. А. Флоренский. – М. : Правда, 2000. – 446 с.
16. *Bloomfield L.* Language / Leonard Bloomfield. – New York : Henry Holt, 1933. – 450 p.
17. *Bremer O.* Deutsche

Phonetik/ O. Bremer. – Leipzig, 1893. – 208 S. 18. *Brink L.* Social factors in the sound changes of Modern Danish / L. Brink, J. Lund // Proceedings of the 9th intern. congr. of phonetic sci. – Copenhagen, 1979. – Vol. 2. – P.196–203. 19. *Bröndal V.* Essais de linguistique generale / Viggo Bröndal. – Copenhagen, 1943. – 123 p. 20. *Devrient E.* Aus seinen Tagebüchern (1836) / E. Devrient. – [Hrsg. v. R.Kabel]. – Weimer : Böhlau, 1964. – 605 S. 21. *Duden Aussprachewörterbuch.* Der Große Duden. – Mannheim : Dudenverlag, 2003. – Bd. 6. – 894 S. 22. *Essen O. V.* Allgemeine und angewandte Phonetik / Otto von Essen. – Berlin : Akademie-Verl., 1957. – 183 S. 23. *Jespersen O.* Lehrbuch der Phonetik / O. Jespersen. – Leipzig ; Berlin : Teubner, 1913. – 258 S. 24. *Köhler R.* Synergetic Linguistics / Reinhard Köhler // The Encyclopedia of Language and Linguistics / Ascher R.E. (Ed.) – Oxford : Pergamon Press, 1994. – P. 4454–4455. 25. *Krämer W.* Akustisch – phonetische Untersuchungen zum vokalischen /R/ – Allophon des Deutschen / W. Krämer. – Hamburg : Helmut Buske, 1979. – 253 S. 26. *Krech E.-M.* Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache / Eva-Maria Krech u.a. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1982. – 600 S. 27. *Krech E.-M.* Neukodifizierung der deutschen Standardaussprache. Zur Orthoepieforschung an der Universität Halle / Eva-Maria Krech // Phonetics & Applications. ZDL-Beiheft 121. – Wiesbaden : Franz Steiner Verlag, 2002. – S. 506–515. 28. *Krech E.-M.* Deutsches Aussprachewörterbuch / E.-M. Krech, E. Stock, U. Hirschfeld, L. Ch. Anders. – Berlin : W. de Gruyter, 2009. – 1076 S. 29. *Ladefoged P.* Sounds of the World's Languages / P. Ladefoged, I. Maddieson. – Oxford : Blackwell Publishers, 1996. – 425 p. 30. *Lindau M.* The story of /r/ / Mona Lindau // Phonetic Linguistics : Essays in honor of Peter Ladefoged / V.A. Fromkin (Ed.). – New York : Academic Press, 1985. – P. 157–168. 31. *Luick K.* Deutsche Lautlehre. Mit besonderer Berücksichtigung der Sprechweise Wiens und der österreichischen Alpenländer / K. Luick. – Leipzig ; Wien : Deuticke, 1932. – 104 S. 32. *Martens P.* Phonetik der deutschen Sprache. Praktische Aussprachelehre / P. Martens. – München : Hueber, 1961. – 293 S. 33. *Meillet A.* Linguistique historique et linguistique generale / Antoine Meillet. – Paris, 1921. – 301 p. 34. *Meinhold G.* Phonologie der deutschen Gegenwartssprache / G. Meinhold, E. Stock. – VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1980. – S.120–170. 35. *Meißner B.* Vorschlag einer Aussprachekodifikation des r-Lautes für Deutschland / B. Meißner // Von Sprechkunst und Normphonetik. Festschrift zum 65. Geburtstag von E.-M. Krech. – Hanau und Halle : W. Dausien, 1997. – S. 131–137. 36. *Rues B.* Noch einmal R / B. Rues // Gesprochene Sprache – transdisziplinär (Festschrift zum 65. Geburtstag von Gottfried Meinhold). Hallesche Schriften zur Sprechwissenschaft und Phonetik. – Band 5. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford ; Wien : Lang, 2001. – S. 127–134. 37. *Schiller N. O.* The character of /r/-Sounds / N. O. Schiller, Ch. Mooshammer // Articulatory evidence for different reduction processes with special reference to German / Elenius/Branderud (eds.). – 1995. – P. 452–455. 38. *Sievers E.* Grundzüge der Phonetik / E. Sievers. – Leipzig, 1901. – 328 S. 39. *Taranec V. G.* Energietheorie des Sprechens / V. G. Taranec. – Regensburg : Roderer, 1997. – 90 S. 40. *Ulbrich H.* Instrumentalphonetisch-auditive R-Untersuchungen im Deutschen / Horst Ulbrich. – Berlin : Akademie-Verlag, 1972. – 168 S. 41. *Ulbrich H. R.* Aussprache 1966 und 1996 – stabile und instabile Realisationsmodi / Horst Ulbrich // Interkulturelle Kommunikation / I. Jonach (Hrsg.). – München ; Basel : E. Reinhardt, 1998. – S. 143–152. 42. *Viëtor W.* Aussprache des Schriftdeutschen mit dem Wörterverzeichnis der amtlichen Regeln für die deutsche Rechtschreibung in phonetischer Umschrift sowie phonetischen Texten / W. Viëtor. – [13 Aufl.]. – Leipzig : Leipziger Verl., 1941. – 137 S. 43. *Wängler H. H.* Atlas der deutschen Sprachlaute / H. H. Wängler. – Berlin : Akademie – Verlag, 1972. – 55 S. 44. *Wiese R.* The phonology of /r/ / Richard Wiese // Distinctive Feature Theory / Tracy Alan Hall (Hrsg.). – Berlin : de Gruyter, 2001. – S. 335–368. 45. *Wolf O.* Sprache und Ohr/ O. Wolf. – Braunschweig : Vieweg, 1871. – 252 S. 46. *Wolf H.* Sprachwandel in soziolinguistischer Sicht / Herbert Wolf // Germanistische Linguistik. – Olms : Varia 1, 1970. – № 6. – S. 266–280.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2014

КАТЕГОРИЯ ЕВИДЕНЦИЙНОСТИ В СУЧАСНІЙ ПЕРСЬКІЙ МОВІ

Мови з категорією евіденційності на лінгвістичній карті світу згруповано в кілька ареалів, кожен із власними структурними особливостями. Так, мови, розташовані на території від Балканів (албанська, південнослов'янські) до Японських островів формують так званий "евіденційний пояс", або тюркський "indirective belt". Головною структурною відмінністю категорії евіденційності мов цього ареалу від аналогічної категорії мов інших (наприклад, американського) ареалів полягає в тому, що маркованими формами щодо евіденційності є лише ті, які вказують на непрямий шлях одержання мовцем інформації. Крім цього, майже всі ці форми утворено на основі перфектних форм дієслова. У статті показані усі типи евіденційності в сучасній перській мові, притаманні балкансько-азійському евіденційному поясу. Дослідження показує, що ця категорія в сучасній перській мові, як і в мовах цього регіону, виникла в результаті зовнішнього впливу.

Ключові слова: евіденційність, інферентивні форми, цитативні форми, репортативні форми, перфектні форми.

О. Ч. КШАНОВСКИЙ. КАТЕГОРИЯ ЭВИДЕНЦИАЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

Языки с категорией эвиденциальности на лингвистической карте мира сгруппированы в несколько ареалов, каждый со своими структурными особенностями. Так, языки, расположенные на территории от Балкан (албанский, южнославянские) до Японских островов формируют так называемый "эвиденциальный пояс", или тюркский "indirective belt". Главным структурным отличием категории эвиденциальности языков этого ареала от аналогичной категории языков других (например, американского) ареалов заключается в том, что маркированными формами по эвиденциальности являются лишь те, которые указывают на косвенный путь получения говорящим информации. Кроме этого, почти все эти формы образованы на основе перфектных форм глагола. В статье показаны все типы эвиденциальности в современном персидском языке, присущие балканско-азиатскому эвиденциальному поясу. Исследование показывает, что эта категория в современном персидском языке, как и в языках этого региона, возникла в результате внешнего воздействия.

Ключевые слова: эвиденциальность, инферентивные формы, цитативные формы, репортативные формы, перфектные формы.

O. CH. KSHANOVSKY. EVIDENTIAL FORMS IN THE MODERN PERSIAN LANGUAGE

Languages with the category of evidentiality on the linguistic map of the world are grouped into several areas, each with their structural features. Thus, languages located on the territory from the Balkan Peninsula (Albanian, South Slavonic languages) to the Japanese islands form the so-called "evidential belt", or the Turkic "indirective belt". The main structural difference of the evidential forms in the languages of this area from the same category of other languages in other areas (for example, the American one) is that the marked evidential forms are only those that indicate an indirect way of obtaining information by the speaker. Moreover, almost all of these forms are formed on the basis of perfect forms of the verb. The article shows all types of evidentiality in modern Persian inherent in the Balkan-Asian evidential belt. The research demonstrates that this category in the modern Persian language, as well as in the other languages of this region, is the result of external influence.

Key words: evidentiality, inferentive forms, citative forms, reportative forms, perfect forms.

Постановка проблеми. Лінгвістичне вивчення способів та засобів вираження в мовах світу того джерела, з якого мовець узяв інформацію стосовно ситуації, яку він повідомляє (пор. в укр.: *мовляв, кажуть, на власні очі* та под.) має принаймні столітню

історію (Плунгян 2003: 321-322). Незважаючи на це, а також на дуже велику кількість аж ніяк не екзотичних мов (серед таких, наприклад, усі південнослов'янські), в яких спосіб вираження такої інформації граматиалізовано, ці дослідження справляють враження екзотичних. Не в останню чергу така ситуація склалася через велику кількість термінів, які застосовують дослідники на позначення цього явища¹. В останній чверті минулого століття у світовій лінгвістиці за цією категорією закріпився термін **евіденційність** (Dahl 1985: 149; Добрушина, 2009). Ґрунтуючись на великій кількості досліджень цієї категорії, її можна визначити як мовну одиницю (морфему або конструкцію), що вказує на джерело інформації, яку повідомлено в реченні. Евіденційні значення таких показників нерідко поєднано з модальними (ступінь упевненості в істинності повідомленої інформації) і видо-часовими значеннями, та виражаються відповідними (модальним або видо-часовими) показниками чи конструкціями. Так, наприклад, в мові кечуа різні типи засвідченості факту позначаються спеціальним набором суфіксів (Рудницкая 2005: 108-109), пор.:

Para-sha-n

‘Падає дощ’ (де *sha* є показником прогресиву (падає в цей момент), а *n* – 3 ос. одн.);

Para-sha-n-cha

‘Зрозуміло, що падає дощ’ (де *cha* є показником того, що мовець, виходячи з власних міркувань, зробив певний висновок);

Para-sha-n-mi

‘Бачу, що падає дощ’ (де *mi* є показником того, що мовець на власні очі був (є) очевидцем ситуації);

Para-sha-n-si

‘Мені сказали, що падає дощ’ (де *si* є показником того, що мовець переказує інформацію зі слів іншого).

Мови з цією категорією на лінгвістичній карті світу згруповано в кілька ареалів, кожен із власними структурними особливостями. Так, наприклад, мови, розташовані на території від Балканів (албанська, південнослов'янські) до Японських островів формують так званий “евіденційний пояс” (Delancey, 1997; Плунгян 2003: 323), або тюркський “indirective belt” (Johanson 2000). Головною структурною відмінністю

¹ Якщо до прийнятих у західному мовознавстві (кватитив, імперсептив, інферентив, репортатив, аудитив, (ад)міратив та ін.) термінів додати прийняті на пострадянському просторі (цитатив, неочевидний спосіб, переказувальний спосіб, позаочність та ін.), то за кількістю назв з цією категорією не зможе конкурувати жодна (див.: Dahl 1985: 149; Добрушина, 2009).

категорії евіденційності мов цього ареалу від аналогічної категорії мов інших (наприклад, американського) ареалів полягає в тому, що маркованими формами щодо евіденційності є лише ті, які вказують на непрямий шлях одержання мовцем інформації, див.: (Comrie 2000: 2-3), а також те, що майже всі ці форми утворено на основі перфектних форм дієслова, див.: (Плунгян 2003: 323). Так, наприклад, у болгарській мові в розповідних реченнях залежно від виду незасвідченості додаються відповідні показники, див.: Ницолова 2006: 30-31), пор.:

Иван замина

‘Іван поїхав’ (де форма минулого часу є показником того, що мовець на власні очі бачив, як Іван чи то сідав у машину, чи то виходив з дому);

Иван заминал

‘(Казали, що) Іван поїхав’ (де перфектна форма на *л* є показником того, що мовець переказує інформацію про від’їзд Івана зі слів інших);

Иван е заминал

‘(Очевидно, що) Іван поїхав’ (де *е* та перфектна форма на *л* є показниками того, що мовець, виходячи з власних мікувань (наприклад, не знайшовши його речей) зробив висновок, що Іван поїхав);

Иван бил заминал

‘Іван мовляв (ніби) поїхав’ (де *бил* та перфектна форма на *л* є показниками того, що мовець не є впевненим (з різних причин) у тому, що Іван поїхав).

Аналогічну ситуацію спостерігаємо в турецькій мові, де дієслівні форми, які описують дію, що передує моменту мовлення, поділяються на дві групи, див.: (Csató 2000: 32; Aksu-Koç 2000: 17). Перші (з суф. *-di*) описують події, що відбулися і є фактом історії (тому вони рясно використовуються в художніх та публіцистичних наративах). Другі (з суф. *-miş*) описують не подію, що відбулася, а ситуацію, яка стала результатом цієї події, а також щойно сприйняту несподівану інформацію, інформацію, що розумово виводиться, непрямую мову та под., див.: (Slobin, Aksu, 1982), пор.:

Kulübün (1) idarecilerine (2) haber (3) uçuruldu (4) geldiler (5) ama (6) mektubumuzu (7) almamışlar (8)

‘Інформацію (3) було передано (4) менеджерів (2) клубу (1), вони прийшли (5), але (6) нашого листа (7) (очевидно, наскільки ми зрозуміли) не одержали (8)’.

У прикладі виразно видно, як низка дієслівних форм минулого часу з *-di* (елементи 4 та 5) перериваються формою з *-miş* (елемент 8), яка описує не процес одержання/неодержання листа, а його результат (Csató 2000: 32).

Отже, головними рисами категорії евіденційності в мовах, що входять до балкансько-азійського ареалу (поясу), є:

- по-перше, наявність двох груп елементів для опису фактів: немаркованих щодо засвідченості та маркованих (евіденційних);
- по-друге, функціонування евіденційних форм лише для опису подій в минулому (окрім рідкісних випадків так званого адміратива (див. приклад з таджицької мови в: (Lazard 2001: 361)), які все одно утворюються від дієслівних форм минулого часу);
- по-третє, здебільшого, ці форми утворено від перфекта, який може мати й самостійне значення.

Аналіз матеріалу. У перській мові, так само, як і в турецькій, дієслівні форми, що описують дію, яка передує моменту мовлення, поділяються на дві групи. Перші (утворені додаванням до основи минулого часу дієслова особових суфіксів, префіксів континуальності та ін.) описують дії, що відбулися або відбувалися в минулому та їхній результат у момент мовлення не є важливим. Другі (утворені додаванням до перфектної форми з суфіксом *-e* особових суфіксів, префіксів континуальності та ін.) описують не дії, що відбулися або відбувалися в минулому, а швидше стан речей, який склався в результаті дії. Дія та її результат можуть бути наочними, й тоді перфект виступає в основному значенні, пор.:

said (1) be mosāferat (2) raft-e (3) va (4) hanuz (5) bar-nagashteast (6)

‘Саїд (1) **поїхав** (3) у подорож (2) і (4) поки (5) **не повернувся** (6)’.

У прикладі обидва дієслова вжито в класичному перфектному значенні: дія відбулася (поїхав, не повернувся) і її результат є очевидним (фактично, досі триває).

Крім цього дія та її результат можуть бути заочними (пор. рос. термін на позначення евіденційності – “заглазность”) і тоді перфектні форми дієслова живаються в евіденційних значеннях, пор.:

said (1) be (2) mosāferat (3) rafte (4). chiz-hā-yash rā (5) nemibinam (6)

‘Саїд (1) (вже) **поїхав** (4) у (2) подорож (3). Я не бачу (6) його речей (5)’.

У сучасній перській мові евіденційні форми дієслів уживаються в усіх трьох головних контекстуальних підвидах, які є притаманними мовам балкансько-азійського евіденційного поясу, див. дет.: (Jahani, 2000; Perry, 2000):

- по-перше, в **інференційному** значенні, коли мовець особисто не бачив того, як дія відбувалася, але за її результатом розуміє, що вона відбулася. Це значення передається перфектними формами дієслів. Вважається, що це значення перфектних

форм є діахронічно вихідним, див.: (Плунгян 2003: 323). У будь-якому разі зв'язок інферентивного значення з перфектним є очевидним. Зазвичай, контекст уживання інферентивних дієслівних форм супроводжується лексичними засобами з відповідною семантикою, наприклад: *fekr mikonam* 'думаю', *mesl-e in ke, be nazar mirese* 'здається', *ma'alum-e ke, zāheran* 'очевидно', *ehtemālan* 'напевно', *shāyad* 'можливо', *ehsās mikonam* 'відчуваю' та ін. (пор. зі спеціальним набором лексичних засобів (дієслова з евіденційним значенням, персуазивною семантикою, емотивні дієслова, оцінні предикати) у тюркських мовах у: (Шамина 2006: 111-112). Наприклад:

az (1) *khatt*(2)-*esh* (3) *ma'alum-e* (4) *ke* (5) *bābā*(6)-*t* (7) ***neveshte*** (8)

'з (1) його (листа, тексту) (3) почерку (2) зрозуміло (4), що (5) **(на)писав** (8) твій (7) тато (6)'

У прикладі мовець має справу лише з результатом дії, на основі якого він робить висновок про те, хто цю дію виконав, пор.:

dozd (1) *ehtemālan* (2) *az taraf-e* (3) *panjare* (4) ***umade*** (5) *chun* (6) *shishe* (7) ***shekaste*** (8)

'злодій (1) очевидно (2) через (3) вікно (4) **ввійшов** (5), бо (6) скло (7) **розбите** (8)'

У прикладі дієслівна форма *shekaste* 'розбитий' (8) є перфектною, оскільки результат є наочним. Натомість дієслівна форма *umade* 'такий, що увійшов' (5) є евіденційною (інферентивною), оскільки мовець не був очевидцем дії, роблячи припущення на основі ситуації, що склалася в результаті дії;

- по-друге, в **цитативному** значенні, коли мовець, не будучи свідком події, переказує її зі слів інших (тобто прямо цитує слова іншого). При цьому відбувається відоме граматикам багатьох мов світу явище зсуву часів при передачі непрямої мови (*consecutio temporum*). У сучасній перській мові в цитативній функції може бути вжито 4 дієслівні форми:

а) форма минулого доконаного часу, або перфекта, пор.:

māmān (1) *goft* (2) *ke* (3) *ali* (4) ***nāhār khorde-ast*** (5)

'мама (1) сказала (2), що (3) Алі (4) пообідав (5)'

У прикладі в підрядному реченні в цитативній функції вжито форму минулого доконаного часу *nāhār khorde-ast* 'пообідав'. За умови оформлення прямої мови або передачі цієї інформації простим реченням (у відповідному контексті послідовності дій або без елементів (1), (2) і (3)) було би вжито форму простого минулого часу (претеріта), пор.:

(*māmān* (1) *goft* (2):) "ali (3) ***nāhār khord*** (4)"

'Мама сказала: "Алі **пообідав**";

б) форма минулого тривалого доконаного часу, пор.:

ali (1) *goft* (2) *ke* (3) *emruz* (4) *tamām-e* (5) *sobh* (6) *bāqche rā* (7) *bil mizadeast* (8)

‘Алі (1) сказав (2), що (3) сьогодні (4) цілий (5) ранок (6) **копав** (8) сад (7)’.

У підрядному реченні вжито форму минулого тривалого доконаного часу *mizadeast* ‘копав’. За умови оформлення прямої мови або передачі цієї інформації простим реченням (без елементів (2) і (3)) було би вжито форму минулого тривалого часу, пор.:

ali (1) (*goft* (2): “*man* (3) *emruz* (4) *tamām-e* (5) *sobkh* (6) *bāqche rā* (7) *bil mizadam* (8)”)

‘Алі (1) (сказав (2): “Я (3) сьогодні (4) цілий (5) ранок (6) копав (8) сад (7)”’;

с) форма минулого прогресивного доконаного часу, пор.:

āqā (1), *ejāze* (2)? *tu-ye* (3) *deh* (4) *pichide* (5) *ke* (6) *abbās rā* (7) *tu-ye* (8) *shahr* (9) *dideand* (10). *dāshte* (11) *kebāb* (12) *mikhorde* (11). *mikhāste* (13) *beravad* (14) *sinemā* (15) (Kermāni 1996: 136).

‘Пане (1), дозвольте (2)? У (3) селі (4) подейкують (5), що (6) Абаса (7) бачили (10) в (8) місті (9). Він **їв** (11) кебаб (12). **Збирався** (13) йти (14) в кіно (15)’.

У прикладі спостерігаємо класичний зсув часів: після перфектної форми *pichide* ‘подейкують’ (5) вжито цитативну форму перфекта *dideand* ‘бачили’ (10), після неї дві цитативні форми минулого прогресивного доконаного часу *dāshte mikhorde* ‘їв’ (11) і *mikhāste* ‘збирався, хотів’ (13). За умови оформлення речення від першої особи замість евіденційних форм було би вжито, відповідно, форми простого минулого (10), минулого прогресивного (11) та минулого тривалого (13) часу, пор.:

man abbās rā (7) *tu-ye* (8) *shahr* (9) *didam* (10). *dāsht* (11) *kabāb* (12) *mikhord* (11). *mikhāst* (13) *beravad* (14) *sinemā* (15) (Kermāni 1996: 136).

‘Я Абаса (7) бачив (10) в (8) місті (9). Він **їв** (11) кебаб (12). **Збирався** (13) йти (14) в кіно (15)’.

Як правило, в межах одного великого висловлювання зустрічаються відразу кілька цитативних дієслівних форм, пор.:

man (1) *mishenidam* (2) *ke* (3) *farrāsh* (4) *dārad* (5) *qaziye rā* (6) *barā-ye zanam* (7) *ta’arif mikonad* (5). *asr* (8) *mesl-e* (9) *har* (10) *ruz* (11) *az* (12) *madrese* (13) *dar āmade* (14) *va* (15) *bā* (16) *yek nafar-e digar az moallemhā* (17) *dāshte mirafte* (18) *ke* (19) *māshin* (20) *ziresh* (21) *migirad* (22) (Al Ahmad 1996: 63).

‘Я (1) чув (2), як (3) сторож (4) розповідає (5) моїй дружині (7), як все сталося (6). Надвечір (8), як (9) і кожного (10) дня (11), **він вийшов** (14) зі (12) школи (13) і (15) з

(16) одним іншим вчителем (17) **йшов** (18) як (19) потрапляє (22) під машину (21)ʹ.

У прикладі за дієслівними формами від першої особи (автора) *mishanidam* ‘я чув’ (2) і *dārad taʻarif mikonad* ‘він розповідає’ (5) йдуть цитативні дієслівні форми, які передають слова сторожа школи, який розповідає дружині головного героя (автора) про те, що він був свідком того, як один з учителів школи потрапив під машину. Автор викладає те, що сталося зі слів сторожа школи. Якби він був сам свідком подій або автором (головним героєм) був би сторож, то дієслова було би вжито у формах, відповідно, *dar āmad* ‘він вийшов’ (14) і *dāshht miraft* ‘він йшов’ (18), тобто простого минулого та минулого прогресивного часу;

d) форма давньоминулого доконаного часу, пор.:

khodesh (1) *barā-ye man* (2) *goft* (3) *ke* (4) *in kār rā* (5) *dar* (6) *bachegi* (7) ***karde bude*** (8) ‘він сам (1) мені (2) сказав (3), що (4) **зробив був** (8) це (5) в (6) дитинстві (7)ʹ.

У прикладі викладено дію з посиланням на слова іншої особи як джерела інформації. Така дія (виражена в нашому реченні цитативною дієслівною формою *karde bude* ‘зробив був’ (8)) обов’язково передує іншій (вираженій в нашому реченні дієсловом у формі простого минулого часу *goft* ‘сказав’ (3)). Посилання може бути не лише на третю особу, але й на першу, пор.:

yādam oftād (1) *ke* (2) *ali* (3) ***zang zade bude*** (4)

‘(я) шойно згадав (1), що (2) Алі (3) (вже) **дзвонив** (4)ʹ.

У прикладі викладено дію з посиланням на себе як джерело інформації;

• по-третє, в **репортативному** значенні, коли мовець, не будучи свідком події (переважно, через об’єктивну неможливість цього, оскільки здебільшого йдеться про віддалені в часі події), знімає з себе відповідальність за вірогідність інформації та, фактично, непрямо посилається на загальну обізнаність (у вужчому чи ширшому комунікативному колективі) як на джерело. У сучасній перській мові у функції репортатива можуть вживатися три дієслівні форми:

a) минулий доконаний час, пор.:

shahr-e (1) *rey* (2) (*dar* (3) *zamān-e* (4) *qadim* (5)) *shahr-e* (6) *besyār* (7) ***mohemmi*** (8) ***bude(sh)*** (9)

‘місто (1) Рей (2) (у (3) давні (5) часи (4) **було** (9) дуже (7) важливим (8) містом (6))ʹ.

У наведених вище прикладах інформація ніби переказується з невказаного (зазвичай, відомого) джерела. Саме цим репортативність відрізняється від цитативності, коли обов’язково вказується джерело інформації. Крім цього, речення з репортативними дієслівними формами чи то реально, чи то подумки ніколи не бувають

першими в тексті чи розмові. Певна інформація (контекст) обов'язково повинна передувати (Jahani 2000: 195), пор:

din-e (1) *irānihā* (2) *qabl az* (3) *eslām* (4) *din-e zartoshti* (5) ***bude*** (6)

‘вірою (1) іранців (2) до (3) ісламу (4) **був** (6) зороастризм (5)’.

Важко собі уявити, щоб таке речення розпочинало комунікативний акт.

b) форма минулого тривалого доконаного часу, пор.:

in (1)... *neshān midahad* (2) *ke* (3) *nezami* (4) *sarmeshq* (5) *va* (6) *ostād-e* (7) *dāstānsarāyi* (8) ***be shomār miāmadeast*** (9) (Anvari, Ahmadi Givi 1996: 51).

‘це (1)... свідчить (2), що (3) Незамі (4) **вважався/вважали** (9) зразком (5) та (6) майстром (7) складання оповідань (8)’.

У прикладі автор, не будучи свідком того, як у часи Незамі до нього ставилися, ніби посилається на відомі джерела та свідчення інших, уживаючи репортативну форму *miāmadeast* ‘вважався’;

c) форма давньоминулого доконаного часу, пор.:

guyā (1) *dar pāyān-e* (2) *kār* (3) *be ān hadd* (4) *az nowmidi raside budeand* (5) *ke* (6) ***fekr mikardeand*** (7) *digar* (8) *kāri* (9) *az ānhā* (10) *sākhte nakhāhad bud* (11) (Vahidiyan-Kamyar, Emrāni 2002: 45).

‘мовляв, ніби (1) наприкінці (2) роботи (3) так сильно (4) вони **зневірилися** (5), що (6) **думали** (7), більше (8) жодна робота (9) в них (10) не ладнатиметься (11)’.

У прикладі автор переповідає інформацію з чужих невідомих йому вуст і вживає дві репортативні дієслівні форми: *raside budeand* ‘досягли’, яка позначає дію, що відбулася перед іншою, вираженою формою минулого тривалого доконаного часу *fekr mikardeand* ‘думали’, яка позначає дію, що відбувалася (наскільки відомо авторові з розповідей) протягом певного часу після першої дії. Інформація може бути загальновідомою й у тісному комунікативному колективі, пор.:

sābeqan (1) *rānandegi karde bude* (2) *vali* (3) *al’ān* (4) *nemitune* (5) *rānandegi bokone* (6) (Jahani 2000: 201).

‘колись (1) він водінням (авто) **займався** (2), але (3) тепер (4) він не може (5) займатися водінням (6)’.

У прикладі переповідається (не розповідається, а саме **переповідається**) відома в певному комунікативному колективі (родині) інформація з непрямым посиланням на невизначене джерело.

Висновки. Отже, в сучасній перській мові знаходимо усі типи евіденційності, притаманні балкансько-азійському евіденційному поясу. У середньоперський період відмирають залишки старих дієслівних способів. Давнім кон'юнктиву, ін'юнктиву та оптативу став відповідати умовний спосіб, а давньому індикативу – індикатив та евіденційність, див.: (Опыт... 1975: 442-443). Необхідно підкреслити, що модальна переорієнтація форм дійсного способу, що існували, відбувалася прямо залежно від видових значень: форми з результативним (наочним) значенням дії легко набувають евіденційних ((по)заочних) значень дії, про яку мовець знає лише за її результатом. У подальшому ці форми стали виражати вже всяку неочевидну дію (Опыт... 1975: 448-449), що й було продемонстровано на матеріалі сучасної перської мови. Саме ці види евіденційності є однією з яскравих ареальних рис цих мов. Сучасні дослідження показують, що ця категорія в мовах цього регіону виникла в результаті зовнішнього впливу (пор. думку про набутий під впливом турецької мови характер переказувального способу в південнослов'янських мовах у: (Нерознак, 1990: 63), а також аргументи на користь того, що загалом в усіх індоєвропейських мовах, де є евіденційність, вона не є індоєвропейською спадщиною в: (Вимер, 2007)). Як відомо, ядром модус-диктумних відношень у тюркських мовах є значення евіденційності, що вказують на способи чи то одержання, чи то передачі інформації. Їхніми головними засобами вираження є лексико-семантична група дієслів зі значенням евіденційності (*бачити, чути, говорити, знати, пояснювати, вважати*), персуазивності (*переконуватися, сумніватися*), емотивності (*радіти, боятися*), а також оцінні предикати (*правильно, неправильно, сумнівно, зрозуміло, очевидно*) (Шамина, 2006).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вимер Б. Косвенная засвидетельствованность в литовском языке / Б. Вимер // Эвиденциальность в языках Европы и Азии. Сб. ст. памяти Н. А. Козинцевой / Отв. ред. В. С. Храковский. – СПб. : Наука, 2007. – 634 с.
2. Добрушина Н. Р. Рецензия на : Эвиденциальность в языках Европы и Азии. Сб. ст. памяти Н. А. Козинцевой / Отв. ред. В. С. Храковский. СПб. : Наука, 2007. – 634 с. / Н. Р. Добрушина // Вопросы языкознания. – 2009. – № 3. – С. 135–138.
3. Нерознак В. П. Балканистика / В. П. Нерознак // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : «Советская энциклопедия», 1990. – 685 с.
4. Ницолова Р. Взаимодействие эвиденциальности и адмиративности с категориями времени и лица глаголов в болгарском языке / Р. Ницолова // Вопросы языкознания. – 2006. – № 4. – С. 27–45.
5. Опыт историко-типологического исследования иранских языков. Том II. Эволюция грамматических категорий. – М. : Наука, 1975. – 476 с.
6. Плузьян В. А. Общая морфология : Введение в проблематику : Учебное пособие / В. А. Плузьян. – [Изд. 2-е, испр.]. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 384 с.
7. Рудницкая Е. Л. Конструкции со значением эвиденциальности в корейском языке с точки зрения типологии эвиденциальности / Е. Л. Рудницкая // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. – 2005. – № 5. – С. 105–123.
8. Шамина Л. А. Способы выражения модус-диктумных отношений в тюркских языках Южной Сибири / Л. А. Шамина // Грамматика и прагматика сложных предложений в языках Европы и Северной и Центральной

- Азии. Междунар. лингв. симп. Сб. тез. – Томск : Изд-во «Ветер», 2006. – 167 с. 9. *Aksu-Koç A.* Some aspects of the aqisation of evidential in Turkish / A. Aksu-Koç // *Evidentials : Turkic, Iranian and neighbouring languages* / [edited by Lars Johanson, Bo Utas]. – Berlin; New York : Mouton de Gruyter, 2000. – P. 16–28. 10. *Anvari H.* Dastur-e zabān-e fārsi. 2. / H. Anvari, H. Ahmadi Givi. – Tehran : Fatemi, 1375 (1996). – 384 s. 11. *Comrie B.* Evidentials : semantics and history / B. Comrie // *Evidentials : Turkic, Iranian and neighbouring languages* / [edited by Lars Johanson, Bo Utas]. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2000. – P. 1–14. 12. *Csató É.Á.* Turkish mış- and imiş- items. Dimensions of a functional analysis // É. Á. Csató / *Evidentials : Turkic, Iranian and neighbouring languages* / [edited by Lars Johanson, Bo Utas]. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2000. – P. 29–44. 13. *Dahl Ö.* Tense and Aspects Sysytems / Ö. Dahl. – Oxford : Basil Blackwell, 1985. – 213 p. 14. *Delancey S.* Mirativity : The grammatical marking of unexpected information / S. Delancey // *Linguistic Typology*. – 1997. – № 1. – P. 33–52. 15. *Jahani C.* Expressions of indirectivity in spoken Modern Persian / C. Jahani // *Evidentials : Turkic, Iranian and neighbouring languages* / [edited by Lars Johanson, Bo Utas]. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2000. – P. 185–207. 16. *Johanson L.* Turkic indirectives / L. Johanson // *Evidentials : Turkic, Iranian and neighbouring languages* / [edited by Lars Johanson, Bo Utas]. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2000. – P. 61–87. 17. *Lazard G.* On the grammaticalization of evidentiality / G. Lazard // *Journal of Pragmatics*. – 2001. – № 33. – P. 359–367. 18. *Perry J. R.* Epistemic verb forms in Persian of Iran, Afghanistan and Tajikistan / J. R. Perry // *Evidentials : Turkic, Iranian and neighbouring languages* / [edited by Lars Johanson, Bo Utas]. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2000. – P. 229–257. 19. *Slobin D. I.* Tense, aspects, and modality in the use of the Turkish evidential / D. I. Slobin, A. A. Aksu // *Tense-aspect : between semantics and pragmatics* / [edited by Paul J. Hopper]. – Vol. 1. – Amsterdam / Philadelphia, 1982. – PP. 185–200. 20. *Vahidian Kamyar T.* Dastur-e zaban-e farsi (1) / T. Vahidian Kamyar, Gh. Emrani. – Tehran : SAMT, 2003. – 125 s.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2014

© В. І. Калініченко
(Кіровоград)

**ПЕРЦЕПТИВНО-КОГНІТИВНІ СКЛАДОВІ КОНЦЕПТІВ
"SUCCESS" – "FAILURE", "УСПІХ" – "НЕВДАЧА"
(НА МАТЕРІАЛІ ДАНИХ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ)**

Статтю присвячено виявленню та аналізу сенсорно-когнітивної специфіки концептуалізації абстрактних феноменів успіху й невдачі представниками американської та української лінгвоспільнот на матеріалі даних психолінгвістичного експерименту. Шляхом зіставного опису структури перцептивно-когнітивних складових концептів SUCCESS – FAILURE, УСПІХ – НЕВДАЧА визначено рейтинг чуттєвих аналізаторів індивіда, що беруть участь в сенсорному сприйнятті мовцями феноменів успіху й невдачі та актуалізуються у мовних засобах перцептивних підскладових зазначених концептів. Виокремлено метафоричні й метонімічні образи досліджуваних явищ, що актуалізують їх у площині американської та української мовної свідомості в межах когнітивних підскладових концептів.

Ключові слова: концепт, мовна свідомість, перцептивно-когнітивна складова, когнітивна ознака, психолінгвістичний експеримент.

V. I. KALINICHENKO. PERCEPTIVNO-KOGNITIVNIYE SOSTAVLYAYUSHIYE KONCEPTY "SUCCESS" – "FAILURE", "УСПІХ" – "НЕВДАЧА" (НА МАТЕРІАЛІ ДАНИХ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТА)

Стаття посвящена виявленню і аналізу сенсорно-когнітивної специфіки концептуалізації абстрактних феноменів успіха і невдачі представителями американського і українського мовного сообществ на матеріалі даних психолінгвістичного експерименту. Посредством сопоставительного описания структуры перцептивно-когнитивных составляющих концептов SUCCESS – FAILURE, УСПІХ – НЕВДАЧА определен рейтинг чувственных анализаторов индивида, принимающих участие в сенсорном восприятии коммуникантами феноменов успеха и неудачи и актуализирующихся в языковых единицах – конститuentах перцептивных субсоставляющих упомянутых концептов. Выделены метафорические и метонимические образы исследуемых явлений, которые репрезентируют их в американском и украинском языковом сознании в рамках когнитивных субсоставляющих концептов SUCCESS – FAILURE, УСПІХ – НЕВДАЧА.

Ключевые слова: концепт, языковое сознание, перцептивно-когнитивная составляющая, когнитивный признак, психолінгвістичний експеримент.

V. I. KALINICHENKO. THE PERCEPTUAL AND COGNITIVE PARTS OF "SUCCESS" – "FAILURE", "УСПІХ" – "НЕВДАЧА" CONCEPTS (BASED ON THE DATA OF THE PSYCHOLINGUISTIC EXPERIMENT)

The article deals with identification and analysis of the sensory and cognitive specificity of conceptualization of the abstract phenomena of success and failure by the representatives of the American and Ukrainian linguistic societies, based on the results of the psycholinguistic experiment. By way of describing the structure of the perceptual and cognitive parts of SUCCESS – FAILURE, УСПІХ – НЕВДАЧА concepts, the rating positions of a speaker's sensory analyzers participating in the perceptual process of the comprehension of the success and failure phenomena have been determined. The metaphoric and metonymic images of the phenomena under consideration which represent them in the American and Ukrainian linguistic consciousness within the cognitive parts of SUCCESS – FAILURE, УСПІХ – НЕВДАЧА concepts have been highlighted.

Key words: concept, linguistic consciousness, perceptual part, cognitive part, cognitive sign, psycholinguistic experiment.

Існування у різних мовах ізоморфних та аломорфних рис у змістовій і структурній організації концептуалізованих фрагментів світу є результатом відбиття різноманітних

властивостей та ознак цих феноменів у мовах, що у вигляді цілісного поняттєво-когнітивного образу віддзеркалюються в когнітивній свідомості представників певної лінгвокультури, проєціюючись у сферу мовної свідомості, і фіксуючись тим самим у мовних засобах.

Актуальні у сучасній лінгвістиці антропоцентричні студії мови і мовної свідомості, що виконуються в межах лінгвокогнітивної парадигми, фокусуються передусім на понятті суб'єкта-спостерігача та на різноманітних засобах лінгвальної репрезентації пізнавальних (когнітивних) і перцептивних (чуттєвих, сенсорних) процесів (на увагу заслуговують мовознавчі дослідження в межах зазначеної проблематики М. Ф. Алефіренка (Алефиренко, 2004), І. О. Голубовської (Голубовська, 2004), Р. Дервена (Dirven, 1998), В. Джекендоффа (Jackendoff, 1993), Дж. Лакоффа (Lakoff, 1986), О. О. Залевської (Залевская, 1999), А. В. Кравченка (Кравченко, 1996), У. Крофта (Croft, 2004), О. С. Кубрякової (Кубрякова, 2004), В. А. Манакіна (Манакин, 2011), З. Д. Попової (Попова, 2002), Ю. Є. Прохорова (Прохоров, 2009), Р. Ленекера (Langacker, 1994), О. О. Селіванової (Селиванова, 2004), Й. А. Стерніна (Стернин, 2002), Д. І. Терехової (Терехова, 2005) та ін.).

Метою цієї наукової розвідки є виявлення та аналіз сенсорно-когнітивних особливостей концептуалізації абстрактних феноменів успіху й невдачі представниками американської та української лінгвоспільнот на матеріалі даних психолінгвістичного експерименту шляхом зіставного опису структури перцептивно-когнітивних складових концептів SUCCESS – FAILURE, УСПИХ – НЕВДАЧА.

Під час сприйняття стимульних слів *success, failure, успіх, невдача* свідомість індивіда звертається до певних конкретних та абстрактних, матеріальних та ідеальних реалій, деяких явищ дійсності, номінованих цими словами. У свідомості реципієнта одночасно виникає концепт як образ, як “дещо схоплене”, те, що стоїть за цим іменем. Образ свідомості, асоційований зі словом, є одним зі спроб описати знання, що використовуються комунікантами при створенні та сприйнятті мовленнєвих повідомлень, у той час як ім'я (слово, тіло знаку) виступає тією культурною рамкою, що накладається на індивідуальний досвід кожної людини, котра пройшла соціалізацію в певній культурі (Терехова 2005: 32).

Перцептивно-когнітивні складові концептів утворюються за рахунок двох субскладових (перцептивної і когнітивної), наповнення яких здійснюється такими

різновидами одержаних в результаті когнітивної інтерпретації експериментальних даних когнітивних ознак (Залевская 1999: 97; Попова, Стернин 2007: 108):

1) *перцептивними* (модально специфічними) когнітивними ознаками, які формуються у свідомості носіїв мови в результаті відбиття у ній абстрактних фрагментів дійсності, що ними є явища успіху й невдачі, за допомогою органів чуття (*перцептивний образ*) – зорові (візуальні), звукові (аудіальні, слухові), смакові, нюхові, тактильні образи;

2) *когнітивними* (*ментальними*) образними (амодальними) когнітивними ознаками, що формуються через метафоричне осмислення феноменів успіху та невдачі й сприйняття тих властивостей цих явищ, які не відчуються фізичними рецепторами індивіда, передусім його ментальним планом, утворюючи *когнітивний компонент* досліджуваної складової концепту.

Більш детальний розгляд особливостей перцептивно-когнітивної складової концепту подано в нашій попередній публікації (Калініченко 2011: 356-359).

Психолінгвістичний експеримент (далі – ПЕД) на виявлення особливостей концептуалізації абстрактних феноменів успіху й невдачі американськими та українськими мовцями було проведено протягом 2009-2011 рр. Сукупна кількість респондентів, які взяли участь у ПЕД, становить 800 осіб – 400 носіїв американської лінгвокультури та 400 представників української мовної спільноти. Учасники ПЕД репрезентують різні вікові, гендерні й професійні групи та є відібраними в результаті простої випадкової вибірки розміром у 400 одиниць (осіб) із максимально допустимою статистичною похибкою у 5%. Інформація про учасників проведеного ПЕД, а також матеріали методологічного характеру стосовно специфіки формування когнітивних ознак (далі – КО) містяться у наших попередніх наукових розвідках (Калініченко 2011: 52-66; Калініченко 2011: 163-166 та ін.).

За підрахунками відносної кількості мовних одиниць, що виступають конститuentами перцептивно-когнітивних шарів досліджуваних концептів, зазначений шар концепту (далі к.) SUCCESS виявляє дещо більшу густину наповнення асоціативними, дефініційними та символічними одиницями в зіставленні з аналогічним шаром к. УСПІХ – відповідно 19,14% од. і 17,58% од. (див. табл. 1 і табл. 2).

Натомість перцептивно-когнітивні шари у межах концептуальної пари FAILURE і НЕВДАЧА є наповненими на відповідно 13,62% од. і 14,58% од., отже, дещо об'ємнішим виступає досліджуваний шар к. НЕВДАЧА. За розрахунковими даними

критерію Стьюдента, різниця між зазначеними показниками наповнення перцептивно-когнітивних шарів кк. SUCCESS – FAILURE, УСПІХ – НЕВДАЧА є незначущою, тож, сенсорний і когнітивний досвід відіграє практично рівнозначну роль для американських та українських мовців при осмисленні явищ успіху й невдачі.

У чуттєво-образній сфері кк. SUCCESS – FAILURE, УСПІХ – НЕВДАЧА неоднаково в кількісному плані представлені перцептивний і когнітивний конституенти, виявляючи ізоморфізм у межах побудови всіх чотирьох концептів. Так, перцептивний прошарок за кількісними показниками наповненості значно домінує над когнітивним, останній же у структурі досліджуваних складових жодного із зіставляваних концептів не є наповненим мовними одиницями ПЕД навіть на 1% (див. табл. 1 і табл. 2).

Таблиця 1

**Структура перцептивно-когнітивних складових концептів
SUCCESS і УСПІХ за результатами психолінгвістичного експерименту**

№	SUCCESS	Кіль-ть		Рейтинг	УСПІХ	Кіль-ть		Рейтинг
		Абс.	Відн.			Абс.	Відн.	
I. ПЕРЦЕПТИВНИЙ КОНСТИТУЕНТ								
1	Група поліфункційних перцептивних образів	308	12,78	1	Група поліфункційних перцептивних образів	223	9,75	1
2	Зоровий образ	125	5,18	2	Зоровий образ	164	7,15	2
3	Звуковий образ	5	0,2	3	Звуковий образ	11	0,48	3
	усього	438	18,16			398	17,38	
II. КОГНІТИВНИЙ КОНСТИТУЕНТ								
1	SUCCESS is likened to start	7	0,3	1	УСПІХ уподібнюється до метелика	1	0,04	1
2	SUCCESS is likened to sacrifice	6	0,25	2	УСПІХ уподібнюється до птаха	1	0,04	
3	SUCCESS is likened to life	4	0,17	3	УСПІХ уподібнюється до сонця	1	0,04	
4	SUCCESS is likened to hope	3	0,13	4	УСПІХ уподібнюється до кроку	1	0,04	
5	SUCCESS is likened to goal	3	0,13		УСПІХ уподібнюється до злету	1	0,04	
	усього	23	0,98			5	0,2	
	Загалом по складовій	461	19,14			403	17,58	

Якщо відсоткові показники перцептивної підскладової к. SUCCESS становлять 18,16% од., к. УСПІХ – 17,38% од., к. FAILURE – 13,03% од., а к. НЕВДАЧА – 13,8% од., то показники відносної кількості мовних одиниць у межах когнітивної підскладової досліджуваних концептів становлять усього відповідно 0,98% од., 0,2% од., 0,59% од. і 0,78%. од. (див. табл. 1 і табл. 2). Це дає підстави зауважити про більшу значущість сенсорних каналів для американських та українських реципієнтів при концептуалізації ними успіху й невдачі та мінімальну роль у їхньому осмисленні ментально-когнітивної переробки та абстрагування досвіду, пов’язаного зі сприйняттям мовцями обох спільнот явищ успіху і невдачі.

Подібні висновки, однак, як і загальні висновки результатів опису структури та змісту конкретного концепту на певному синхронічному етапі, є відносними й більшою мірою гіпотетичними, оскільки рівні сенсорного та когнітивного аналізу фрагментів дійсності протікають у свідомості індивіда спільно, постійно взаємодіють одне з одним і чинять взаємовплив, їх важко ізолювати одне від одного.

Таблиця 2

Структура перцептивно-когнітивних складових концептів FAILURE і НЕВДАЧА за результатами психолінгвістичного експерименту

№	FAILURE	Кіль-ть		Рейтинг	НЕВДАЧА	Кіль-ть		Рейтинг
		Абс.	Відн.			Абс.	Відн.	
I. ПЕРЦЕПТИВНИЙ КОНСТИТУЕНТ								
1	Група поліфункційних перцептивних образів	191	8,67	1	Група поліфункційних перцептивних образів	165	7,54	1
2	Зоровий образ	85	3,86	2	Зоровий образ	136	6,21	2
3	Звуковий образ	11	0,5	3	Звуковий образ	1	0,05	3
	усього	287	13,03			302	13,8	
II. КОГНІТИВНИЙ КОНСТИТУЕНТ								
1	FAILURE is likened to step	6	0,26	1	НЕВДАЧА уподібнюється до життя	6	0,27	1
2	FAILURE is likened to salt	3	0,14	2	НЕВДАЧА уподібнюється до слабкості	5	0,23	2
3	FAILURE is likened to road	3	0,14		НЕВДАЧА уподібнюється до збентеженості	3	0,14	3

Продовження табл. 2

№	FAILURE	Кіль-ть		Рейтинг	НЕВДАЧА	Кіль-ть		Рейтинг
		Абс.	Відн.			Абс.	Відн.	
4	FAILURE is likened to rock	1	0,05	3	НЕВДАЧА уподібнюється до чорної смуги	2	0,09	4
5	-----	-----	-----	-	НЕВДАЧА уподібнюється до уроку	1	0,05	5
усього		13	0,59			17	0,78	
Загалом по складовій		300	13,62			319	14,58	

Наповнення перцептивних прошарків у структурі перцептивно-когнітивних складових кк. SUCCESS – FAILURE, УСПІХ – НЕВДАЧА здійснюється за рахунок асоціативних і символічних одиниць, одержаних у результаті ПЕД і розподілених за трьома групами образів, що формуються за участі в концептуалізації успіху й невдачі візуального, аудіального, тактильного, смакового й нюхового рецепторів.

На рівні кількісної репрезентації чуттєвих прошарків спостерігається незначний аломорфізм. Так, перцептивний прошарок к. SUCCESS наповнений на 18,16% од. та є об'ємнішим за аналогічну субскладову к. УСПІХ, показники наповнення якої сягають 17,38% од. У свою чергу, чуттєвий прошарок к. FAILURE містить 13,03% од. та є менш об'ємним за відповідну підскладову к. НЕВДАЧА, сформовану за рахунок 13,8% од. (див. табл. 1 і табл. 2). Розрахунки критерію Стюдента свідчать про незначущість різниці між наведеними відсотковими показниками, демонструючи ізоморфізм у важливості сенсорного досвіду для американських та українських мовців у процесі концептуалізації явищ успіху й невдачі.

Розглядаючи проблему участі чуттєвих аналізаторів у сприйнятті та осмисленні досліджуваних феноменів, слід зауважити про подібність кількісної переваги груп поліфункційних перцептивних образів у структурі перцептивних прошарків кк. SUCCESS – FAILURE, УСПІХ – НЕВДАЧА, адже вони є першими в рейтингу сенсорних образів у чуттєвих субскладових зіставляваних концептів і містять 12,78% од. – к. SUCCESS, 9,75% од. – к. УСПІХ, 8,67% од. – к. FAILURE і 7,54% од. – к. НЕВДАЧА (див. табл. 1 і табл. 2). Розрахунки критерію Стюдента дозволяють зауважити про значущість різниці між відсотковими показниками наповнення груп

поліфункційних перцептивних образів у складі кк. SUCCESS і УСПІХ та незначущість різниці в показниках обсягу згадуваних груп у структурі кк. FAILURE і НЕВДАЧА.

Отже, групи поліфункційних перцептивних образів кк. SUCCESS і УСПІХ яскравіше відображають сенсорну специфіку рефлексії американцями та українцями феномену успіху в зіставному аспекті на відміну від особливостей подібної рефлексії представниками досліджуваних лінгвоспільнот явища невдачі, що є менш контрастними. Згадувані групи утворено за рахунок неоднозначних вербальних реакцій, що одночасно відбивають як візуальний, так і тактильний, смаковий і нюховий типи сенсорного сприйняття реципієнтами феноменів успіху й невдачі.

У межах групи поліфункційних перцептивних образів к. SUCCESS репрезентується в образах визначних особистостей кінематографічної, суспільно-політичної, наукової і ділової сфер, журналістики, в образах членів родини, кризь призму образів грошей, наркотиків і їжі та ін.: *money* (80); *Oprah Winfrey* (46); *Angelina Jolie* (24); *Bill Gates* (23); *Donald Trump* (19); *Barack Obama* (18); *sex* (11); *father* (10); *Steven Jobs* (8); *tears* (8); *drugs* (6); *Michelle Obama* (5); *food* (4); *beer* (1) та ін.

Подібними є й конституенти аналогічної групи образів к. УСПІХ, що містить наступні актуальні для українських опитуваних вербальні реакції: *гроші* (116); *Ренат Ахметов* (23); *Рокфеллер* (18); *Біл Гейтс* (12); *Маргарет Тетчер* (7); *Джоан Роулінг* (6); *Юлія Тимошенко* (6); *Міккі Маус* (1); *принцеса Діана* (1); *Катя Пушкарьова* (1); *Генрі Форд* (1); *Брук Девіс* (1); *Іван Сірко* (1); *Руал Амундсен* (1); *сніданок з краєвидом на Ельбрус* (1) та ін. Найяскравіше досліджуваний концепт реалізується в образах грошей, особистостей вітчизняних та американських фінансових магнатів і політичних діячів, іноземних винахідників і письменників, кінозірок тощо.

Щоправда, у складі групи поліфункційних перцептивних образів к. SUCCESS не зареєстровано жодної реакції на позначення видатних представників іноземних національно-мовних спільнот (зокрема, української) на відміну від аналогічної групи к. УСПІХ, що є значно яскравіше репрезентованим в особистостях американської національної культури, аніж вітчизняної. Отже, слід констатувати факт відсутності колективних значущих образів відомих українців, які б вважалися вітчизняними респондентами успішними. На противагу останнім в американській мовній свідомості успіх асоціюється саме з видатними представниками американського соціуму.

Концептуальна пара FAILURE і НЕВДАЧА у межах груп поліфункційних перцептивних образів актуалізується через вербальні одиниці на позначення їжі,

наркотиків, негативної міміки обличчя, невербальних психофізіологічних реакцій на невдалий результат, осіб, які мають специфічний соціальний статус, президентів США та України, відомих в американській та українській лінгвостільностях кіно-, мультиплікаційних, літературних героїв тощо: *tears* (38); *drugs* (33); *George Bush* (23); *Michael Jackson* (19); *alcoholic* (10); *bad sex* (9); *Barack Obama* (5); *sweat* (3); *bad pizza* (3); *Kanye West (a rapper)* (2); *Colin Farrell in "Pride and Glory"* (1); *a bum standing on the corner asking me for money every time I pass* (1); *eggs* (1); *early martini* (1) / *сльози* (24); *Віктор Ющенко* (21); *Генадій Букін* (18); *алкоголік* (18); *віслюк Іа* (14); *містер Бін* (11); *гроші* (9); *Катя Пушкарьова* (8); *бомж* (8); *Джордж Буш* (6); *Пікова Дама* (3); *Гомер Сімпсон* (1) та ін.

Вартим уваги є те, що низка однакових мовних одиниць ПЕД можуть відображати образи обох членів бінарної опозиції у парах зіставляваних концептів. Наприклад, вербальні реакції *tears* (8) (к. SUCCESS) і *tears* (38) (к. FAILURE) асоціативно пов'язані у свідомості американських респондентів як з явищем успіху, так і з явищем невдачі, відбиваючи у їхньому особистому досвіді психофізіологічні реакції плачу в процесі переживання успішного та невдалого результатів протилежної емоційної забарвленості. Щоправда, наведена вище вербальна реакція є майже вп'ятеро частотнішою при репрезентації невдачі, а отже, цей феномен через зазначену реакцію осмислюється в американській мовній свідомості глибше, ніж феномен успіху.

Подібна специфіка виявляється й у вербалізації у даних ПЕД явищ успіху та невдачі в українській мовній свідомості, зокрема, реакція *Катя Пушкарьова* (1) (к. УСПІХ) / *Катя Пушкарьова* (8) (к. НЕВДАЧА) фіксує в свідомості українців асоціативний зв'язок між образом героїні відомого російського телесеріалу з успішними або невдалими результатами діяльності людини. При цьому набагато частотнішою наведена реакція є при концептуалізації к. НЕВДАЧА, що більшою мірою підкреслює невдатність, аніж успішність кіногероїні з точки зору українського колективного інформанта.

Візуальні образи в структурі перцептивно-когнітивних складових зіставляваних концептів є другими за показниками наповненості вербальними одиницями ПЕД після груп поліфункційних перцептивних образів. Зорові образи містять 5,18% од. – к. SUCCESS, 7,15% од. – к. УСПІХ, 3,86% од. – к. FAILURE і 6,21% од. – к. НЕВДАЧА, що дозволяє зазначити про більшу важливість візуальних аналізаторів для носіїв української мовної свідомості у зіставленні з американською при сенсорній

концептуалізації феноменів успіху та невдачі (див. табл. 1 і табл. 2). Про це свідчать і розрахункові дані критерію Стюдента, за якими встановлено значущість різниці між відносними показниками обсягу зорових образів кк. SUCCESS – FAILURE, УСПІХ – НЕВДАЧА на користь українських концептів.

Зорові рецептори загалом є достатньо значущими для людини при сприйнятті та осмисленні того чи іншого фрагменту дійсності. Зокрема, А. П. Бабушкін зауважує, що основний обсяг інформації суб'єкт отримує через візуальний канал, образність передусім асоціюється з наочністю, а концепт, – із “мисленневою картинкою”, візуальним уявленням об'єкту рефлексії (Бабушкін 1996: 19). Така картинка створюється у колективній свідомості носіїв мови за допомогою комбінації властивих певному предмету чи явищу характеристик, параметрів, особливостей конфігурації і решти даних, які отримує індивід саме в результаті зорового сприйняття (там само).

Більшість конститuentів зорових образів кк. SUCCESS і УСПІХ є ізоморфними в змістовому аспекті, відбиваючи явище успіху в позитивній міміці обличчя, в образі автомобіля, в образах нагород, грошових банкнот й ірадіаційних природних феноменів та ін., наприклад : *car* (33); *a happy face* (16); *smile* (11); *diploma* (12); *a \$* (5); *Cadillac* (2); *luxury car* (2); *Toyota* (1); *horizon* (1); *sunrise* (1) / *посмішка* (18); *статуетка “Оскар”* (16); *орден* (15); *медаль* (13); *нагорода* (13); *лавровий вінок* (12); *спортивний кубок* (11); *сонце* (10); *долар* (8); *машина* (6); *зірка* (4); *чисте небо* (1); *ліхтар* (1) та ін.

Переважно аломорфними за змістом є компоненти візуальних образів кк. FAILURE і НЕВДАЧА. Так, американські мовці найчастіше концептуалізують явище невдачі крізь призму негативної міміки обличчя, в образах людини, будинку, президента та ін. – *a sad face* (28); *human* (18); *house* (3); *bank* (2); *George Bush on the aircraft carrier with his thumbs up* (1); *soldiers* (1); *an empty notebook* (1); *the man in the mirror* (1); *blackness* (1); *my home made tattoo* (1) та ін.

У свою чергу, для українських комунікантів при концептуалізації феномену невдачі найбільш актуальними є образи тварин, розбитих, пустих або зіпсованих предметів, речей, що символізують неволю, кольори та ін.: *чорна кішка* (49); *чорний колір* (37); *розбите дзеркало* (5); *в'язниця* (3); *наручники* (2); *пусте відро* (2); *червоний розбитий ліхтар* (1); *розбитий посуд* (1); *білка в колесі* (1); *кандали* (1); *ланцюг* (1); *жінка з пустими відрами* (1); *проколота шина в автомобілі* (1) та ін.

Третіми у рейтингу образів перцептивного прошарку досліджуваних концептів є звукові (аудіальні) образи, що містять 0,2% од. – к. SUCCESS, 0,48% од. – к. УСПІХ,

0,51% од. – к. FAILURE і 0,05% од. – к. НЕВДАЧА (див. табл. 1 і табл. 2).

У межах концептуальної пари SUCCESS і УСПІХ об'ємнішим виступає звуковий образ останнього, тоді як у концептуальній парі FAILURE і НЕВДАЧА істотно більш наповненим є аудіальний образ к. FAILURE (див. табл. 1 і табл. 2). За розрахунками критерію Стюдента, незначущою є різниця в показниках об'єму досліджуваних образів кк. SUCCESS і УСПІХ, однак значущою в показниках наповнення звукових образів кк. FAILURE і НЕВДАЧА. Отже, майже рівнозначну роль відіграють слухові аналізатори для носіїв американської та української мовної свідомості при чуттєвій рефлексії ними явища успіху, але при концептуалізації невдачі аудіальні рецептори є важливішими для американських мовців.

Звуковий образ к. SUCCESS представлений асоціатами на позначення сміху, рок-н-рольних музичних мотивів – *laugh* (3); *rock 'n roll* (1); *laughter* (1). У свою чергу, наповнення аудіального образу к. УСПІХ здійснюється за рахунок мовних одиниць ПЕД, що позначають пісенні композиції зарубіжних виконавців, аудіальні враження від овацій: *пісня Тіни Тернер “You're simply the best”* (4); *овації* (3); *пісня “Фінська полька”* (1); *пісня The Beatles “Yesterday”* (1); *пісня Queen “The show must go on”* (1); *пісня “Главней всего погода в доме”* (1).

Серед поданих музичних творів відсутні зразки вітчизняних музичних композицій, які, вочевидь, не вважаються українськими опитуваними настільки успішними, як пісенна творчість американських, британських та ін.співаків.

Схожими за змістовим наповненням виявляються аудіальні образи кк. FAILURE і НЕВДАЧА, представлені асоціативними та символічними одиницями на позначення мінорних, сумних музичних композицій: *any sad, depressing song* (8); *the song “Hurt” by Johnny Cash* (1); *the song “All downhill from here” by Amy Kuney* (1); *the Queen's song “Somebody to Love Me”* (1) / *укр. народна пісня “Прив'язали Галю до сосни косами”* (1).

Звуковий образ к. FAILURE є змістовнішим, яскравіше актуалізованим у пісенних творах американських і британських виконавців. Цікавим видається той факт, що, якщо аудіальний образ к. УСПІХ репрезентований виключно зарубіжними музичними композиціями, то відповідний образ к. НЕВДАЧА втілюється в українській народній пісні про жорстокі тортури козаків над нещасною довірливою дівчиною.

Аналіз когнітивного прошарку перцептивно-когнітивної складової кк. SUCCESS – FAILURE, УСПІХ – НЕВДАЧА із залученням даних ПЕД виконується на основі осмислення специфіки метафоричної і метонімічної репрезентації досліджуваних

концептів через уподібнення – характеристику, що формує область схожості суб'єктів метафори (Гольцова e-doc; Плужников e-doc). Наповнення когнітивних конститuentів кк. SUCCESS – FAILURE, УСПІХ – НЕВДАЧА здійснюється переважно за рахунок метафоричних КО, сформульованих у результаті когнітивної інтерпретації дефініційних одиниць, одержаних внаслідок виконання респондентами завдання ПЕД на подання суб'єктивних визначень до понять *success, failure, usnix, невдача*.

Одержані КО розкривають метафоричну та метонімічну природу денотатів концептів, уподібнюючи явища успіху й невдачі до низки предметів, представників фауни, природних феноменів, моральних якостей та емотивних станів, властивих передусім людині – носію категорії успіху або невдачі та ін.

Когнітивні прошарки перцептивно-когнітивних складових зіставлюваних концептів виявляють аломорфізм у кількісному наповненні даними ПЕД. Так, досліджувані прошарки кк. SUCCESS і УСПІХ містять відповідно 0,98% і 0,2%, а когнітивні субскладові кк. FAILURE і НЕВДАЧА – відповідно 0,59% і 0,78% дефініційних одиниць ПЕД (див. табл. 1 і табл. 2). Результати обрахунку критерію Стьюдента свідчать про значущість відсоткового розходження в наповненні когнітивних образів кк. SUCCESS і УСПІХ, що дозволяє зауважити істотнішу роль когнітивно-ментальних мисленнєвих процедур для американських респондентів при рефлексії явища успіху в зіставленні з українськими мовцями. Різниця між відносними показниками наповнення когнітивних образів кк. FAILURE і НЕВДАЧА є незначущою, отже, практично рівноцінною є роль психокогнітивного, ментального ресурсу свідомості для американських та українських концептуалізаторів феномену невдачі.

Когнітивна репрезентація кк. SUCCESS і УСПІХ здійснюється у межах аломорфних метафоричних моделей. Так, для американської мовної свідомості при образній рефлексії концептуального феномена успіху характерними є такі метафоричні моделі: **УСПІХ** → **СТАРТ** (темпорально-метричний образ за КО SUCCESS is likened to start 7 (0,3%): a beginning for achieving another success (7)); **УСПІХ** → **ЖЕРТВА** (віктимний образ за КО SUCCESS is likened to sacrifice 6 (0,25%): sacrifice (6)); **УСПІХ** → **ЖИТТЯ** (вітальний образ за КО SUCCESS is likened to life 4 (0,17%): life itself (4)); **УСПІХ** → **НАДІЯ** (емотивний образ за КО SUCCESS is likened to hope 3 (0,13%): hope (3)); **УСПІХ** → **МЕТА** (когнітивно-мотиваційний образ за КО SUCCESS is likened to goal 3 (0,13%): the goal (3)).

У свою чергу, в українській мовній свідомості явище успіху образно фіксується за

допомогою таких метафоричних моделей: **УСПІХ** → **РУХ** (лепідоптерологічний образ за КО УСПІХ уподібнюється до метелика 1 (0,04%): *метелик, що летить на світло в темну ніч* (1)); **рухові образи** за КО УСПІХ уподібнюється до кроку 1 (0,04%): *крок до наступного досягнення* (1) та КО УСПІХ уподібнюється до злету 1 (0,04%): *стрімкий злет звичайної людини* (1)); **УСПІХ** → **ПТАХ** (орнітологічний образ за КО УСПІХ уподібнюється до птаха 1 (0,04%): *та голуба птаха, до якої тягнуть руки багато людей, а вона дістається одиницям* (1)); **УСПІХ** → **СВІТЛО** (образ астрономічного об'єкта за КО УСПІХ уподібнюється до сонця 1 (0,04%): *сонце, що яскраво світить* (1)).

Слід зауважити, що КО у складі когнітивної субскладової к. SUCCESS, на противагу КО аналогічної підскладової к. УСПІХ, є наповненими за рахунок частотніших дефініційних реакцій, демонструючи більш загальну колективну спрямованість, типовість, подібність у механізмах ментальної, когнітивної обробки носіями американської мовної свідомості асоціативного та аперцепційного досвіду, пов'язаного з концептуалізацією явища успіху. У свою чергу, КО когнітивного конститuentу к. УСПІХ є одиничними та виявляють індивідуальний характер психоментальної рефлексії сутності успіху українськими опитуваними.

Образна реалізація кк. FAILURE і НЕВДАЧА здійснюється, подібно до кк. SUCCESS і УСПІХ, за аломорфними моделями метафоричного, а також метонімічного переносу. Зокрема, к. FAILURE метафорично репрезентується в американській мовній свідомості у таких моделях: **НЕВДАЧА** → **РУХ** (рухово-дистанційний образ за КО FAILURE is likened to step 6 (0,26%): *is the one step closer to success* (6)); **НЕВДАЧА** → **РЕЧОВИНА** (метафорично осмислений смаковий образ за КО FAILURE is likened to salt 3 (0,14%): *the salt that makes success sweeter than ever* (3)); **НЕВДАЧА** → **ШЛЯХ** (ландшафтний образ за КО FAILURE is likened to road 3 (0,14%): *is the road to success* (3)); **НЕВДАЧА** → **ФОРМА РЕЛЬЄФУ** (ландшафтний образ за КО FAILURE is likened to rock 1 (0,05%): *a stumbling rock which will eventually shape into a stepping stone* (1)).

Натомість в українській мовній свідомості к. НЕВДАЧА відображається в наступних метафоричних моделях: **НЕВДАЧА** → **ЖИТТЯ** (вітальний образ за КО НЕВДАЧА уподібнюється до життя 6 (0,27%): *життя без майбутнього* (5), *життя ні для чого* (1)); **НЕВДАЧА** → **ВИДОВЖЕНИЙ ПРОСТІР** (геометрично-просторовий образ із колірним компонентом за КО НЕВДАЧА уподібнюється до чорної смуги 2 (0,09%): *аморфна чорна смуга прикрих ситуацій, яка трапляється з людиною*

епізодично або протягом усього її життя; невезіння, яке наче темна смуга з'являється у житті кожного (1)); **НЕВДАЧА** → **ДОСВІД** (дидактичний образ за КО НЕВДАЧА уподібнюється до уроку 1 (0,05%): той важкий життєвий урок, з якого ти, на жаль, нічого не засвоїв (1)).

Досліджуваний концепт у межах когнітивної субскладової також реалізується в метонімічних моделях: **РИСА ХАРАКТЕРУ** → **НЕВДАЧА** (невдача співвідноситься із негативними людськими рисами характеру за КО НЕВДАЧА уподібнюється до слабкості 5 (0,23%): слабкість (5)), **ЕМОЦІЙНИЙ СТАН** → **НЕВДАЧА** (невдача співвідноситься з емотивними станами, властивими людині, за КО НЕВДАЧА уподібнюється до збентеженості 3 (0,14%): збентеженість (3)).

Подібно до сенсорних компонентів кк. SUCCESS–FAILURE, УСПІХ–НЕВДАЧА, у складі когнітивних субскладових зіставлюваних концептів наявні КО, у яких утілюється як концептуалізоване явище успіху, так і концептуальний феномен невдачі. Зокрема, за рахунок метафоричних моделей **НЕВДАЧА** → **РУХ** та **УСПІХ** → **РУХ**, у яких відбиваються КО FAILURE is likened to step 6 (0,26%) і КО УСПІХ уподібнюється до кроку 1 (0,04%), через руховий образ кроку метафорично осмислюються обидва досліджувані концептуальні феномени.

У метафоричних моделях **УСПІХ** → **ЖИТТЯ** та **НЕВДАЧА** → **ЖИТТЯ** феномени успіху й невдачі образно рефлексуються через вітальний образ: у КО SUCCESS is likened to life 4 (0,17%) і НЕВДАЧА уподібнюється до життя 6 (0,27%) реалізується оптимістичне сприйняття життя американськими інформантами та песимістичне ставлення до життя українських респондентів, у мовній свідомості яких життя в когнітивно-ментальному плані як активна, діяльнісна форма існування матерії і духу визнається невдалим.

Більшою мірою, однак, подібні метафоричні асоціації носять індивідуальний характер, оскільки КО, у яких вони актуалізуються, є несуттєвими за показниками кількісного вмісту дефініційних одиниць ПЕД. Наведені приклади підкреслюють смислову багатогранність кк. SUCCESS – FAILURE, УСПІХ – НЕВДАЧА, багатомірність ментального, когнітивного простору свідомості носіїв американської та української лінгвокультур, дають змогу мовцям глибше концептуалізувати сутність явищ успіху та невдачі.

Таким чином, у цій науковій розвідці в зіставному аспекті за результатами ПЕД описано та проаналізовано специфіку перцептивно-когнітивних шарів кк. SUCCESS –

FAILURE, УСПИХ – НЕВДАЧА, зокрема з'ясовано, що при концептуалізації абстрактних феноменів успіху й невдачі в американській та українській мовній свідомості сенсорна сфера суттєво домінує над когнітивною. За результатами дослідження також виявлено, що поліфункційні перцептивні образи є найбільш значущими в межах перцептивних субскладових кк. SUCCESS – FAILURE, УСПИХ – НЕВДАЧА. При студіюванні реалізації зіставлюваних концептів у когнітивній площині ідентифіковано наступні метафоричні та метонімічні образи: темпорально-метричний, вітальний, емотивний, віктимний, когнітивно-мотиваційний образи (к. SUCCESS); рухові образи, образ астрономічного об'єкта, лепідоптерологічний та орнітологічний образи (к. УСПИХ); рухово-дистанційний, метафорично осмислений смаковий і ландшафтний образи (к. FAILURE); вітальний, антропоморфний, геометрично-просторовий і дидактичний образи (к. НЕВДАЧА).

Перспективними є подальші зіставні студії перцептивно-когнітивних складових концептуальних фрагментів успіху й невдачі в площині мовної свідомості американської, української та інших комунікативних спільнот із залученням різноманітного мовного та мовленнєвого матеріалу. Вбачаємо необхідність і в детальному описові та аналізі поняттєвих та інтерпретаційних складових кк. SUCCESS – FAILURE, УСПИХ – НЕВДАЧА на матеріалі даних психолінгвістичного експерименту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алефиренко Н. Ф.* Этноэдемический концепт и внутренняя форма языкового знака / Н. Ф. Алефиренко // Вопросы когнитивной лингвистики. – Тамбов : Издательство ООО “Российская ассоциация лингвистов-когнитологов”, 2004. – № 1. – С. 70–81.
2. *Бабушкин А. П.* Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка : [учебное пособие] / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронежского государственного университета, 1996. – 104 с.
3. *Барабанщиков В. А.* Ментальная репрезентация : динамика и структура / В. А. Барабанщиков // Вестник Российского гуманитарного научного фонда. – М. : Изд-во РГНФ, 1999. – № 2. – С. 89–91.
4. *Голубовська І. О.* Етнічні особливості мовних картин світу : [монографія] / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
5. *Гольцова Н. Г.* Многозначность слова [Электронный ресурс] / Н. Г. Гольцова // Ресурс для лингвистов, филологов, семиологов, учителей русского языка и литературы. – Режим доступа к статье : http://teneta.rinet.ru/rus/me/mnogo_lexica_op_lekant.htm.
6. *Залевская А. А.* Введение в психолингвистику : [учебник] / А. А. Залевская. – М. : Изд-во Российского государственного гуманитарного университета, 1999. – 355 с.
7. *Калініченко В. І.* Перцептивно-образні складові концептів УСПИХ і SUCCESS в українській та англійській мовах (на матеріалі текстів сучасної художньої літератури) / В. І. Калініченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : Збірник наукових праць. Випуск 14. – Херсон : ХДУ, 2011. – С. 356–363.
8. *Калініченко В. І.* Специфіка методології зіставного лінгвокогнітивного дослідження концепту / В. І. Калініченко // *Studia Germanica et Romanica*. – Серія : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Т. 8. – № 3 (24). – С. 52–66.
9. *Калініченко В. І.* Ядерний зміст вербалізованих концептів УСПИХ, SUCCESS, НЕВДАЧА, FAILURE (на матеріалі сучасної української та американської художньої літератури і психолінгвістичного експерименту) / В. І. Калініченко // Науковий вісник

Волинського національного університету ім. Л. Українки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Луцьк : РВВ ВНУ, 2011. – № 5. – Ч. 1. – С. 163–169. 10. *Кравченко А. В.* Язык и восприятие : Когнитивные аспекты языковой категоризации : [монография] / А. В. Кравченко. – Иркутск : Изд-во Иркутского государственного университета, 1996. – 160 с. 11. *Кубрякова Е. С.* Язык и знание : На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира : [сборник трудов] / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. 12. *Манакін В. М.* Когнітивна лінгвістика та доцільність для сучасного мовознавства / В. М. Манакін // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ, 2011. – Вип. 95 (1). – С. 3–6. 13. *Плужников И. Н.* Метафора и метонимия как вид переноса названий. Регулярные модели метафорических и метонимических переносов [Электронный ресурс] / И. Н. Плужников // Город эрудитов. Научный ресурс. – Режим доступа к статье : <http://www.eruditscity.ru/3074> 14. *Попова З. Д.* Когнитивная лингвистика : [учебное пособие] / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ Восток-Запад, 2007. – 314 с. 15. *Попова З. Д.* Язык и национальное сознание / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Вопросы теории и методологии. – Воронеж : Изд-во Воронежского государственного университета, 2002. – 313 с. 16. *Прохоров Ю. Е.* В поисках концепта : [учебное пособие] / Ю. Е. Прохоров. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 176 с. 17. *Селиванова Е. А.* Когнитивная ономазиология : [монография] / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с. 18. *Стернин И. А.* Коммуникативное и когнитивное сознание / И. А. Стернин // С любовью к языку : Сб. науч. трудов. – Москва-Воронеж : Изд-во Воронежского государственного университета, 2002. – С. 44–51. 19. *Терехова Д. І.* «Асоціативний гештальт» як інструмент структурування асоціативного поля / Д. І. Терехова // Проблеми зіставної семантики. – К. : Вид. центр Київського національного лінгвістичного університету, 2005. – Вип. 7. – С. 31–35. 20. *Croft W.* Cognitive Linguistics / W. Croft, D. Cruse. – Cambridge : CUP, 2004. – 356 p. 21. *Dirven R.* Cognitive Exploration of Language and Linguistics / R. Dirven, M. Verspoor. – Amsterdam, Philadelphia : Benjamins, 1998. – 300 p. 22. *Jackendoff R.* Semantics and Cognition / R. Jackendoff. – Cambridge : MIT Press, 1993. – 322 p. 23. *Lakoff G.* Classifiers as a Reflection of Mind / G. Lakoff // Noun Classes and Categorization : 13. 11. 1983 : Proc. of a Symposium on Categorization and Noun Classification. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1986. – P. 13–51. 24. *Langacker R. W.* Culture, Cognition and Grammar / R. W. Langacker // Language Contact and Language Conflict. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1994. – P. 25–53.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2014

МОВНІ КАТЕГОРІЇ В ДІАХРОНІЇ

© А. И. Илиади
(Кировоград)

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ КОММЕНТАРИЙ К НЕСКОЛЬКИМ СЛАВЯНСКИМ ИЗОГЛОССАМ В ТРУДЕ А. А. ШАХМАТОВА «К ИСТОРИИ ЗВУКОВ РУССКОГО ЯЗЫКА»

Статья посвящена этимологическому анализу нескольких групп однокоренных славянских лексем, представляющих две архаичные восточнославянские изоглоссы. Каждая из них отражает сохранение в различных восточнославянских ареалах рефлексов определенной праславянской формы. Выведение этих прототипов одним из основных условий предполагает размежевание омонимичных образований. Схождения в семантике цепочек омонимичных форм объясняется результатом тесного переплетения целых словообразовательно-этимологических гнезд. Будучи использованными в одной из работ выдающегося русского слависта А. А. Шахматова, они не получили надежного этимологического толкования, попав, таким образом, в категорию примеров, не работающих в пользу частных предположений ученого.

Ключевые слова: дериват, праславянский, этимология, словообразование, прототип.

О. І. ІЛІАДІ. ЕТИМОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР ДО КІЛЬКОХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ИЗОГЛОС У ПРАЦІ О. О. ШАХМАТОВА «ДО ІСТОРІЇ ЗВУКІВ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ»

Статтю присвячено етимологічному аналізу кількох груп спільнокореневих слов'янських лексем, які репрезентують дві архаїчні східнослов'янські ізоглоси. Кожна з них відбиває збереження у різних східнослов'янських ареалах рефлексів певної праслов'янської форми. Виведення цих прототипів однією з основних умов передбачає розмежування омонімічних утворень. Збіги у семантиці ланцюжків омонімічних форм пояснюються результатом тісного переплетення цілих словотвірних-етимологічних гнізд. Будучи використаними в одній з праць видатного російського слависта О. О. Шахматова, вони не дістали надійного етимологічного тлумачення, потрапивши, таким чином, до категорії прикладів, що не працюють на користь окремих припущень науковця.

Ключові слова: дериват, праслов'янський, етимологія, словотвір, прототип.

A. I. ILIADI. ETYMOLOGICAL COMMENTARY TO SEVERAL SLAVONIC ISOGLOSSES IN A. A. SHAKHMATOV'S WORK "ON THE HISTORY OF SOUNDS OF THE RUSSIAN LANGUAGE"

The article is devoted to the etymological analysis of several groups of cognate Slavonic lexemes, which represent two archaic Eastern Slavonic isoglosses. Each of them reflects preservation of the reflexes of a certain Proto-Slavonic form in different Eastern Slavonic areas. One of the main conditions for the reconstruction of these prototypes is the differentiation of homonymous formations. The convergences in the semantics of the chains of homonymous forms can be accounted for as a result of close interconnection of the word-formative-etymological clusters. They were used in one of the works of the outstanding Russian Slavist A. A. Shakhmatov, however, these forms were not given a reliable etymological interpretation. As a result they pertain to the examples that do not support certain hypotheses of the scholar.

Key words: derivative, Proto-slavonic, etymology, derivation, prototype.

Среди восточнославянских слов, привлеченных А. А. Шахматовым в исследовании «К истории звуков русского языка. О полногласии и некоторых других явлениях» (С.-Петербург, 1903) для обоснования его взгляда на историю развития восточнославянской лексики, демонстрирующей полногласие, есть ряд таких, которые

и сейчас, спустя сто с лишним лет, еще нуждаются в этимологическом освещении. Ученый не вдавался специально в детали их морфологии, поэтому представляется, что этимологический взгляд на структуру этих лексем поможет не только дополнительно аргументировать некоторые частные предположения А. А. Шахматова, но и внести ясность в исследование истории нескольких лексических гнезд, тем более что в позднейшей профильной литературе нет единства во мнениях об их генезисе.

1. Рус. диал. псков., осташк., соликам. *телепéнь* (р. п. – *телепня́*) ‘дородный ребенок’, влад. *тэлепень* ‘толстяк’, росл. *теляпень*, *тиляпень* ‘грузный, толстый человек’, *тэльпень* имеет параллели в блр. диал. *целепéнь* ‘неповоротливый толстяк; обрубок’ (Шахматов 1903: 97; Шахматов 1902: 358, 359, 361) и укр. *тэлепень* ‘неповоротливый, медлительный, медленно соображающий человек’, ст.-укр. *Телепня*, 1649 г. – антропоним (Реестр 1995: 37).

Насколько нам известно, впервые эти вост.-слав. формы были сопоставлены в упомянутой работе А. А. Шахматова, и, видимо, именно к ней восходит традиция объединять в одном ряду как родственные такие существительные и глаголы, как рус. *отелёныш* ‘толстяк, увалень’ и *телепáться* ‘болтаться, качаться’, укр. *телепати* ‘трясти, болтать, тихо идти, пачкать’ и *тэлепень* ‘недотепа, увалень, тёпа’ (см., напр., Шахматов 1902: 360-361 и далее: Фасмер 1987, IV: 38-39; Топоров 1975: 10-14; ЕСУМ 2006, 5: 539). В этимологической литературе более позднего времени наблюдается расширение этой группы внешне близких слов за счет их фонетических и словообразовательных вариантов, однако исследователи расходятся в одном принципиальном вопросе: идет ли речь о сохранении в славянском реликтов обширного и.-е. этимологического гнезда (так см. у В. Н. Топорова, который возводил лексику с основой *телеп-* к и.-е. **telp-/*talp-* со значением емкости, полноты, заполнения пространства, возрастания, скученности, стесненности, ср. лит. *telpiù* ‘помещаться’, ‘вмещаться’, лтш. *talpa* ‘пространство’; Топоров 1975: 13) или же о позднем образовании слов звукоподражательного, аффективного свойства (см.: Фасмер 1987, IV: 38-39; ЕСУМ 2006, 5: 539)?

Однако смысловая взаимообусловленность элементов указанного лексического гнезда, которая, как будто, не дает причин усомниться в их этимологическом тождестве¹, может оказаться мнимой. Подразумевается вероятность смешения в

¹ Ср. трактовку В. Н. Топоровым принципа формирования семантики внутри рассматриваемой совокупности слов: ‘телепать(ся)’ → ‘неупорядоченное, разнонаправленное движение’ → ‘нечто, отличающееся большими размерами’ (Топоров 1975: 13). Включая в одно этимологическое гнездо как

процессе этимологической процедуры элементов двух разнокоренных групп слов, чему немало способствовала их формальная близость. Не исключено также, что фонетическое сходство основ рус. *телепаться* ‘болтаться, качаться’ ~ *тэлепень* ‘толстяк’ и др. в сумме с представлением о неустойчивости, медлительности увальня, его раскачивании при ходьбе действительно привели к их вторичному сближению в вост.-слав. диалектной речи. Потому, как нам кажется, есть смысл присмотреться пристальнее к семантике единиц рассматриваемой лексической семьи.

По значению они четко распадаются на два разряда (ниже материал дается по: Шахматов 1902: 361; Фасмер 1987, IV: 38-39; ЕСУМ 2006, 5: 539; СРНГ 2011, 44: 5, 6). К **первому** относятся приведенные выше рус. и блр. имена со знач. ‘толстяк’, ‘неповоротливый, неуклюжий человек’, а также рус. яросл. *тэлепень* ‘обрубок дерева, бревна; толстый тяжелый чурбан’, курск., мурман., новг. и др. ‘о здоровом, крепком, упитанном человеке’ и укр. *тэлепень* ‘увалень, тѣпа’. Ко второму – рус. *тэлепень* ‘кистень, ядро на цепи’, курск., орл., твер., влад. и др. ‘о ленивом человеке’, ‘о недалеком, неразвитом, бестолковом человеке’, ‘о ребенке, который любит, чтобы его качали на руках’, ‘о болтливом человеке’, ‘язык, било у колокола’, ‘шлепок, удар ладонью по задней части тела ниже спины’, укр. *тэлепень* ‘то, что болтается; пустомеля, болтун’, ‘дурак, недотепа’, ‘коса (волосы)’, диал. *телѣпка* ‘бессмысленный, пустой разговор’, *телѣпний* ‘говорливый, глупый’, *зателѣпа* ‘неряха’. Семантика **второй** группы имен вполне объяснима с позиций их словообразовательной зависимости от соответствующих глаголов в духе ‘болтаться’, ‘свисать’ → ‘коса’, ‘ядро на цепи’, ‘язык колокола’ (ср. рус. курск., ворон., смол. и др. *телепаться* ‘болтаться, мотаться, качаться (о веревке, поясе и т. п.)’, ‘свисать’, укр. диал. *тилѣпатися* ‘болтаться’ как производящие для существительных с указанными знач.), ‘болтать(ся)’ → ‘болтун’, ‘пустомеля’ (→ ‘глупец’), ‘бессмысленный разговор’ (ср. рус. смол. *телепаться* ‘заниматься болтовней, пустословить’, брян. *языком телепать* ‘болтать, пустословить’, укр. диал. *телѣпкати* ‘говорить глупости’, от которых образованы названия болтуна, недалекого человека², пустого разговора), ‘медленно передвигаться’ → ‘лентяй’ (: рус. брян., дон. *телепать* ‘медленно ходить, едва передвигаться’, блр. *цэлепаць* ‘идти’, укр. *телѣпати* ‘идти медленно, тяжело

вост.-слав. слова типа *телепень*, *телепаться*, так и *толпа*, (вместе с приведенной выше балт. лексикой), он признает, что ряд деталей их связи «остается не вполне понятным».

² Ср. еще значения ‘о бестолковом человеке’, ‘о несговорчивом, неуступчивом, непокладистом человеке’, ‘о беспутном, ветреном человеке’, отмеченные у бессуфф. рус. диал. *телѣпа*, *телѣпа* (волог., новг., территория Бурятии; СРНГ 2010, 43: 349).

переставляя ноги; трясти' ~ рус. диал. *тэлепень* 'ленивый человек'), 'пачкать' → 'неряха' (: укр. *телéпати* 'пачкать', диал. 'жадно есть' и *зателéна* 'неряха'), 'качать' → 'капризный ребенок' (: рус. брян. *телепáть* 'слегка шевелить, качать что-л. (о ветре)' ~ пск., твер. *тэлепень* 'ребенок, который любит, чтобы его качали на руках'), 'бить' → 'удар' (: рус. волог. *телепáться* 'бить друг друга, драться', укр. диал. *телéпнути* 'ударить; выпить' ~ рус. пск., твер. *тэлепéнь* 'шлепок, удар').

Но не является установленным фактом, что значения первой обязательно производны от 'ударить' (и далее – 'выпить', ср. рус. разг. *врэзать* перен. 'то же'), 'жадно есть', 'трясти', 'болтать(ся)' 'говорить глупости', 'медленно, тяжело идти'³. Объективна лишь вероятность ассоциативного сближения, напр., семем 'дурак', 'болтун' с 'увалень' и установление логической связи между *телéпати* 'идти медленно' и *тэлепéнь* 'увалень' на основе их материальной близости, что в итоге могло привести к сращиванию всех единиц двух *разных* этимологических гнезд.

Первое действительно представлено звукоподражательными глаголами⁴ и их дериватами (см. выше второй ряд имен и глаголов). В основе же второго этимон **tel-/*тыl-*, имевший, судя по семантике рефлексов, значение 'выпуклый предмет' (→ 'толстяк', 'увалень'). Элемент *-р-* имеет функцию детерминатива наравне с другими звуками, ср. расширение ими варианта этого же корня с редуцированным вокализмом: **тыl-р-*, отраженное в рус. диал. ряз. *толнэга* 'о толстом, упитанном человеке', 'глупый человек', 'толстуха'⁵, подмоск. *толнѣшка* 'пробка, втулка', укр. диал. полт. *товнѣга* 'ироническое название глупого, тупого мужчины', (с другими суфф.) рус. диал. *телнеш*, *телнешь* 'сильный ребенок', чеш. диал. *tělpatý* 'толстый, сильный' (Machek 1957: 525: соотносит с рус. *тэлепень* 'шар; неуклюжий ребенок', определяя в итоге как неясное; подробнее о **тыl-р-* см.: Илиади 2001: 87-88: с литературой; Илиади 2005: 70-71: с литературой); **тыl-б-*, засвидетельствованное в укр. диал. *тоўба* 'неповоротливый, неуклюжий, толстый человек', блр. диал. *тоўба* 'неповоротливый, толстый человек' (Козлова 1998: 101: к и.-е. **tel-* 'нечто круглое, выпуклое'; ЕСУМ

³ Достоверный пример производности 'увалень' ← 'медленно идти', 'медленно работать' представлен словообразовательной парой из укр. диал. *ма́мляти* 'вяло работать', 'медленно идти' и *мамлѣй* 'увалень, ленивый человек' (ЕСУМ 1989, 3: 376), где эта семантическая зависимость прозрачна и подтверждена самим характером модели.

⁴ Ср. еще варианты (в плане оформления исхода основы губными *-л-* : *-б-* : *-м-*) к *телепáть* 'медленно идти' рус. курск., орл. *телебить* 'тихо, медленно идти', 1850 г., новг. *телемáться* 'быть неустойчивым, шататься' (СРНГ 2010, 43: 342, 347).

⁵ Возможно, сюда же рус. яросл., иван. *телепéга* 'о толстом, неповоротливом, неуклюжем человеке', нижегор. 'о толстой, дородной женщине' (СРНГ 2011, 44: 6). Не исключено, что *-еле-* тут – результат изменения *-ол-* (сохранено в рус. *толнэга*, укр. *товнѣга*) под влиянием *телепáться*, *телепень*.

2006: 5, с. 586, 589: с констатацией «не совсем ясное» и рядом сопоставлений, среди которых и укр. *товніга*); *тъl-m-, предполагаемое в блр. полесск. *тыльма* ‘надкопытный сустав у коня’, *тоўму́га* ‘безрогая корова’, ‘неаккуратный человек’ (Козлова 1998: 101, 104)⁶. Что касается дальнейших генетических связей слав. *telr-/*тыlp-, то весьма вероятным представляется предлагаемое В. Н. Топоровым сопоставление рус. *теленя* с лув. *talurpi* ‘ком’, ‘глыба’ (Топоров 1975: 32).

В фонетико-типологическом отношении этимон, лежащий в основе указанной лексической семьи, примыкает к группе и.-е. корней со структурой «смычный согласный + гласный + плавный l», от которых часто образовывались названия предметов выпуклой, округлой формы. Ср. аналогичные структурно-фонетические характеристики псл. *къл-, так же как и *тъl-, засвидетельствованного в составе детерминативно усложненных основ: *кълъ > укр. диал. *ковб* ‘свиной желудок’, блр. диал. *коўб* ‘узел из волос, затянутых на затылке’, ‘желудок у скотины’, *коўп* ‘то же’, (произв.) *кълbatъjъ > блр. диал. *каўбаты* ‘пузатый’; *кълma/*кълmo > укр. *кóвмо* ‘вязанка конопли и льна’ и произв. (см. выше; ЭССЯ 1987, 13: 181, 182, 188, 189).

Далее наше внимание будет сосредоточено на вариантной к *тыlp- основе *telr- (приводимое в ЕСУМ 2006, 5: 539 пол. диал. *телеpac* ‘трясти; шататься’, ‘блуждать’, ‘шляться’, ‘лезть’, ‘медленно идти’ не опровергает такую реконструкцию, т. к. является поздним ареальным заимствованием из вост.-слав.). Именно к ней восходят перечисленные выше вост.-слав. лексемы, чей древний возраст впервые был косвенно признан А. А. Шахматовым, рассматривавшим их (без укр.), правда, как результат фонетического развития первоначальных форм с сочетаниями $\alpha\bar{l}^1$ (> *еля* в рус. диал. *теляня* ‘грузный, толстый человек’), $\alpha\bar{l}$ (> *еле* в рус. диал. *теленя* ‘дородный ребенок’), $\alpha\bar{l}^1$ (> *тельня* ‘то же’) в корне, где α – особый редуцированный звук, отличный от $\bar{\alpha}$ и $\bar{\alpha}^1$ по месту образования и количеству (Шахматов 1902: 331-332, 358). Констатация древности производящей основы, хоть и с признанием краткости ее вокализма, фактически отличается от толкования этих же форм в современных этимологических словарях, где говорится только об их звукоподражательном происхождении без акцента на их хронологию.

Морфология рус. диал. *теленя* (р. п. – *теленя*), *теленя*, блр. диал. *целеня*,

⁶ К типологии развития семем ‘выпуклость’, ‘безрогий’, ‘неаккуратный’ в генетически тождественных формах ср. рус. диал. *колмыга* ‘большой засохший ком земли’ и *калматы* ‘безрогий’, блр. *калматы* ‘косматый, лохматый’, образованные от псл. *кълma/*кълmo (ЭССЯ 1987, 13: 181, 182, 188, 189).

укр. *тэлепень*, а также рус. диал. *отелёпыш* ‘толстяк, увалень’ и *телепёга* ‘довольно толстая, здоровая женщина’ позволяет выделить в них суффт. *-ен-*, *-ыш-*, *-ег-*, присоединенные к основе, которая в «чистом» (бессуффиксном) виде не встречается, что также свидетельствует в пользу их архаики. Если же в качестве производящей предположить основу, представленную в рус. диал. новг. *телёпа*, *телёпа* ‘о вялом, нерасторопном, неуклюжем человеке’ (СРНГ 2010, 43: 342, 347, 349) или *за-телёпа* ‘вялый, нерасторопный человек’, ‘крепыш, здоровяк’, *зателёпа* ‘толстый, неповоротливый ребенок’ (Шахматов 1903: 96-97; Шахматов 1902: 360; СРНГ 1976, 11: 86-87), то мы в очередной раз сталкиваемся с неоднозначностью семантики как свидетельства слияния двух разных лексических гнезд: нужно ли действительно видеть в ней результат развития ‘увалень, толстый человек’ (и далее – ‘вялый, неуклюжий’) ← ‘выпуклый, крупный предмет’ или же она вторична от ‘медлительный человек’ (→ ‘вялый, нерасторопный’) ⁷ и далее – к *за-телепать*, о чем говорит наличие глагольной приставки *за-*? Правда, последнее обстоятельство также не имеет решающего значения, т. к. соответствующие непроизводные имена могли получить глагольную приставку под давлением аналогии омонимичных им префиксальных девербативов в условиях отождествления двух рядов разнокоренных образований (видимо, как раз такой случай представляет рус. диал. *зателёпыш* ‘крепыш, здоровяк’, ‘толстяк’, ‘толстый ребёнок’; СРНГ 1976, 11: 87).

Итак, восстанавливаемые в качестве исходных для указанных выше форм псл. архетипы **telрень/*telрль* нужно относить к той немногочисленной группе слов, которые демонстрируют вост.-слав. отражение группофонемы *telt* не в виде ожидаемого «классического» *tolot*, как в *молоко* < **melko*, а в виде *telet*. Таким образом, **telрень* продолжает ряд лексем, состоящий из **belбень* (: укр. диал. *бэлебень* ‘возвышенное и открытое место’, ‘открытая или опустошенная местность без построек и растительности’, *белибёнь* ‘незаросший голый бугор, пустошь’; ЭССЯ 1974, 1: 184), **čelнь*, **čelнькъ* (: рус. диал. *челенó* ‘три ряда нижних бревен сруба’, ‘звено бревен в плоту’, *целено* ‘плот’, *чёлень* ‘известное количество паёв в поле’, укр. диал. *челенок*,

⁷ Точно такой же случай двусмысленности семантического развития (отсюда этимологическая неоднозначность слова) представлен еще одной рус. лексемой с основой *телеп-*, а именно – перм. *телепáй* ‘толстый, неповоротливый человек’, 1856 г. (СРНГ 2011, 44: 5). В частности, знач. ‘толстый’ (→ ‘неповоротливый’) тут можно рассматривать и как реализацию в славянском сумммы семантических признаков ‘круглый крупный предмет (обрубок дерева, толстый чурбан)’, восстанавливаемых для и.-е. **tel-*, и, наоборот, как эволюцию ‘непоротливый’ ← ‘медленно идущий, «телепающийся»’, отмечаемых в производных от указанного выше экспрессивного, звукоподражательного глагола. Кажется, этот пример также может свидетельствовать о тесном переплетении двух словообразовательно-этимологических гнезд.

челенко ‘в пальце: кость, сустав’; ЭССЯ 1977, 4: 44-45), *želsti, *želdŏ (: рус. *желеду*, *желести* ‘платить, искупать вину’ при ст.-сл. *жлѣсти*, *жлѣдѣ*; Фасмер 1986, II: 42), *želd- (: рус. диал. *ожелѣдица* ‘гололедица, ледяной наст на снегу’, укр. *о́желѣдь*, *о́желѣда* ‘гололедица, дождь со снежной крупой’ при пол. *żłód*, *żłódź* ‘гололедица, дождь с градом’; Фасмер 1987, III: 124), *tel-мень (: укр. *Телемень* – название притоков р. Ризни, Ирши, Тетерева и Днепра), сопоставляемое с др.-гр. *τέλμα* < *tel-mŏ ‘стоячая вода, болото’ (Откупщиков 2005: 255: *Теле-мень*; по-другому см. Козлова 1998: 104: к этимону *tel- ‘выпуклость’).

Причина такого «незакономерного» развития в восточнославянском слов с формулой *telt*, видимо, заключается в существовании древних ареальных вариантов произношения этой последовательности звуков. Это значит, что в некоторых позднеславянских диалектах, что стали основой будущих древнерусских говоров, не было, как в других, лабиовеляризации плавного *l*, потому *telt* здесь изменилось в *telet*, а не *tolot* или *telot*⁸. В эпоху миграций населения в границах восточнославянской территории носители идиомов, где *telt* дало *telet*, оказались в меньшинстве, и нормативное для них *telet* было вытеснено привычным большинству *tolot/telot*. И только на периферии (она вообще является консервирующей средой для архаичных явлений) сохранились свидетельства древнего диалектного варьирования *telet* : *tolot/telot*.

Изменение в историческую эпоху огласовки рефлексов **telp-* (ср. блр. диал. *теляпень*, *тиляпень* ‘грузный, толстый человек’, *цяляпень* (р. п. *цяляпня*) ‘неповоротливый, неловкий человек’, рус. диал. *зателяпа* ‘нерасторопный, вялый; неуклюжий человек; толстый неповоротливый ребенок; крепыш, здоровяк’; Шахматов 1903: 95; Кавалёва 1960: 90, а также формы типа рус. диал. псков., осташ. *тельпéнь* ‘дородный ребенок’; Шахматов 1902: 340) обусловлено⁹:

1) фонетическими процессами, протекавшими в вост.-слав. диалектах (напр., ослаблением *e* в безударной позиции и его выпадением, ср. еще рус. псков., осташк. *тельпéнь*, *тельпéш* ‘дородный ребенок’, *тюльпéнь* ‘толстый, неповоротливый человек’; Шахматов 1902: 349, 350);

⁸ Материал, подтверждающий возможность такого развития *telt*, обычно выпускается из виду, потому в учебной литературе господствует традиционная точка зрения (*telt* > *tolot/telot*), основанная на небольшом стандартном наборе примеров (преимущественно лексемы литературного языка), кочующих из одного пособия в другое. Ср. соответствующие разделы таких классических учебников по истории русского языка, как, напр.: Якубинский 1953: 125; Черных 1962: 82-83 (с утверждением «достоверных примеров с *еле* из *ел* не имеется» – С. 82); Иванов 1964: 153-154 (то же и в третьем, перераб. и доп. издании 1990 года; см. С. 128) и др.

⁹ Ср. аналогичное изменение *-еле-* в репрезентантах псл. **belbень?/*belbely*: укр. диал. *бѣлебень* ‘возвышенное и открытое место’ наряду с *белибень* ‘незаросший, голый бугор, пустошь’ (ЭССЯ 1974, 1: 184).

2) дальнейшей контаминацией продолжений *telp- и единиц словообразовательного гнезда таких экспрессивных глаголов (и производных от них имен), как рус. диал. *теля́ннуть* ‘стащить, украсть’, *растеля́пило* ‘разнежило’, курс. *цья́лястать* ‘украсть’, черепов. *тюля́шить* ‘идти неповоротливо’, *тилипа́ть* ‘очень скоро есть, уплетать молча’, укр. *тіліпати*, *тіліпати́ся* ‘болтаться’ (Шахматов 1902: 359, 362), блр. *целяпа́ць* ‘болтать’, ‘мотать’, *целяпа́цца* ‘болтаться’ и др. (приведены по: Топоров 1975: 12).

Подведем краткие итоги этимологическому комментарию этой вост.-слав. изолексы. 1. Существительные со знач. ‘увалень’, ‘толстый человек’ и глаголы с формально близкой основой (*телеп-/телип-/целяп-*) целесообразно рассматривать порознь как этимологически и хронологически разные единицы. 2. Фонетические и семантические схождения между единицами обоих лексических гнезд имеют вторичный характер и сложились относительно поздно. 3. Этимон *telp- ‘ком, шар’, ‘округлость’, лежащий в основе *телеп-* и др. имен, представляет собой консонантное лабиальное расширение корня на плавный сонант, аналогичное вариантным *tylb-, *tylm-. Фонетика его продолжений указывает на возможность развития формулы *telt > telet* в вост.-слав. ареале древнейшей эпохи.

2. Вост.-слав. глаголы с основой *селеп-* типа блр. диал. *селепа́ць*, *селепану́ць* ‘проворно черпать; хлебать, хлестать’, укр. диал. *селепи́тися* ‘пристать к кому-нибудь, привязаться’, *обселе́питися* ‘напиться’ у А. А. Шахматова даны как примеры развития *-еле-* из первоначального сочетания *ał* (с долгим неслоговым плавным) (Шахматов 1903: 95, 96; в ЕСУМ 2006, 5: 209: укр. *селепи́тися* истолковано как «Неясное; очевидно, аффективное образование»). Эта изоглосса продолжается на территории русских говоров, ср. смол. *селепа́ться* ‘возиться в грязи’, *заселепну́ть* ‘зачерпнуть’ (СРНГ 1976, 11: 28; 2003, 37: 132).

Фонетически заманчивое сопоставление упомянутых ранее укр. и блр. форм с укр. *солони́ти*, *вісолонити* ‘высовывать язык’, блр. *солупну́ць* ‘высунуть язык, лизнуть’, укр. *совп* ‘рыболовная сеть’, серб. *суп* ‘род рыболовной изгороди’ (Шахматов 1902: 360, 369) приходится оставить в стороне, поскольку сам А. А. Шахматов в более позднем исследовании предложил сравнение укр. *солонити* со ст.-сл. **въслапѣти**, **въслапѣти** ‘отгонять, удерживать, укрощать’ (Шахматов 1915: 51). В работах же современных авторов укр. *солони́ти*, *вісолонити* и под. были убедительно

истолкованы как рефлексы псл. *solpiti с этимомом *solp- ~ и.-е. *sel- ‘двигаться’ (подробно см. Аникин 1988: 23-28, 89-90: с анализом различных точек зрения).

Разница в наборах значений лексем с основами *солон-* и *селен-* четко уловима (*солон-*: ‘высовывать язык’, сводимое к *‘выталкивать’; см. : Аникин 1988: 25; *селен-*: ‘хлебать’, ‘пить’, ‘черпать’, ‘возиться’¹⁰, ‘привязаться’, ‘хлестать’) и вряд ли сводима к одной семантической основе, потому возникает сомнение в их родстве. Так, *селен-* может быть объяснено как экспрессивный глагол со структурой, вариантной к *сербать*, ср. рус. брян. *сербать*, *сёрбать* ‘есть (жидкое), черпая ложкой, хлебать’, смолен., краснор. *сёрбать*, *сёрбать* ‘громко, шумно есть, пить, хлебать’ (СРНГ 2003, 37: 181).

Под вариантностью вост.-слав. *селен-* : *серб-* подразумевается результат отражения в них псл. *selp- : *sьrb- как разновидностей одной и.-е. звукоподражательной основы (об этой последней см., напр., ЕСУМ 2006, 5: 493: с литературой), ср. более полное сходство *selp- : *serb- (> слвн. *srébatl*, чеш. *střebati* ‘сербать’; ЕСУМ: там же). Касательно чередования *l* : *r* в корнях-ономатопах укажем на отношения укр. диал. *мáмляти* ‘вяло работать’, ‘медленно, неохото есть’ и *мáмрати* ‘то же’ (ЕСУМ 1989, 3: 376-377).

К развитию значений ‘хлебать’, ‘пить’ (фигурально о жадно пьющем человеке – ‘черпать’) и ‘хлестать’ в одном слове ср. рефлексы псл. *xlapati (: чеш. диал. *chlapac* ‘пить, лакать (о скотине)’, ‘хлестать (о дожде)’), *xlestati/*xlěstati/*xlostati (: слвц. *chl’astat* ‘хлебать’, ‘много пить’, диал. *chlostat* ‘хлестать’), *xlipati (: слвн. *hlipati* ‘хлебать’, ‘бить’) и др. (ЭССЯ 1981, 8: 24, 26, 34). Ср. также зеркальную ситуацию ‘бить’ → ‘пить’, ‘хлебать’, отмеченную, напр., в просторечном употреблении рус. глаголов *хлестать* (водку), *трахнуть*, *дерябнуть*, *дербулызнуть*, *врезать*, *нарезаться* и др.

Суммируем сказанное: рассмотренные глаголы продолжают псл. *selpati, *selpiti, чьи вост.-сл. рефлексы имеют ту же особенность, что и рефлексы описанных выше *telpepъ/*telpъ, а именно – эволюцию формы основы типа *telet*. Эти лексемы следует отличать от омонимичного *selpati, отраженного, напр., в рус. *силпаты* ‘высовывать язык, пить’ и ст.-сл. *слѣпати* ‘течь’ (Аникин 1988: 27), где рус. пример (из *селенать) также демонстрирует *telet*. О возможном смешении единиц двух лексических семей в рус. диал. речи свидетельствует семантика ‘высовывать язык’ и ‘пить’ (вероятно, первоначально о животных) в рус. *силпаты*.

¹⁰ Связь значений ‘хлебать’, ‘пить’ и ‘высовывать язык’ как возможное связующее звено между двумя сериями слов слишком ненадежна (неясно, действительно ли речь идет о животном, которое пьет, используя язык) и сама по себе не объясняет природы других семем в вост.-сл. *селен-*.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аникин А. Е. Опыт семантического анализа праславянской омонимии на индоевропейском фоне / А. Е. Аникин. – Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1988. – 126 с.
2. Иванов В. В. Историческая грамматика русского языка / В. В. Иванов. – М. : Просвещение, 1964. – 451 с.
3. Илиади А. И. Об одной группе соматической лексики в связи с вопросами славянской именной суффиксации / А. И. Илиади // *Folia onomastica Croatica*. – Zagreb, 2001. – Кнј. 10. – С. 83–94.
4. Илиади А. И. Основы славянской этимологии / А. И. Илиади. – К. : Довіра, 2005 – 270 с.
5. Кавалёва Е. 3 лексікі вёсак Абідавічы і Журавічы / Е. Кавалёва // *Матэрыялы для слоўніка народна-дыялектнай мовы*. – Мінск : Навука і тэхніка, 1960. – С. 83–91.
6. Козлова Р. М. До етнолінгвістичної інтерпретації деяких гідронімів басейну Дніпра / Р. М. Козлова // *Ономастика України та етногенез східних слов'ян*. – К. : [Б. в.], 1998. – С. 93–105.
7. Откупщиков Ю. В. Из истории индоевропейского словообразования. – [2-е изд., испр. и доп.] / Ю. В. Откупщиков. – С.-Петербург : Филолог. факультет СПбГУ ; М. : Академия, 2005. – 320 с.
8. *Реєстр Війська Запорозького 1649 року* : Транслітерація тексту / [підгот. : О. В. Тодійчук (гол.упоряд.) та ін. ; передмова Ф. П. Шевченка]. – К. : Наук. думка, 1995. – 588 с.
9. *СРНГ* : Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. – М. ; Л. ; С.-Петербург : Наука, 1965-2013. – Вып. 1-45.
10. Топоров В. Н. К объяснению некоторых славянских слов мифологического характера в связи с возможными древними ближневосточными параллелями / В. Н. Топоров // *Славянское и балканское языкознание. Проблемы интерференции и языковых контактов*. – М. : Наука, 1975. – С. 3–49.
11. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / Макс Фасмер ; [пер. с нем. и доп. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева ; под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина]. – [2-е изд., стереотип.]. – М. : Прогресс, 1986-1987. – Т. I-IV.
12. Черных П. Я. Историческая грамматика русского языка. Краткий очерк. – [3-е изд.] / П. Я. Черных. – М. : Учпедгиз, 1962. – 375 с.
13. Шахматов А. А. К истории звуков русского языка / А. А. Шахматов // *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*. – С.-Петербург, 1902. – Т. VII, кн. 2. – С. 304–382.
14. Шахматов А. А. К истории звуков русского языка. О полногласии и некоторых других явлениях / А. А. Шахматов. – С.-Петербург, 1903. – 212 с.
15. Шахматов А. А. Очерк древнейшего периода истории русского языка / А. А. Шахматов // *Энциклопедия славянской филологии*. – Петроград, 1915. – Вып. 11. – 367 с.
16. *ЭССЯ* : Этимологический словарь славянских языков : праславянский лексический фонд / [под ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева]. – М. : Наука, 1974-2012. – Вып. 1-38.
17. *ЕСУМ* : Етимологічний словник української мови : У 7 т. / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наук. думка, 1982-2012. – Т. 1-6.
18. Якубинский Л. П. История древнерусского языка / [с предисл. и под ред. акад. В. В. Виноградова ; прим. проф. П. С. Кузнецова] / Л. П. Якубинский. – М. : Учпедгиз, 1953. – 368 с.
19. Machek V. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* / V. Machek. – Praha : ČSAV, 1957. – 628 s.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2014

© М. И. Калус
(Донецк)

НЕКОТОРЫЕ СЕМАНТИЧЕСКИЕ ТИПЫ СРЕДНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКИХ ГЛАГОЛОВ С ПРЕФИКСОМ *VER-*

Статья посвящена изучению структурных и семантических особенностей предельных результативных глаголов средневерхненемецкого языка с префиксом *ver-*. Предлагается краткий обзор подходов к классификации глаголов по способу действия. В статье изучается семантика исследуемых глаголов, описываются изменения в структуре и семантике средневерхненемецких глаголов с префиксом *ver-*, изучаемых семантических типов, при их переходе в современный немецкий язык.

Ключевые слова: производный / мотивированный глагол, глагол с префиксом *ver-*, словообразование, семантика, мотивирующая основа.

M. I. KALUS. DEJAKI SEMANTICNI TIPI SEREDNЬOVЕРХНЬОНІМЕЦЬКИХ ДІЕСЛІВ З ПРЕФІКСОМ VER-

Стаття присвячена вивченню структурних та семантичних особливостей граничних результативних дієслів середньовісньонімецької мови з префіксом *ver-*. Був запропонований короткий огляд підходів до класифікації дієслів за способом дії. У статті вивчається семантика досліджуваних дієслів, аналізуються зміни в структурі та семантиці середньовісньонімецьких дієслів з префіксом *ver-*, які входять до складу семантичних типів, що вивчаються, при їх переході до сучасної німецької мови.

Ключові слова: похідне / мотивоване дієслово, дієслово з префіксом *ver-*, словотвір, семантика, мотивуюча основа.

M. I. KALUS. SOME SEMANTIC TYPES OF THE MIDDLE HIGH GERMAN VERBS WITH THE PREFIX VER-

The paper is devoted to the study of structural and semantical peculiarities of the telic resultative verbs of Middle High German with the prefix *ver-*. A brief outline of various approaches to the classification of these verbs by the manner of action has been given. The article focuses on the semantic analysis and changes in the structure and semantics of the Middle High German verbs with the prefix *ver-*, which are included into the semantic types under discussion when they come to Modern German.

Key words: derivative / motivated verb, verb with the prefix *ver-*, word formation, semantics, motivating base.

1. Вступительные замечания. В данной статье рассматриваются глаголы с префиксом *ver-* в средневерхненемецком языке (далее – свн.), то есть в немецком языке середины XI – середины XIV веков. Это глаголы типа: свн. *got* ‘Gott’ ‘Бог’ → *ver-goten* ‘göttlich machen, in Gott verwandeln’ ‘обожествлять’, свн. *dienen* ‘dienen’ ‘служить’ → *ver-dienen* ‘за услуги или соответствующие действия получить что-либо или стать достойным этого’. В работе принято написание имен существительных со строчной буквы соответственно их написанию в свн., а также в толкованиях слов, как это подано в словаре средневерхненемецкого языка М. Лексера (см. список лексикографических источников). Современный этап развития лингвистики характеризуется интересом к диахроническому изучению единиц разных языковых уровней, в том числе и словообразовательного (см. Ягупова, 2007; Erben, 1973; Fleischer, Barz, 1992; Henzen,

1965; Jung, 1966; Kaliuščenko, 1988; Klein, Solms, Wegera, 2009). Словообразование – раздел языкознания, изучающий все аспекты создания, функционирования, строения и классификации производных и сложных слов (Тюрина, 2006). Словообразовательная деривация (или словопроизводство) и композиция (или словосложение) служат основными путями пополнения лексикона современного немецкого языка. (Руфьева, 1980; Степанова, 1953, 1984; Сульженко, 1979). В немецком языке отмечают следующие способы образования глаголов: 1) безаффиксное образование, 2) префиксация 3) суффиксация 4) префиксация в сочетании с суффиксацией, 5) образование глаголов с помощью рефлексивной частицы *sich* 6) префиксация в сочетании с рефлексивной частицей *sich*, 7) суффиксация в сочетании с рефлексивной частицей *sich* (Степанова, 1953, 1984; Erben, 1996; Fleischer, Barz, 1992; Kaliuščenko, 2000). Глагольное словообразование в свн. выглядит несколько иначе по сравнению с древневерхненемецким (двн.) и нововверхненемецким (нвн.). В свн. возросло количество префиксальных глаголов и количество приставок. Наиболее продуктивными префиксами стали *be-*, *ver-*, *ent-* (Erben, 1996; Kaliuščenko, 2000; Klein, Solms, Wegera, 2009; Kühnhold, 1973; Naumann, 1972).

Интерес лингвистов к изучению средневерхненемецкого периода вырос в последние десятилетия. Стоит отметить, что согласно В. Хенцену префиксальные глаголы представляют собой сложно упорядочиваемую группу, так как одни и те же префиксы служат для разных целей и выполняют разные функции (Henzen, 1965: 103). Это связано с изменениями в структуре языка. Вместе с тем, как деривационные аффиксы производных глаголов в древневерхненемецком языке (*-jan*, *-on*, *-en*) теряли четкость формы и функции, становились нейтральными и принимали форму *-en*, частотность и функциональная значимость префиксов увеличивалась (Erben, 1973: 123).

Префиксы глаголов могут выполнять: 1) синтаксическую функцию, например функцию транзитивации (свн. *alten* ‘alt werden’ ‘стареть’ → *ver-alten* ‘etw. alt machen’ ‘что-то делать старым’); 2) функцию, модифицирующую семантику глагола (свн. *machen* ‘erschaffen, erzeugen’ ‘создавать, производить’ → *ver-machen* ‘zertrümmern, verderben, vernichten’ ‘разрушать, портить, уничтожать’); 3) а также функцию образования глаголов от других частей речи, например отыменные глаголы (*wurst* ‘wurst’ ‘колбаса’ → *ver-wursten* ‘das fleisch verwursten, daraus würste machen’ ‘сделать из мяса колбаски’), отадъективные глаголы (свн. *kûme* ‘dünn, schwach’ ‘худой, слабый’ → *ver-kûmen* ‘ganz dünn/schwach werden’ ‘становиться совсем худым / слабым’) (Абрамов, 2004; Руфьева, 1980; Henzen, 1965; Kaliuščenko, 1988; Mungan, 1986; Wellmann, 1995).

Актуальность данного исследования обусловлена тем, что словообразование путем префиксации, как в современном немецком языке, так и в средневерхненемецком языке очень продуктивно, что обуславливает необходимость комплексного изучения семантики и структуры производных глаголов. Вместе с тем анализ специальной литературы показывает, что префиксная деривация глаголов в свн. изучена в недостаточной мере, это относится и к глаголам с префиксом *ver-*.

Целью исследования является изучение структурных и семантических особенностей анализируемых глаголов. Поставленная цель предполагает выполнение следующих задач: структурная и лексико-семантическая классификация глаголов с префиксом *ver-*, анализ изменений, которые произошли в семантике или структуре глаголов анализируемых семантических типов при переходе из свн. в современный немецкий язык.

Материал исследования данной статьи составили 108 свн. глаголов с префиксом *ver-*, в значениях которых содержатся семы: 1) «полнота действия», выражаемая в словарном толковании глагола компонентами ‘*ganz, völlig*’ ‘совсем, полностью’ и ‘*bis zu ende*’ ‘до конца, окончательно’, префиксом *auf-*; 2) «прекращение действия», выражаемое в словарном толковании компонентом ‘*aufhören*’ ‘прекращать’; например: свн. *klagen* ‘*sich klagend gebärden*’ ‘выражать боль, сожаление, жаловаться, сетовать’ → *ver-klagen* ‘*zu ende klagen, vollständig klagen*’ ‘жаловаться, сетовать до конца / полностью’, свн. *müejēn* ‘*beschweren, quälen, bekümmern*’ ‘отягощать, обременять, мучать, беспокоить’ → *ver-müejēn* ‘*ganz entkräften*’ ‘полностью обессилить’, свн. *sorgen* ‘*in Sorge, besorgt, bekümmert sein*’ ‘быть в заботах, в обеспокоенном или озабоченном состоянии’ → *ver-sorgen* ‘*aufhören zu sorgen*’ ‘прекратить заботиться’. В качестве единицы исследования выступает либо глагол, имеющий одно значение, либо лексико-семантический вариант многозначного глагола. Данные глаголы были выбраны способом сплошной выборки из словаря средневерхненемецкого языка М. Лексера (Lexner, 1872–1878).

2. Классификации глаголов по способу действия. Традиционно глаголы делятся на два класса: глаголы «действия» и «состояния» (Вихованець, 1992: 85), или «процес» и «состояние» (Duden in 12 Bänden, 1998: 485). У. Энгель, Й. Эрбен выделяют 3 основных типа: глаголы состояния (*Zustandsverben*), глаголы процесса (*Vorgangsverben*), глаголы действия (*Tätigkeitsverben*) (Engel, 1996, Erben, 1966). В работе «Фундаментальная классификация предикатов и системная лексикография»

Ю. Д. Апресян предлагает следующие семантические типы глаголов: 1) действия, 2) деятельности, 3) занятия, 4) воздействия, 5) события, 6) процесса, 7) проявления, 8) положения, 9) состояния, 10) параметров, 11) отношения, 12) существования, 13) оценки и др. (Апресян, 2003).

Б. А. Абрамов при описании категории вида глаголов выделяет следующие семантические группы: 1) дуративные, имперфектные глаголы (*durative, imperfektive*), 2) глаголы повторяющегося действия (*frequentative*), 3) интенсивные глаголы (*intensive*), 4) точечные, перфектные глаголы (*punktuelle, perfektive*), 5) инхоативные, ингрессивные глаголы (*inchoative, ingressive*) 6) эгрессивные, результирующие глаголы (*egressive, resultative*), 7) фактитивные, каузативные глаголы (*faktitive, kausative*) (Абрамов, 2004: 47). Исследуемые производные глаголы можно отнести к группе результирующих глаголов, так как они характеризуют конечную фазу действия (*Endphase*), например свн. *danken* 'danken, mit dank erwidern' 'благодарить, отвечать благодарностью' → *ver-danken* 'zu ende danken' 'благодарить до конца'.

2.1. Признак предельности / неопредельности. В работах А. В. Бондарко, М. Гиро-Вебера, Ю. С. Маслова глаголы характеризуются по признаку предельности / неопредельности. Гетерогенность лексических способов действия (мгновенность, инхоативность, длительность, предельность, неопредельность, итеративность) ставит вопрос об их относительной важности и о попытке классифицировать их в зависимости от роли в акте коммуникации, т.е. вопрос об их иерархизации. Ядром плана содержания микрополя глагольных способов действия выступает категория предельности / неопредельности глагола, о которой впервые в языкознании в 1930 г. заговорил О. Есперсен. Изучению предельности / неопредельности действия, которая выдвигается в центр универсальных семантических параметров процессов, представленных глаголом в языках разной типологии, уделяется в последнее время большое внимание. «Характеристика предельности / неопредельности представляется при изучении функционирования глагольных форм в речи очень важной и даже определяющей это функционирование, ввиду того, что предельный или неопредельный характер глагола вступает в различные отношения с грамматическим значением форм, от чего зависит конечное и весьма разнообразное значение этих форм в речи» (Реферовская 1984: 93-94). Понятие предельности / неопредельности используется также другими исследователями, в частности Н. С. Авиловой (Авилова, 1976: 20-28), Х. Р. Мелигом (Мелиг, 1985: 246), М. А. Шелякиным (Шелякин, 1983: 157-165) и др.

Учитывая вышесказанное, предельными глаголами следует считать те глаголы,

которые в своем главном (внеконтекстном) значении содержат указание на стремление к пределу, который может иметь место в называемом ими действии (процессе). Глаголы, которые во внеконтекстном значении не имеют указания на возможную границу обозначаемого ими действия (процесса, состояния), т.е. такие глаголы, которые служат только для называния действия безотносительно к точке его начала или конца, составляют класс неопредельных глаголов (Балин, 1984: 29).

Пределный глагол	↔	неопредельный глагол
свн. <i>ver-müejjen</i> ‘ganz entkräften’ ‘полностью обессилеть’	↔	свн. <i>müejjen</i> ‘beschweren, quälen, bekümmern’ ‘отягощать, обременять, мучать’

Актуальной остается проблема семантического разграничения предельности и результативности. Объемы данных понятий не совпадают, а пересекаются. Всякий глагол, обладающий результативным значением (обще результативного способа действия) или содержащий в своей семантике элемент результативности, является предельным, но не всякий предельный глагол является результативным. Так, предельными, но не результативными являются глаголы начинательного, ограничительного, длительно-ограничительного и одноактного способа действия. Результативность представляет собой определенную реализацию предельности, хотя и наиболее широко распространенную (Бондарко, 1967, 2003). Согласно описанным подходам к классификации глаголов по способу действия, исследуемые глаголы относятся к глаголам с предельной семантикой и к глаголам результативной группы.

3. Структурный анализ. Префикс *ver-* в средневерхненемецком языке многозначен, что позволяет разделить глаголы с префиксом *ver-* на множество семантических типов. Семантика глаголов с *ver-* и их классификация уже описывалась в работах (Henzen, 1965; Herbers, 2002; Kaliuščenko, 1988; Kühnhold, 1973; Motsch, 1999).

Для анализируемых предельных результативных глаголов разработаны формулы толкования (далее – ФТ), где МГ – мотивирующий глагол. Исследуемые глаголы делятся на два типа, которые включают 80 и 28 глаголов с префиксом *ver-* и для описания которых предложены следующие ФТ:

1) ФТ «**X выполняет действие, обозначенное МГ до конца или полностью**», т.е. действие выполняется в полной мере, до конца или предела, например: свн. *reden* ‘reden, sprechen, sagen’ ‘говорить, рассказывать, сказать’ → *ver-reden* ‘zu Ende reden’ ‘говорить, сказать до конца’, свн. *danken* ‘danken, mit dank erwidern’ ‘благодарить, отвечать благодарностью’ → *ver-danken* ‘zu Ende danken’ ‘благодарить до конца’, свн. *grüenen* ‘grün machen’ ‘делать зеленым’ → *ver-grüenen* ‘ganz grün machen, werden’

‘делать или становиться полностью зеленым’.

2) ФТ «X прекращает выполнять действие, обозначенное МГ», то есть действие выполнено или не выполнено до предела и прекращается, например: свн. *riechen* ‘riechen’ ‘пахнуть’ → *ver-riechen* ‘aufhören einen Geruch zu geben’ ‘прекратить издавать запах’, свн. *sorgen* ‘in Sorge, besorgt, bekümmert sein’ ‘иметь заботы, быть в озабоченном, обеспокоенном состоянии’ → *ver-sorgen* ‘aufhören zu sorgen’ ‘прекратить быть в озабоченном, обеспокоенном состоянии’.

3.1. Мотивирующие основы. Для описания структуры анализируемых мотивированных (производных) глаголов были проанализированы мотивирующие основы. Мотивированное слово связано с другим однокоренным словом или с несколькими однокоренными словами отношениями словообразовательной мотивации. «Мотивация – это такое отношение между двумя однокоренными словами, при котором значение одного из них либо определяется через значение другого, либо тождественно значению другого во всех своих компонентах, кроме грамматического значения части речи, либо полностью тождественно значению другого при различии в стилистической окраске этих слов» (Бондарко, Буланин, 1973). У рассматриваемых глаголов с префиксом *ver-* зафиксирован первый тип отношений, то есть значение глагола определяется через значение МГ, что отражено в формулах толкования.

Проведенный количественный анализ свн. глаголов с префиксом *ver-* в соответствии с их мотивирующими основами позволил выделить два вида мотивирующих основ. (см. табл. 1)

Таблица 1

Количественный анализ свн. глаголов с префиксом *ver-* в соответствии с их мотивирующими основами

№	Мотивирующая основа	«X выполняет действие, обозначенное МГ, до конца или полностью»		«X прекращает выполнять действие, обозначенное МГ»	
		Кол-во единиц	%	Кол-во единиц	%
1	глагол	79	98,2	28	100
2	имя прилагательное	1	1,8	–	–
	Всего	80	100	28	100

Первый семантический тип включает 80 единиц с семантикой «X выполняет действие, обозначенное МГ, до конца или полностью». Среди структурных особенностей анализируемых глаголов первой группы стоит отметить, что большинство глаголов (79 глаголов, 98,2%) имеют глагольную мотивирующую основу,

(например: свн. *krenken* ‘kranc machen’ ‘делать больным’ → *ver-krenken* ‘ganz kranc machen’ ‘сделать полностью больным’). Мотивирующие глаголы являются преимущественно производными образованиями, а именно отымёнными или отадъективными дериватами (например: свн. *hunger* ‘der Hunger’ ‘голод’ → *hungern* ‘hungern lassen’ ‘оставить, заставить голодать’ → *ver-hungern* ‘aushungern’, ‘до полного обессиления оставить, заставить голодать’ (нвн. *aushungern* ‘[bis zur völligen Entkräftung] hungern lassen’ ‘до полного обессиления оставить, заставить голодать’), свн. *kûme* ‘dünn, schwach’ ‘худой, слабый’ → *ver-kûmen* ‘ganz dünn, schwach werden’ ‘становиться совсем худым, слабым’).

Второй семантический тип включает 28 глаголов с семантикой «Х прекращает выполнять действие, обозначенное МГ». Среди структурных особенностей данных глаголов с префиксом *ver-* стоит отметить, что все 28 глаголов (100%) имеют глагольную мотивирующую основу, (например: свн. *spulgen* ‘pflegen’ ‘ухаживать’ → *ver-spulgen* ‘aufhören zu pflegen’ ‘прекратить ухаживать’, свн. *schëhen* ‘rennen’ ‘бежать’ → *ver-schëhen* ‘aufhören zu rennen’ ‘прекратить бежать’). Мотивирующие глаголы являются преимущественно отыменными (свн. *klage* ‘klage’ ‘жалоба’ → *klagen* ‘klagen’ ‘жаловаться’ → *ver-klagen* ‘aufhören zu beklagen’ ‘прекратить жаловаться’).

4. Глаголы со значением «Х выполняет действие, обозначенное МГ, до конца или полностью» в свн. и нвн.

Данный тип глаголов делится на 3 подтипа. Количественные и качественные изменения в семантике и структуре свн. глаголов данного типа при их переходе в нвн. представлены в таблице 2.

Таблица 2

Изменения, характерные для глаголов с префиксом *ver-* при переходе из свн. в современный немецкий язык

№	Тип изменений или их отсутствие	Кол-во	%
1. Полное совпадение			
1.1	Структура и семантика глагола не изменилась	1	1,3
2. Частичное совпадение			
2.1	Структурные изменения	4	5
2.2	Семантические изменения	38	47,5
3. Исчезновение			
3.1	Структурные и семантические изменения	37	46,2
	Всего	80	100

4.1. К первому подтипу относится 1 глагол (1,3%), который сохранил свою

структуру и семантику при переходе из свн. в нвн., например: свн. и нвн. *brinnen, brennen* 'leuchten, glänzen, glühen' 'гореть, блестеть, сиять, сверкать' → *verbrinnen, verbrennen* 'unter der Sonne verdorren, völlig ausdorren' 'под солнцем засохнуть, полностью высохнуть'.

4.2. Второй подтип включает глаголы, которые при переходе в нвн. изменили свою структуру, сохранив значение, или наоборот изменили свое значение, сохранив структуру.

4.2.1. Всего 4 глагола с префиксом *ver-* (5%) сохранили свое значение, но изменили структуру, например: свн. *toben* 'toben, tollen, rasen' 'бушевать, неистовствовать' → *ver-toben* 'austoben' 'до конца бушевать, неистовствовать' и нем. *toben* 'rasen, wüten' 'бушевать, быть в ярости' → *aus-toben* 'zu Ende toben' 'до конца бушевать, неистовствовать', свн. *ëzzen* 'essen' 'есть, питаться' → *ver-ëzzen* 'aufessen, verzehren, fressen (von Menschen und Tieren)' 'съесть полностью, до конца (о людях и животных)' и нвн. *essen* '[feste] Nahrung zu sich nehmen; als Nahrung zu sich nehmen, verzehren' 'принимать пищу, питаться, съесть' → *auf-essen* 'ganz verzehren' 'съесть полностью'. В данном случае стоит отметить, что современный немецкий глагол *essen* имеет также значение 'verzehren', то есть '(geh. oder Fachspr.) essen [und trinken], bis nichts mehr von etwas übrig ist' '(возв. или проф.) есть [и пить] пока ничего не останется'. Таким образом, семантика полноты действия была присуща мотивирующему глаголу и префиксация не повлияла на семантику. В рамках данного типа отмечена дважды замена префикса *ver-* префиксом *auf-* и единичные случаи изменения *ver-* на префикс *voll-* и на *aus-* для сохранения исходного значения.

4.2.2. Подтип, который включает глаголы, существующие как в свн. так и в нвн., но изменившие значение, представлен 38 глаголами (47,5%), (например: свн. *gilwen* 'gelb machen, werden' 'делать желтым, желтеть' → *ver-gilben* 'ganz gelb machen, werden' 'полностью делать желтым, желтеть' и нем. *gilben* 'gelb, fahl werden' 'становиться желтым' → *ver-gilben* 'mit der Zeit seine ursprüngliche Farbe verlieren und gelb werden; (selten) gelb machen' 'со временем терять первоначальный цвет и желтеть; (редко) делать желтым', свн. *bringen* 'bringen' 'приносить, переносить в определенное место, носить' → *ver-bringen* 'zu Ende bringen, durchsetzen' 'нести до конца' и нвн. *bringen* 'an einen bestimmten Ort schaffen, tragen, befördern' 'приносить, переносить на определенное место, носить' → *ver-bringen* 'sich (für eine bestimmte Zeitdauer an einem Ort o. Ä.) aufhalten, verweilen' 'задержаться [на определенное время в определенном месте]'). Низкая продуктивность глаголов с префиксом *ver-* с семантикой «X выполняет действие, обозначенное МГ, до конца или полностью» в данной группе показывает, что

данная семантика не характерна для префикса *ver-* в нвн.

4.3. Последний тип состоит из 37 глаголов (46,2%), которые исчезли в нвн., например: свн. *sterren* ‘sterre machen’ ‘делать оцепеневшим, неподвижным’ → *ver-sterren* ‘ganz starr machen’ ‘делать полностью оцепеневшим, неподвижным’, свн. *lamen* ‘lahm sein, werden’ ‘слабым быть, становиться’ → *ver-lamen* ‘ganz lahm werden’ ‘полностью обессилеть’.

5. Глаголы со значением «X прекращает выполнять действие, обозначенное МГ» в свн. и нвн.

Тип глаголов с префиксом *ver-* с семантикой «X прекращает выполнять действие, обозначенное МГ» делится также на 3 подтипа (см. табл. 3).

Таблица 3

Изменения, характерные для глаголов с префиксом *ver-* при переходе из свн. в современный немецкий язык

№	Тип изменений или их отсутствие	Кол-во	%
1. Полное совпадение			
1.1	Структура и семантика глагола не изменилась	1	3,6
2. Частичное совпадение			
2.1	Структурные изменения	1	3,6
2.2	Семантические изменения	5	17,8
3. Исчезновение			
3.1	Структурные и семантические изменения	21	75
	Всего	28	100

Количественные и качественные изменения в семантике и структуре свн. глаголов данного типа при их переходе в нвн. представлены в таблице 3.

5.1. К первому подтипу относится 1 глагол с префиксом *ver-* (3,6 %), который сохранил свою структуру и семантику при переходе из свн. в нвн., например: свн. и нвн. *síhen* ‘fliessen’ ‘течь’ → *ver-síhen*, *versiegen* ‘zu fließen aufhören’ ‘прекратить течь’.

5.2. Второй подтип включает глаголы, которые частично изменились в процессе перехода, то есть изменили либо структуру, либо семантику:

5.2.1. Данный подтип включает 1 глагол с префиксом *ver-* (3,6 %), который сохранил свое значение, но изменил структуру, например: свн. *toben* ‘toben, tollern, rasen’ ‘быть не в себе, бушевать, неистовствовать’ → *ver-toben* ‘aufhören zu toben, austoben’ ‘прекратить бушевать, неистовствовать’ и нвн. *toben* ‘rasen, wüten’ ‘бушевать, быть в ярости’ → *aus-toben* ‘(aus Erschöpfung) allmählich aufhören zu toben’ ‘(от усталости, утомления) прекращать неистовствовать, успокоиться’.

5.2.2. В данный подтип входит 5 глаголов с префиксом *ver-* (17,9 %), которые сохранили свою структуру при переходе из свн. в нвн., но изменили значение, (например: свн. *schiezen* ‘schiessen’ ‘стрелять, кидать’ → *ver-schiezen* ‘aufhören zu schießen’ ‘прекращать стрелять, кидать’ и нвн. *schießen* ‘einen Schuss, Schüsse abgeben’ ‘стрелять’ → *verschießen* – ‘1 а) als Munition, Geschoss beim Schießen verwenden; б) durch Schießen verbrauchen; 2) (Fußball) durch ungenaues, unplatziertes Schießen nicht zu einem Tor nutzen; 3) (umgangssprachlich) sich heftig verlieben; 4) an Farbe, farblicher Intensität verlieren und blasser, heller werden; *verblassen* 5) (früher) beim [schnellen] analogen Fotografieren verbrauchen’ ‘1) а) производить выстрел, стрелять; б) убить выстрелом; 2) (футбол) промазать; 3) (разг.) сильно влюбиться; 4) терять цвет, бледнеть, светлеть; 5) (ранее) сделать быстрый фотоснимок’).

5.3. Последний подтип включает 21 глагол (75%), которые исчезли в современном немецком языке, например: свн. *glîzen* ‘glänzen, leuchten, gleissen’ ‘блестеть, сиять, сверкать’ → *ver-glîzen* ‘aufhören zu glänzen’ ‘прекратить блестеть’, в нвн. представлен только глагол *glitzern* ‘im Licht immer wieder in kleinen, aber kräftigen silbrigen Funken vielfältig aufblitzen’ ‘при свете переливаться мелкими, но яркими искрами’; свн. *zittern* ‘zittern’ ‘дрожать’ → *ver-zittern* ‘aufhören zu zittern’ ‘прекращать дрожать’, в нвн. имеется только глагол *zittern* ‘sich in ganz kurzen, schnellen Schwingungen hin und her bewegen’ ‘дрожать’.

6. Выводы. Проведенный анализ позволяет сделать следующие предварительные выводы:

6.1. Префиксация представляет наиболее продуктивный способ глагольного словообразования в свн. период и сохраняет свою продуктивность в современном немецком языке (см. 1.).

6.2. Оба семантических типа глаголов представлены преимущественно отглагольными образованиями, их же МГ образованы в свою очередь от имен существительных и имен прилагательных (см. 3.1.).

6.3. В современном немецком языке отсутствует около половины свн. глаголов с префиксом *ver-* типа «X выполняет действие, обозначенное МГ, до конца или полностью», а также большая часть свн. глаголов с префиксом *ver-* типа «X прекращает выполнять действие, обозначенное МГ», то есть глаголы с префиксом *ver-* второго типа в более значительной мере утратили свою продуктивность в нвн. по сравнению с свн. (см. 4.3., 5.3.).

6.4. Результаты исследования позволяют предположить, что анализируемые

семантические типы менее характерны для глаголов с префиксом *ver-* в современном немецком языке (см. 4., 5.).

Перспективным для данного исследования можно считать дальнейшее изучение структурных особенностей свн. глаголов с приставкой *ver-* в рамках других лексико-семантических типов.

СПИСОК УСЛОВНЫХ СОКРАЩЕНИЙ

МГ – мотивирующий глагол, *двн.* – древневерхненемецкий язык, *нвн.* – нововверхненемецкий язык, *разг.* – разговорное, *возв.* – возвышенное, *проф.* – профессиональное, *свн.* – средневерхненемецкий язык, *ФТ* – формула толкования.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Абрамов Б. А.* Теоретическая грамматика немецкого языка. Сопоставительная типология немецкого и русского языков : учебн. пособие для студ. высш. учебн. заведений / Б. А. Абрамов ; [под ред. Н. Н. Семенюк, О. А. Радченко, Л. И. Гришаевой]. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 286 с.
2. *Авилова Н. С.* Вид глагола и семантика глагольного слова / Н. С. Авилова. – М., 1976. – 288 с.
3. *Апресян Ю. Д.* Избранные труды. Том I. Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю. Д. Апресян. – [2-изд., испр. и доп.]. – М. : Языки русской культуры, 1995. – 464 с.
4. *Апресян Ю. Д.* Формальная модель перифразирования предложений для систем переработки текстов на естественных языках / Ю. Д. Апресян, Л. Л. Цинман // Русский язык в научном освещении, 2002. – № 2 (4). – С. 102–146.
5. *Апресян Ю. Д.* Фундаментальная классификация предикатов и системная лексикография / Ю. Д. Апресян // Грамматические категории : иерархии, связи, взаимодействие : Материалы междунар. науч. конф. – СПб., 2003. – С. 7–21.
6. *Балин Б. М.* Синонимия аспектуальных средств в немецком тексте / Б. М. Балин, К. Н. Аристархова // Контрастивная грамматика. Языки народов СССР – германские языки. – Калинин : Изд-во КГУ, 1984. – С. 27–33.
7. *Бондарко А. В.* Русский глагол / А. В. Бондарко, Л. Л. Буланин. – Л., 1967. – С. 28–29.
8. *Бондарко А. В.* Содержание и типы аспектуальных отношений / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. – М. : УРСС, 2003. – С. 3–85.
9. *Ванівська О. С.* Префіксальні дієслова та засоби вираження ними типових смислів в різноструктурних мовах : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.17 / Ванівська О. С. – Донецьк, 2003. – 197 с.
10. *Вихованець І. Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
11. *Гиро-Вебер М.* Вид и семантика русского глагола / М. Гиро-Вебер // Вопросы языкознания. – 1990. – № 2. – С. 102–112.
12. *Кубрякова Е. С.* Об относительно связанных (относительно свободных) морфемах языка [Текст] / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1964. – № 1. – 28 с.
13. *Кубрякова Е. С.* О словообразовательной системе языка и отношениях словообразовательной производности [Текст] / Е. С. Кубрякова // Проблемы словообразования в современном языкознании. – Рига, 1969. – 64 с.
14. *Маслов Ю. С.* Вопросы глагольного вида в зарубежном языкознании / Ю. С. Маслов // Вопросы глагольного вида. – М., 1962. – С. 13–19.
15. *Мелиг Г. Р.* Семантика предложения и семантика вида в русском языке / Г. Р. Мелиг // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XV, 1985. – С. 227–249.
16. *Реферовская Е. А.* Аспектуальные значения французского глагола / Е. А. Реферовская // Теория грамматического значения и аспектологические исследования. – Л., 1984. – С. 91–109.
17. *Руфьева А. И.* Система немецкой префиксации в современном немецком языке [Текст] / А. И. Руфьева. – М., 1980. – 236 с.
18. *Степанова М. Д.* Теоретические основы словообразования в немецком языке [Текст] : учеб. пособие для филологических факультетов университетов и институтов иностранных языков / М. Д. Степанова, В. Фляйшер. – М. : Высш. шк., 1984. – 264 с.
19. *Степанова М. Д.* Словообразования современного немецкого языка [Текст] / М. Д. Степанова. – М., 1953. – 375 с.
20. *Сульженко И. Л.* О внутренней валентности префиксальных глаголов современного немецкого языка [Текст] / И. Л. Сульженко // Романское и германское языкознание. – 1979. – Вып. 9. – С. 77–85.
21. *Тюрин Р. Я.* К вопросу о статусе словообразования в современной

русистике [Текст] / Р. Я. Тюрина // Актуальные вопросы словообразования и мотивологии. – Томск : Буква, 2006. – С. 23–26. 22. *Шелякин М. А.* Категория вида и способы действия русского глагола / М. А. Шелякин. – Таллин, 1983. – С. 157–165. 23. *Ягупова Л. М.* Мовно-географічна варіативність системи середньовісньонімецьких префіксальних іменників / Л. М. Ягупова. – Донецьк : ДонНУ (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження 4), 2007. – 605 с. 24. *Duden in 12 Bänden.* Hrsg. von Dudenredaktion. – [6 Aufl.] / Bearb. von P. Eisenberg u.a. Dudenverlag Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich. – 1988. – Bd. 4. : Die Grammatik. – 912 S. 25. *Engel U.* Deutsche Grammatik / U. Engel. – [2 Aufl.]. – Heidelberg : Groß, 1996. – 888 S. 26. *Erben J.* Abriss der deutschen Grammatik / J. Erben. – Berlin : Akademie, 1966. – 316 S. 27. *Erben J.* Zur Einführung / J. Erben // Deutsche Wortbildung Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. Teil 1 : das Verb // [Hrsg. von H. Moser]. – Düsseldorf : Pädagogischer Verlag Schwann, 1973. – S. 7–17. 28. *Fleischer W.* Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, I. Barz. – Tübingen : Max Niemeyer, 1992. – 375 S. 29. *Henzen W.* Deutsche Wortbildung / W. Henzen. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1965. – 314 S. 30. *Herbers B.* Verbale Präfigierung im Mittelhochdeutschen / B. Herbers. – Tübingen : Max Niemeyer, 2002. – 372 S. 31. *Jung W.* Grammatik der deutschen Sprache / W. Jung. – Leipzig, 1966. – 204 S. 32. *Kaliuščenko V. D.* Deutsche denominalen Verben / V. D. Kaliuščenko. – Tübingen : Narr, 1988. – 180 S. 33. *Kaliuščenko V. D.* Typologie denominaler Verben / V. D. Kaliuščenko. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2000. – 253 S. 34. *Klein T.* Mittelhochdeutsche Grammatik. Teil III. Wortbildung / T. Klein, H.-J. Solms, K.-P. Wegera. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2009. – 684 S. 35. *Kühnhold I.* Präfixverben / I. Kühnhold // Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. Teil 1 : das Verb. – Düsseldorf : Schwann, 1973. – S. 141–362. 36. *Motsch W.* Deutsche Wortbildung in Grundzügen / W. Motsch. – (Schriften des Instituts für Deutsche Sprache ; Bd. 8). – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1999. – 451 S. 37. *Mungan G.* Die semantische Interaktion zwischen dem präfigierten Verbzusatz und dem Simplex bei deutschen Partikel- und Präfixverben / G. Mungan. – Frankfurt (Main), 1986. – 257 S. 38. *Naumann B.* Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache [Text] / B. Naumann. – Tübingen, 1972. – 172 S. 39. *Wellmann H.* Wortbildung / Hans Wellmann // Der Duden : in 12 Bdn. : das Standardwerk zur deutschen Sprache. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1995. – Bd. 4 : Duden «Grammatik der deutschen Gegenwartssprache». – [5., völlig neu bearb. u. erw. Aufl.]. – S. 399–539. 40. *Wilss W.* Wortbildungstendenzen in der deutschen Gegenwartssprache / W. Wilss. – Tübingen : Narr Verlag, 1986. – 327 S.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ

41. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов / Ахманова О. С. – [2-е изд., стереотип.]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с. 29. *БАРС* : Большой англо-русский словарь / [авт.-сост. Н. В. Адамчик]. – Минск : Литература, 1998. – 1168. 42. *Левицкий В. В.* Этимологический словарь германских языков : в 2 т. / Левицкий В. В. – Винница : Нова Книга, 2010. – Т.1. – 616 с. 43. *Словарь словообразовательных элементов немецкого языка* [Текст] / А. Н. Зуев, И. Д. Молчанова, Р. З. Мурысов [и др.] ; под общ. ред. М. Д. Степановой. – М. : Рус. яз., 1979. – 536 с. 44. *DUW*: Duden. Deutsches Universalwörterbuch / [hrsg. u. bearb. vom Wissenschaftl. Rat und Mitarbeitern der Dudenredaktion ; unter der Leitung von G. Drosdowski]. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 2007. – [6., überarb., erweiterte Aufl.]. – 2016 S. 45. *Lexer M.* Mittelhochdeutsches Wörterbuch. Bd. 1-3. – Leipzig : Hirzel, 1872-1878. 46. *Pfeifer* : Etymologisches Wörterbuch des Deutschen / [hrsg. unter der Leitung von W. Pfeifer]. – [7. Aufl.]. – München : dtv. – XXVII, 2004. – 1665 S. 47. *Wahrig* : Wahrig Herkunftswörterbuch [Электронный ресурс]. – München : Wissenmedia in der inmediaONE GmbH, 2013. – Режим доступа : <http://www.wissen.de/lexikonsuche/herkw/all>

Стаття надійшла до редакції 7.06.2014

© О. А. Карасенко
(Донецьк)

ПЕЙОРАТИВНІ НАЙМЕНУВАННЯ ЧОЛОВІКІВ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У пропонованій статті здійснено аналіз середньовісхньонімецьких пейоративних похідних іменників із суфіксом *-er* на позначення чоловіків, дібраних із лексикографічних джерел і писемних пам'яток середньовісхньонімецького періоду. Визначено семантичні та функційні особливості вищеозначених іменників. Встановлено вмотивованість пейоративів. Визначено вплив словотвірної бази на загальну семантику пейоративів. Досліджено особливості функціонування пейоративних найменувань чоловіків у середньовісхньонімецьких писемних пам'ятках.

Ключові слова: пейоративна лексика, середньовісхньонімецька мова, найменування чоловіків, семантика, вмотивованість, похідні утворення.

Е. А. КАРАСЕНКО. ПЕЙОРАТИВНЫЕ НАИМЕНОВАНИЯ МУЖЧИН В СРЕДНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

В статье анализируются средневерхненемецкие пейоративные производные наименования мужчин, образованные с помощью суффикса *-er*. Материал отобран из лексикографических источников и текстов средневерхненемецкого периода. Определяются семантические и функциональные особенности вышеуказанных существительных. Устанавливается мотивированность пейоративов. Определяется влияние словообразовательной базы на общую семантику пейоративов. Исследуется специфика функционирования пейоративных наименований мужчин в средневерхненемецких текстах.

Ключевые слова: пейоративная лексика, средневерхненемецкий язык, наименования мужчин, семантика, мотивированность, производные слова.

O. A. KARASENKO. PEJORATIVE MIDDLE HIGH GERMAN NOUNS DENOTING MALES

This paper concerns the research of pejorative derivative nouns with the suffix *-er* denoting males. The study is based on lexicographic and textual sources of the Middle High German period. The semantic and functional peculiarities of derivatives have been determined. The motivation of pejorative derivative nouns has been analyzed. The morphological analysis of word-building bases as well as the influence of a word-building base on the general semantics of the pejorative name have been determined. The peculiarities of usage and functioning of pejorative derivative nouns denoting males in Middle High German texts have been analyzed.

Key words: pejorative vocabulary, Middle High German, male, semantics, motivation, derivatives.

1. Попередні зауваження. Сучасні лінгвістичні студії все більше уваги приділяють антропоцентричному підходу щодо дослідження лексичних одиниць, які віддзеркалюють і передають внутрішній світ людини. З цього приводу доречним постає питання дослідження емоційної категорії, оскільки оцінний аспект не може існувати поза людською особистістю, а отже, за межами її інтересів, поглядів, потреб тощо. Людина постійно виражає своє ставлення до того, що вона бачить, відчуває, переживає за допомогою тих чи інших мовних засобів. Пейоративна лексика є надзвичайно актуальною темою сьогочасної лінгвістики, досліджуваної у різних напрямках – від аналізу її структурно-семантичних особливостей (пор.: Голод, 2001; Ковалевська, 2008;

Телія, 1986) до встановлення її значущості у психолінгвістичному аспекті (пор.: Білоконенко, 2012; Осовська, 2012). Тож, *актуальність* представленого дослідження визначається загальним інтересом лінгвістів до емоційно-забарвленої лексики та необхідністю вивчення її функціонування на різних етапах розвитку мови.

Історичний словотвір впродовж останніх десятиліть перебуває в центрі уваги германістів Німеччини та України, які застосували нові підходи і новітні методики словотвірного аналізу до вивчення словотвірних систем середньовісній німецькій (далі – свн.) мови (пор.: Herbers, 2002; Jagrova, 2013; Klein, 2009). Свн. період охоплює значний часовий відрізок (1050-1350 pp.) (пор.: Roelcke 1995: 55), і саме в цей період використання писемного мовлення стає значно ширшим порівняно із давньовісній німецьким періодом. Свн. найменування чоловіків, утворювані за допомогою суфікса *-er*, репрезентують досить потужну групу лексем, серед яких певну частину складають найменування з оцінною конотацією.

Пропоноване дослідження присвячено свн. дериватам на позначення чоловіків на *-er* із пейоративним значенням, таким як *lantverræter* ‘зрадник’, *smeichære*, *tütelære*, *zuotütler* ‘підлесник’, *stëler* ‘крадій’, *trügenære* ‘брехун’. Вони зафіксовані як у тритомному словнику свн. мови М. Лексера (Lexher, 1992), так і в усіх аналізованих писемних пам’ятках свн. періоду. До завдань цієї розвідки належить аналіз лексемного складу, визначення семантичних і функційних особливостей вищезначених іменників, їх вмотивованості та впливу словотвірної бази на загальну семантику найменування пейоратива, встановлення особливостей функціонування пейоративів у свн. писемних пам’ятках. Емпіричний матеріал дослідження складають понад 100 лексичних одиниць, дібраних серед 1275 іменників із суфіксом *-er* на позначення чоловіків, отриманих шляхом суцільного добору відповідних лексем із тритомного словника свн. мови М. Лексера, корпусу грамот XIII ст. (3794 грамоти) і корпусу свн. літературних пам’яток (релігійні тексти, героїчний та куртуазно-лицарський епоси).

2. Семантично-функційні особливості свн. пейоративів. Під пейоративами розуміють слова, структура лексичного значення яких містить конотативний аспект (негативна емотивна сема), за допомогою якого виражається негативне ставлення мовця до адресата (Телія 1986: 36). Безумовно, у певному емотивно забарвленому контексті первісно стилістично нейтральні слова можуть реалізувати негативне оцінне значення, проте пейоративні слова – це передусім такі, що вже позначені категорією оцінки і не залежать від текстового оточення.

У творенні пейоративних іменників значну роль відіграють певні словотворчі форманти. Але оскільки у цьому дослідженні мова йде про іменники з суфіксом *-er*, увагу зосереджено, по-перше, на загальній семантиці самого слова, по-друге, на значенні його словотвірної бази, тобто слова або словосполучення, за допомогою якого можна морфологічно (формально) пояснити похідне слово, навіть якщо воно є ідіоматичним утворенням (Müller 2002: 44), по-третє, на функціонуванні пейоратива в тексті.

Серед усіх іменників з оцінною конотацією лексем із негативною характеристикою чоловіка виявлено у словнику свн. мови і в свн. текстах значно більше, ніж таких, що характеризують чоловіка як позитивну особу. Можливо це можна пояснити тим, що людині властиво звертати особливу увагу на недоліки інших, оскільки позитивні якості сприймаються як природні, як само собою зрозуміле. Або вони втілені в одній особі, в одному герої, як це є очевидним у писемних пам'ятках героїчного і лицарського епосів, де всі позитивні якості має головний герой-лицар. Яскравим доказом цього твердження є те, що серед трьох лексем, зафіксованих як у словнику, так і в усіх аналізованих пам'ятках, два іменники – *lügenære* 'брехун' і *sündære* 'грішник' – є саме пейоративами (Карасенко 2012: 166).

Серед досліджуваних пейоративів найчисельнішими є найменування чоловіків зі значенням 'бовтун, балакун' (*brægler, smetzer, tritscheler, züngelære*) (17 одиниць). Наступні позиції належать іменникам, які позначають чоловіка як злодія і крадія (*abenæmer, abebræcher, sacrilêger, stæler, strûtære*), брехуна і ошуканця (*lügenære, trügenære, úfsetzer*). Досить чисельними виявилися лексеми зі значенням обмовника або наклепника (*afterkôser, leidegære, hinderspræcher, zuoklünzer*), вбивці (*drozzeler, liutverderber, mordære*) і підлесника (*ougeldiener, smeicheler*) (див. табл. 1).

До табл. 1 увійшли найменування чоловіків із негативною конотацією, вжиті не менше ніж двічі в аналізованих текстах. Поодинокими представлені такі пейоративи як, наприклад, *ängstiger* 'боягуз', *bocher* 'хвалько', *verluoderer* 'марнотрат' (усього 7 лексем).

У свн. мові виявлено найменування чоловіків, які поряд із стилістично нейтральним значенням мають додаткову негативну конотацію. Наприклад, іменник *dorfære* означає, за словником свн. мови (Lexner 1992: 453), передусім селянина, але й сільського грубіяна, тобто позначає чоловіка за його мешканням ('селянин') і додатково може мати пейоративну сему ('сільський грубіян'). Подібні найменування у загальній таблиці не представлені, оскільки вони не численні.

Найменування чоловіків із суфіксом *-er* із пейоративним значенням

Лексичне значення	Лексеми	Кількість
балакун, бовтун	<i>brëgler, smetzer, tritscheler, züingelære</i>	17
злодій, грабіжник, крадій	<i>abenëmer, abebrëcher, sacrilëger, stëler, strütære, miucheler, übeltætiger, vreveler</i>	14
брехун, ошуканець	<i>lügenære, trügenære, ûfsetzer, tiuscher, undersliufære, verkêrære, valschreder</i>	13
підлесник, лицемір	<i>ougeldiener, smeicheler, lôsære, überganger</i>	12
обмовник, наклепник	<i>afterkôser, leidegære, hindersprëcher, zuoklünzer</i>	10
вбивця	<i>drozzeler, liutverderber, mordære</i>	8
зрадник	<i>hûfelære, lantverræter, mêldære, verrâtære</i>	5
нероба, гуляка	<i>luoderære, slicker, stümper</i>	5
розбійник	<i>roubære, plecker, schâchære, stræder</i>	4
грішник, віровідступник, еретик	<i>sündære, vreidære, ketzer, irrære</i>	4
спокусник	<i>abeleiter, bekorære</i>	3
п'яниця	<i>biersupper, trenkære</i>	3
розпусник	<i>huorer, unkiuschære</i>	2
жадібний чоловік	<i>girære, gîtegære</i>	2
Разом		102

Серед пейоративів на особливу увагу заслуговує невмотивований, але вживаний впродовж усього свн. періоду і тому досить частотний (особливо у свн. релігійних пам'ятках) іменник із негативним оцінним значенням *ketzer* 'еретик' (Lexner 1992: 1563), запозичений із латини (← лат. *catarus* 'назва релігійної секти' *Cathari* (Grimm 1984: 639). У словнику Я. Грімма та В. Грімма *ketzer* пояснюється також через *katze* 'кішка', яку у XII ст. асоціювали з лицемірством і вважали через це створінням диявола.

За семантично-функційними ознаками аналізовані свн. пейоративи можна розподілити на такі групи:

1. Іменники на позначення чоловіків за рисами характеру, поведінкою, ставленням до навколишнього світу, до інших людей, пор.: *afterkôser* 'обмовник', 'наклепник'; *abebërcher, sacrilëger* 'грабіжник', 'крадій'.

2. Іменники на позначення чоловіків за соціальним станом і належністю до певного угруповання, у т. ч. професійного, пор.: *bëteler* 'жебрак', *katzenschinder* 'кушнір; досл. кошачий живодер', *strîtrager* 'воїн, загарбник'.

Перша група є більш чисельною, оскільки чоловіка оцінювали за правилами його існування в соціумі, а отже, за морально-етичними нормами цього соціуму. Серед найменувань цього типу не випадковими є антонімічні пари оцінних іменників, які характеризують чоловіка або позитивно, або негативно, напр.: *woltæter* 'доброчинник' – *übeltæter* 'злодій'; *bekenner* 'прихильник віри' – *vreidære* '(віро)відступник'.

Іменники *katzenschinder* ‘кушнір’ (див. вище) і *smërsnîder* ‘аптекарь, досл. торговець салом’ мають у словнику стилістичну позначку “зневажливе”. Зокрема, лексема *katzenschinder* є образливим найменуванням кушніра (Lexher 1992: 1378) (← *katzen schinden* ‘здирати шкіру з кішки’), тож у найменуванні *katzenschinder* імпліковано образливе ставлення до чоловіка відповідної професії.

Детальне вивчення семантико-функційних характеристик найменувань чоловіків-пейоративів свідчить про більший або менший ступінь їх негативної оцінки. Так, лексеми *abebrëcher* ‘грабіжник’, *mordære* ‘вбивця’, *lügenære* ‘брехун’ та ін. мають негативне оцінне значення незалежно від контексту. Іноді стилістично нейтральні найменування чоловіків (первісно без оцінної конотації) набувають саме у контексті пейоративного значення, пор.:

(1) *Dû rehter wuocherer!* (Berthold von Regensburg: 11) ‘Ти, справжній *лихвар!*’

У релігійних текстах, наприклад, зафіксовано ще п’ять подібних іменників, уживаних Бертольдом фон Регенсбург для номінації чоловіків, належних до вигаданих релігійних сект: *hünder* ‘гицель’, *geizer* ‘козопас’, *miuser* ‘мишолов’, *swînære* ‘свинопас’, *vogeler* ‘птахолов’. Вищезазначені іменники позначають негативно-оцінні (зневажливі) найменування чоловіків. Те, що ці лексеми уживані в переносному (метафоричному) значенні, засвідчує такий приклад:

(2) *Nû war umbe hiez er sie niht vogeler oder swîner oder geizer?* (Berthold von Regensburg: 10) ‘І чому не назвав Він [Господь] їх ані *птахоловами*, ані *свинопасами*, ані *козівниками?*’

Аналізовані номінації чоловіків утворені від іменників – найменувань тварин і птахів (*vogel* ‘птах’; *swîn* ‘свиня’; *geiz* ‘коза’). Аналогічну вмотивованість можна припустити і в найменуваннях *hünder* (від *hunt* ‘собака’) і *miuser* (від *mûs* ‘миша’).

Тож, свн. пейоративні найменування чоловіків на *-er* можна розподілити на:

– *абсолютні* пейоративи – лексеми з негативним оцінним значенням, яке не залежить від контексту (*mordære* ‘вбивця’);

– *контекстові* пейоративи – стилістично нейтральні позначення чоловіка (за загальною або професійною діяльністю), які набувають негативної конотації лише в контексті (*wuocherer* ‘лихвар’).

3. Вплив словотвірної бази на значення пейоративів. Дослідження процесу творення найменувань чоловіків на *-er* зі значенням пейоративності виявило, що їх словотвірними базами є дієслова, іменники, словосполучення та прикметники, які

первісно імплікують зневажливе негативне значення. Так, базові дієслова означають негативну дію або діяльність чоловіка, пор.: *smeichære* ‘підлесник’ ← *smeichen* ‘підлещуватися’; *tütelære* ‘підлесник’ ← *tütelen* ‘підлещуватися’; *zuoklünzer* ‘наклепник’ ← *zuoklünzen* ‘обмовляти (нашіптувати)’; *stëler* ‘крадїй’ ← *stëln* ‘красти’; *strütære* ‘грабіжник на дорозі’ ← *strüten* ‘грабувати’.

Словотвірні бази – іменники – позначають здебільшого сам поганий вчинок, пор.: *sündære* ‘грішник’ ← *sünde* ‘гріх’ ‘jemand, der sünde tut’ (‘той, хто чинить гріх’); *schâchære* ‘розбійник’ ← *schâch* ‘розбїй’ ‘jemand, der schâch tut’ (‘той, хто чинить розбїй’).

У свн. мові виявлено певну кількість іменників на *-er*, утворених від словосполучення, в яких іменниковий компонент називає частину тіла або обличчя чоловіка. Всі ці лексеми негативно характеризують чоловіка, більшість з них є образними утвореннями, пор.: *mûlklaffer* ‘балакун’ ‘jemand, der mûl klaffet’ (досл. ‘той, хто роззяває пельку’); *ôrenblâser* ‘підлабузник’ ‘jemand, der ôren blâset’ (досл. ‘той, хто дме у вуха’); *ôrenkrouwer* ‘підлабузник’ ‘jemand, der ôren krouwet’ (‘досл. той, хто шепоче у вуха’); *ougeldiener* ‘підлесник’ ‘jemand, der ougel dienet’ (‘досл. той, хто прислуговує очиццями’).

Компоненти базового словосполучення можуть позначати також місце злочинної дії чоловіка або спосіб, у який він це робить, пор.: *gazzentrëter* ‘нероба’ ‘jemand, der gazzen tritt’ (досл. ‘той, хто ходить по вулицях’); *strûchgenger* ‘грабіжник на дорозі’ ‘jemand, der in strûch get’ (досл. ‘той, хто ходить у куцах’).

У ході дослідженні виявлено також відприкметникові пейоративи, у яких базовий прикметник характеризує якості чоловіка або його дії, пор.: *girære* ‘жадібний чоловік’ ← *gir* ‘жадібний’ ‘jemand, der gir ist’ (‘той, хто є жадібним’), *valschære* ‘ошуканець’ ← *valsch* ‘брехливий, неправдивий’ ‘jemand, der valsch ist’ (‘той, хто є брехливим’).

Отже, у свн. мові серед похідних найменувань чоловіків на *-er* пейоративи складають значну частину іменників з оцінною конотацією.

За семантико-функційними особливостями пейоративні найменування чоловіків можна розподілити на такі, що експлікують оцінку поведінки чоловіка в суспільстві, і такі, що позначають чоловіків за їх професійною діяльністю, але – з образливою конотацією. Залежно від ступеня оцінки пейоративи можуть бути абсолютними або виявлятися лише в контексті.

Їх словотвірними базами можуть бути дієслова, іменники, словосполучення і прикметники із переважно негативною семантикою. Базові іменники можуть позначати при цьому сам поганий вчинок, базові прикметники – негативні якості чоловіка.

Детальне дослідження похідних найменувань чоловіків у свн. мові є перспективним і надалі, оскільки багатоаспектний аналіз особливостей їх утворення, семантики і функціонування у свн. пам'ятках різних типів і жанрів може стати підґрунтям для подальшої розбудови історичного словотвору німецької мови на прикладі одного мовного історичного зрізу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоконенко Л. А. Пейоративна й інвективна лексика в міжособистісному конфлікті / Л. А. Білоконенко // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету. – 2012. – № 7, ч. 2. – С. 119–127.
2. Голод О. Є. Особливості семантики та функціонування пейоративної лексики в сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / О. Є. Голод. – Львів, 2001. – 18 с.
3. Карасенко О. А. Іменники з суфіксом *-er* на позначення осіб чоловічої статі в середньовіснійнімецькій мові : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Карасенко Олена Анатоліївна. – Донецьк, 2012. – 166 с.
4. Ковалевская А. В. Пейоративные наименования лица в немецкой фразеологии : дисс. ... кандидата филологических наук : 10.02.04 / Ковалевская Анна Владимировна. – М., 2008. – 247 с.
5. Осовська І. М. Пейоративи в німецькомовному матримоніальному сімейному спілкуванні / І. М. Осовська // Науковий вісник Волинського національного університету. Сер. “Філологічні науки” (мовознавство). – 2012. – № 22. – С. 76–80.
6. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 141 с.
7. Grimm J. Deutsches Wörterbuch : in 33 Bdn. / J. Grimm, W. Grimm. – Nachdruck. – Bd. 11. – Nachdruck der Erstausgabe 1878. – München : dtv, 1984. – 2916 S.
8. Herbers B. Verbale Präfigierung im Mittelhochdeutschen : eine semantisch-funktionale Korpusanalyse / Birgit Herbers. – Tübingen : Niemeyer, 2002. – I-X, 372 S. – (Studien zur mittelhochdeutschen Grammatik ; Bd. 1).
9. Iagupova L. Idiomaticisierte Präfixsubstantive mit *ge-* im Mittelhochdeutschen / L. Iagupova // Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik. – Frankfurt am Main, 2013. – S. 183–193.
10. Klein Th. Mittelhochdeutsche Grammatik / Th. Klein, H.-J. Solms, K.-P. Wegera. – Tübingen : Niemeyer, 2009. – Teil III : Wortbildung. – 684 S. – (Mittelhochdeutsche Grammatik).
11. Müller P. O. Historische Wortbildung im Wandel / P. O. Müller // Historische Wortbildung des Deutschen. – Tübingen, 2002. – S. 1–12.
12. Roelcke Th. Periodisierung der deutschen Sprachgeschichte. Analysen und Tabellen / Th. Roelcke. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1995. – 494 S.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

13. *Berthold von Regensburg*. *Sælic sint die reines herzen sint*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступ : <http://sps.k12.mo.us/khs/gmcling/bert.htm>
14. *Lexer M.* *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch* : in 3 Bdn. / Matthias Lexer. – Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872-1878. – Stuttgart : S. Hirzel, 1992. – Bd. 1. – 2262 S.
15. *WilC I* : Wilhelm Fr. *Corpus der altdeutschen Originalurkunden bis zum Jahr 1300* / Fr. Wilhelm. – Lahr (Baden) : Moritz Schauenburg K.-G., 1932. – Bd. 1, 1200–1282, Nr. 1-564. – 515 S.
16. *WilC II* : Wilhelm Fr. *Corpus der altdeutschen Originalurkunden bis zum Jahr 1300* / Fr. Wilhelm. – Lahr (Baden) : Moritz Schauenburg K.-G., 1943. – Bd. 2, 1283-1292, Nr. 565-1657. – 812 S.
17. *WilC III* : Wilhelm Fr. *Corpus der altdeutschen Originalurkunden bis zum Jahr 1300* / Fr. Wilhelm. – Lahr (Baden) : Moritz Schauenburg K.-G., 1957. – Bd. 3, 1293-1296, Nr. 1658-2529. – 600 S.
18. *WilC IV* : Wilhelm Fr. *Corpus der altdeutschen Originalurkunden bis zum Jahr 1300* / Fr. Wilhelm. – Lahr (Schwarzwald) : Moritz Schauenburg K.-G., 1963. – Bd. 4, 1297 – Ende 13. Jahrhundert, Nr. 25605-3598. – 653 S.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2014

ДО СЕМАНТИКИ РЕФЛЕКСІВ І.-Є. *TĒU-, TƏU-, TEUƏ-, TUŌ-, Tŭ- 'НАБРЯКАТИ, НАДУВАТИСЯ' В ГЕРМАНСЬКИХ, СЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА БАЛТІЙСЬКИХ МОВАХ

Статтю присвячено дослідженню еволюції значення групи германських, балтійських та слов'янських лексем, сформованих у межах і.-є. етимологічного гнізда *tēu-, təu-, teuə-, tŭ- 'набрякати', 'надуватися'. Використання дистрибутивного й елементів порівняльно-історичного методів дозволило автору простежити основні етапи розвитку семантики споріднених слів у субпарадигмах цієї генетичної мікросистеми, утворених різними розширеннями кореневого етимона. Логіка семантичних змін генетично тотожних форм укладається в схеми, які умовно можна схарактеризувати як семантичні моделі. Ці моделі водночас слугують як інструментом опису напрямків значеннєвих зрушень, так і, власне, метою дослідження загальних закономірностей семантичних процесів, які протікають в макроетимологічних гніздах. Імовірність виведення моделей у деяких випадках підтверджується типологічними аналогіями з інших мов індоєвропейської сім'ї.

Ключові слова: етимологія, семантика, типологія, семантичне зрушення, модель.

И. Н. КОРОТКАЯ. К СЕМАНТИКЕ РЕФЛЕКСОВ И.-Е. *TĒU-, TƏU-, TEUƏ-, TUŌ-, Tŭ- 'ОТЕКАТЬ, НАДУВАТЬСЯ' В ГЕРМАНСКИХ, СЛАВЯНСКИХ И БАЛТИЙСКИХ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена исследованию эволюции значения группы германских, балтийских и славянских лексем, сформированных в рамках и.-е. этимологического гнезда *tēu-, təu-, teuə-, tŭ- 'отекасть', 'надуваться'. Использование дистрибутивного и элементов сравнительно-исторического методов позволило автору проследить основные этапы развития семантики родственных слов в субпарадигмах этой генетической микросистемы, образованных разными расширениями кореневого этимона. Логика семантических изменений генетически тождественных форм укладывается в схемы, которые условно можно охарактеризовать как семантические модели. Эти модели одновременно служат как инструментом описания направлений семантических сдвигов, так, и, собственно, целью исследования общих закономерностей семантических процессов, протекающих в этимологических гнездах. Вероятность выведения моделей в некоторых случаях подтверждается типологическими аналогиями из других языков индоевропейской семьи.

Ключевые слова: этимология, семантика, типология, семантическое смещение, модель.

I. M. KOROTKA. THE SEMANTICS OF THE INDO EUROPEAN REFLEXES *TĒU-, TƏU-, TEUƏ-, TUŌ-, Tŭ- 'TO SWELL' IN THE GERMANIC, SLAVIC AND BALTIC LANGUAGES

The paper is devoted to analyzing connotative evolution of the Germanic, Baltic and Slavic lexemes formed in the Indo-European etymological word family *tēu-, təu-, teuə-, tŭ- with the basic meaning 'to swell'. The use of the distributive method and the elements of the comparative-historical method enabled the author to trace the main stages of the evolution of the semantics of the related words in the subparadigms of this genetic microsystem formed by different extensions of the root etymon. The logic of semantic modifications of genetically identical forms can be presented by the schemes, which can be conventionally characterized as semantic models. These models can serve as instruments for describing the directions of semantic drifts and at the same time be the purpose of studying the general regularities of the semantic processes that occur in etymological word families. The probability of deriving models in some cases is confirmed by typological analogies from other languages of the Indo European family.

Key words: etymology, semantics, typology, semantic drift, model.

Генетичне (словотвірні-етимологічне) гніздо із зазначеним етимомом загалом добре реконструйоване в етимологічному словнику Ю. Покорного на солідному фактичному матеріалі. Частина утворених у ньому форм міститься у дефініціях етимологічних словників окремих мов індоєвропейської сім'ї. Однак сучасний рівень розвитку порівняльно-історичного мовознавства, окрім глибокого опрацювання морфології лексем, установлення характеру співвідношення їхньої структури, потребує ґрунтовного пояснення шляху семантичної еволюції (хоча б її основні етапи) залучених до аналізу форм для всебічного висвітлення історії як окремих слів, так і цілих лексичних сімей. Саме цей аспект етимологічних і порівняльно-історичних студій нині найменш розроблений, тому наведені нижче спостереження, як нам видається, можуть почасти заповнити лакуну в установленні найбільш загальних закономірностей розвитку значення у групах споріднених утворень. Отже, виділимо моделі (схематичні описи) зсувів у семантиці групи балт., слов'ян. та герм. репрезентантів і.-є. *tēu-, розподіливши їх за такими критеріями:

1) моделі, засвідчені в групі утворень від елементарної (кореневої) основи (йдеться про кореневі імена та дієслова, а також дієслова із суфіксами -s-/-st- і деривати від цих дієслів);

2) моделі, засвідчені в групі утворень від суфіксально (далі розглядаються основи, сформовані долученням до кореня -l- і -k-) розширеної основи;

3) моделі, відзначені як у похідних від елементарної, так і розширеної основ.

I. Коренева основа.

1.1. 'Надуватися', 'збільшуватися' → 'могти', 'бути у силі' → 'сильний, міцний', 'сила, міць'.

У германських мовах етимологічне значення 'надуватися' в дієсловах змінилося, імовірно, через проміжну стадію 'могти':

гот. *ga-þwastjan* 'сильний, твердий', гот. *þwastifa* 'охороняти', ісл. *þusur* 'сила, нестриманість' (Lehmann 1986: 369: до гр. *σάος* 'здоровий', санскр. *tavāṣā* 'сила'). Щодо природи значення 'охороняти' у дієслова, спорідненого з лексикою на позначення сили, висловимо припущення про його можливу вторинність від *'зміцнювати', 'посилювати (охорону, захист)' (і далі – 'охороняти'), що загалом можливо з огляду на, як нам видається, близьку аналогію в укр. *зміцнювати* : *міць*.

Розвиток від етимологічного *'набрякати', 'надуватися', 'збільшуватися' до 'бути у силі' → 'сильний, міцний', 'сила, міць' підтверджується матеріалом **інших**

індоєвропейських мов (як це часто трапляється в етимологічній процедурі, незасвідчені, втрачені значення лексеми однієї мови відновлюються завдяки збереженій архаїчній семантиці іншої):

лат. *tumēre* 'набрякати, надуватися' (Walde 1910: 797);

д.-інд. *tavīti* 'бути сильним, мати міць', *tavás-* 'сильний, міцний' (instr. *tavásā* 'сила, міць'), *távasvant* 'міцний', *táviṣmant* 'сильний, дієвий', *táva* 'сила' (Mayrhofer 1956: 490; Pokorny 1959: 1080), авест. *tav-* 'могти', *tāvīšī* 'фізична сила' (Pokorny 1959: 1080);

гр. *σάος* (= *σως*) 'здоровий, цілий' (Frisk 1960, II: 844: до і.-є. *tēu-uo-s 'надуватися');

кіпр. *twf* 'сила, міць', *tyfu* 'надуватися, збільшуватися, прибувати' (Pokorny 1959: 1081).

1.2. 'Жиріти' (= 'нарощувати плоть') → 'жир' → 'товстий, огрядний (= жирний)'. Ця модель засвідчена у групі **слов'янських рефлексів**, зокрема в:

серб. *toviti* 'жиріти', (похідні) *tova* 'жир' і утворене від нього *tovan* 'гладкий' (Толстой 1957: 944; Brückner 1985: 587). Пор. з іншим вокалізмом (і.-є. аблаутний ряд -ou- : -ū-): чes. *týti* 'товстішати' (ЧРС 1976, II: 455; Rejzek 2001: 687; Machek 1968: 665), пол. *tyć* 'жиріти', *roztyć się* 'жиріти' (Brückner 1985: 587), рос. церк. *тѣсти* 'гладшати, товстіти, дебелишати' (Даль 1909, 4: 886). Пор. ще аналогічний розвиток семантики у спорідненому гр. *ταῦς* 'товстий' (Frisk 1960, II: 861: до авест. *tavah* 'сила, міць').

1.3. 'Набиратися сили' → 'молода, соковита трава'. Так само, як і попередня, ця схема розвитку значення представлена слов'янськими репрезентантами (із подовженим кореневим вокалізмом в основі *o* > *ō*: **tav-*). Пор.: псл. **obtava*: болг. *otáva* 'отава, відрощена на місці покосу у тому ж році трава', серб., хорв. *òtava* 'отава, трава, що підростає після покосу (сіно)', чes. *otava* 'отава', слвц. *otava* 'т. с.', в.-луж. *wotawa* 'отава', н.-луж. *wótawa* 'отава, памолодь', пол. *otawa* 'отава', рос. *otáva* 'трава, що виросла у той самий рік на місці скошеної', рос. діал. *otáva* 'полин'яна трава, яка залишилася під снігом', 'незрілий хліб', укр. *otáva* 'трава, що знову виросла на скошеному місці', блр. *atáva* 'отава' (ЭССЯ 2003, 30: 159; Skok 1972, 2: 577; Rejzek 2001: 436; Schuster-Šewc 1988, 22: 1672; Brückner 1985: 386; Фасмер 1987, III: 168; СРНГ 1989, 24: 109; ЕСУМ 2003, 4: 231; ЭСБМ 1978, 1: 191).

Ідентичного значеннєвого зсуву зазнав осет. рефлекс і.-є. **teu-*, пор., зокрема, *taw|tawæ* 'отава', 'трава, що виросла на місці скошеної того ж року', 'парость', 'паростки' (Абаев 1979: 237: до і.-є. **tu-*, **teu-* 'набиратися сил, жиріти').

Інше джерело семемі 'отава' представляє балтійський матеріал: лит. *atólas* 'другий покiс трави з лука, сіно, отава' < **at-alti* 'відрощувати, жити' ~ і.-є. **h₂el* 'жити, відростати' (Fraenkel 1962, I: 22; Smoczyński 2007: 29), лтс. *atāls* 'отава' (Karulis 1992, I: 82: разом із гот. *alan* 'рости' до і.-є. **al-* 'рости'), прус. *attolis* 'отава' (Топоров 1975: 138: до гр. *άλμα* 'паросток').

II. Основа із розширенням на -l-

2.1.3 Урахуванням основної ідеї "заповнення ємності й розростання плоті", вираженої в псл. дієслові **tyti* (О. М. Трубачов) й споріднених із ним утвореннях інших мов, імовірно виводити ще одну модель 'розростатися, збільшуватися, нарощувати (про плоть)' → 'тулуб (як зовнішня оболонка, ємність)', 'потилиця', 'холка' (потовщення на шиї) 'спина'.

У слов'янській лексиці засвідчені обидва похідні значення:

1) д.-рус. **т҃улово** 'тулуб', рос. *туловище*, укр. *тулуб*, блр. *тулуб*, *тулобішце*, пол. *tułow* 'т. с.' (Фасмер 1987, IV: 118: із посиланням на версію про спорідненість із *тыл*), пор. ще укр. діал. *тулубець* 'зовнішня оболонка' (ЕСУМ 2006, 5: 673) та ін.;

2) псл. *tyľ*: болг. *тил* 'потилиця', чес. *týl* 'т. с., задня частина голови', пол. *tył* 'задня частина, спина', д.-рус. **тыль** 'потлиця, тил' та ін. (Фасмер 1987, IV: 131; ЕСУМ 2006, 5: 567: псл. **tyľ* пов'язується із **tyti*, розвиток семантики іменника відновлюється як 'потовщення, набухлість' – 'потовщення на шиї, холка' – 'потилиця' – 'задня частина чогось' – 'задня частина війська').

Щодо подальшої філіації значення 'потовщення' у спільнокореневої слов'янської лексики пор. д.-рус. **тыльсьнь**, **тыльсьнь** – про тупий кінець зброї (Трубачев 1994: 10).

У деяких утвореннях на -l- спостерігається відхилення від заявленої вище схеми. Зокрема, вони показують подальший розвиток семем 'товстий', 'огрядний', які простежується у похідних від **toviti* (див. вище модель 1.2.). Пор. деривати від і.-є. **toϥ-l-* / **toϥ-l-*, варіантні (білатеральні чиргування) до **toϥ-l-*, **tū-l-* (див. вище псл. **tulovo*, **tyľ*): ц.-сл. **тволага** 'телка' (**tvol-*) = 'опасиста тварина', **твелень* (пор. рос. прізвище *Твеленев*) як первісна форма до суч. *тюлень* (букв. – 'товстун'; Трубачев 1994: 10-11).

Із доступного лексичного матеріалу германських мов наведемо н.-в.-н. бав. *dollfuss* 'товста, розпухла нога' (Фасмер 1987, IV: 131), де рефлекс досліджуваного етимона функціонує як атрибутивний компонент. Імовірно, загальна семантика цього складного слова еволюціонувала у напрямку 'потовщення на нозі' → 'розпухла, товста нога'.

2.2. Для спільнокореневих **балтійських форм** імовірно моделювати інший розвиток значення, а саме: 'збільшуватися' → 'численний', 'багато'. Пор. д.-прус. *tūlan* 'багато', лит. *tūlas* 'інший, численний' (Фасмер 1987, IV: 131). Пор. аналогічне зрушення в семантиці слов'янських репрезентантів із основою на гутуральне розширення (див. далі *tukъ).

III. Основа із розширенням на -к-.

3.1. 'Жир' → ^{а)}'сало', 'масло, сир', 'жирність, угодованість' (→ 'родючість', 'здоров'я'), 'велика кількість', 'добриво для землі'; ^{б)}'родючий', 'сильний' (→ 'могутній'), 'жирний, годований, товстий, опасистий' (→ 'товстун' при субстантивізації прикметника) → 'вгодованість'; ^{в)}'жиріти, товстішати' і 'насичувати, задовольняти'.

У слов'янських мовах на чолі словотвірного ланцюжка з основою *tuk- (і.-є. *toϥ-ko-) стоїть іменник *tukъ, від якого морфологічним і лексико-семантичним шляхами творились нові слова, в яких архаїчна семантика зазнавала конкретизації, філіації. Лексико-семантичні інновації ('жир' → 'сало', 'бекон', 'неповороткість' та ін.) представлені, напр., у: ст.-сл. **тоукъ** 'жир', 'тваринний жир' і 'огрядність', 'неповороткість', 'речовини, що насичують ґрунт' (СДСЯ 1899: 862) 'велика кількість', 'жирність', 'родючість' (ССЯ 2006, 4: 520, 521), болг. *тук* 'жир' і 'сало, навар', чes. *tuk* 'жир', слвц. *tuk* 'т. с.', в.-луж. *tuk* 'жир' поряд із діал. *tuk* 'бекон', н.-луж. *tuk* 'жир, сало', д.-пол. *tuk* 'тваринний жир, смалець, рослинне масло', пол. *tuk* 'жир', д.-рус. **тѹкъ** 'жир, сало', рос. *тук* 'сало, жир', 'перегній', 'мінеральне добриво', 'здоров'я', укр. *тук* 'жир, сало', 'перегній, мінеральні добрива', 'родючість', 'велика кількість' (Machek 1968: 665; Фасмер 1987, IV: 116; Schuster-Šewc 1987, 20: 1556; Срезневский 1989, III: 260; Rejzek 2001: 682; Даль 1909, IV: 865; ССРЛЯ 1963, 15: 1111; Грінченко 1909, 4: 293; ЕСУМ 2006, 5: 670: псл. *tukъ 'жир' подане як похідне від *tyti 'гладшати, набухати'¹; Smoczyński 2007: 662). Щодо розвитку 'жир' → 'велика кількість' пор. аналогічно рос. *жир* у прямому значенні і діал. пск. 'велика кількість чогось, багато чогось' (СРНГ 1972, 9: 181).

Афіксальні іменні (на -j-, -ьн-, -ov-it-, -ost-, -ot-) похідні репрезентовані: (subst.) словін. *túča* 'жир', в.-луж. *tučne* 'бекон' (пор. вище діал. *tuk* 'т. с.'; Schuster-Šewc 1987, 20: 1556), ст.-сл. **тоукота** 'жирність, угодованість', **тоукость** 'т. с.' – десубстантивне

¹ Із цим важко погодитися як із огляду на неможливість слов'янського варіювання кореневого у : и в парі «твірне дієслово → похідне ім'я (у тому числі суфіксальне)», так із урахуванням буквальних відповідників за межами слов'янських мов, які свідчать про незалежне збереження у слов'ян, балтів, германців та ін. спільного і.-є. архаїзма.

похідне з більш архаїчною структурою порівняно з деад'єктивом **тoу́чьность** 'вгодованість' (СДСЯ 1899: 863; ССЯ 2006, 4: 522), (adj.) ст.-сл. **тoу́чьнѣ**, **тoу́чьный** 'жирний', 'родючий', 'вгодований', 'багатий', 'могутній', болг. *тўчен* 'плодючий' (СДСЯ 1899: 863; ССЯ 2006, 4: 522; Черных 1999, II: 273), чes. *tučný* 'товстий' (Rejzek 2001: 682; Machek 1968: 665), в.-луж. *tučny* 'жирний', н.-луж. *tusny* 'товстий', пол. *tuczny* 'відгодований, дебелий' (Schuster-Šewc 1987, 20: 1556), д.-рус. **тўчьныи** 'жирний', 'товстий', 'родючий', 'міцний', 'здоровий', 'сильний', рос. *тучный* 'жирний', 'угодований, жирний, товстий', (про ґрунт, ниву) 'плодючий, багатий на перегній', (про траву) 'соковита', укр. *тўчний* 'опасистий', 'гладкий, огрядний' (про людину), 'родючий' (СДСЯ 1899: 863; Срезневский 1989, III: 1041, 1042; Черных 1999, II: 273; Грінченко 1909, 4: 298), укр. *туковитий* 'жирний' (ЕСУМ 2006, 5: 670).

Афіксальні дієслівні утворення: ст.-сл. **тoу́чнѣти** 'насичувати, задовольняти', **тoу́чьнѣти** 'відгодовувати' (СДСЯ 1899: 863), укр. *тўчїти* 'робити гладким, відгодовувати', *тўчїтися* 'робитися гладким, жирним' (ЕСУМ 2006, 5: 670). Сюди ж деад'єктивні дієслова ст.-сл. **тoу́чьнѣти** 'відгодовувати' (СДСЯ 1899: 863), чes. *tučnět* 'жирїти' (Rejzek 2001: 682; Machek 1968: 665), рос. *тучнѣть* 'гладшати', 'гладнути' та ін. Значенневий зсув 'жир' → 'жирїти', 'робити(ся) гладким', 'ставати огрядним' не потребує спеціального коментаря. Звертає на себе увагу ідентичність словотвірних пар із початковими **žirь*, **tukь* і спільні принципи організації обох словотвірних ґнізд загалом:

<i>*žirь</i> > <i>*žirьnъjь</i>	<i>*tukь</i> > <i>*tučьnъjь</i>
<i>*žirь</i> > <i>*žiriti(sę)</i>	<i>*tukь</i> > <i>*tučiti(sę)</i>
(пор. рос. смол. <i>жїрїтьсѧ</i> 'відгодовуватися, нагулювати жир'; СРНГ, 9: 182)	(див. вище ст.-сл. й укр. приклади)
<i>*žirь</i> > <i>*žirьnъjь</i> > <i>*žirьnѣti</i>	<i>*tukь</i> > <i>*tučьnъjь</i> > <i>*tučьnѣti</i>
(пор. рос. <i>жїрнѣть</i> 'ставати жирним')	(див. вище чes. і рос. форми)
<i>*žirь</i> > <i>*žirьnъjь</i> > <i>*žirьnostь</i>	<i>*tukь</i> > <i>*tučьnъjь</i> > <i>*tučьnostь</i>
(рос. <i>жїрность</i> , укр. <i>жїрнїсть</i> та ін.)	(див. вище ст.-сл. тoу́чьность , а також рос. <i>тўчьность</i>)

Це свідчить про тісний зв'язок обох слов'янських парадигм на різних етапах їхньої історії. Однак ґніздо із базовим **žirь* виявилось продуктивнішим (див. дефініції історичних і діалектних словників слов'ян. мов), оскільки в ньому формувалися слова, що належали/належать до різноманітних ЛСГ (у тому числі до технічної термінології), тоді як похідні від **tukь* утворюють порівняно невелику, семантично вузько спеціалізовану групу.

У балтійських мовах зазначена модель реалізована частково. Зокрема, доступний матеріал дозволяє простежити 'жир' → 'сало', 'жир' → 'жирний, опасистий'

→ 'товстун'. Лтс. дієслова (див. нижче) зберігають архаїчну семантику 'набрякати, надуватися' при інноваційній 'жиріти', 'гладшати' у лит. формах, від яких суфіксальним шляхом утворюється похідне зі значенням 'опасистий'. Отже:

д.-прус. *taukis* 'сало', лит. *táukas* 'сало, шматок сала; жир', 'живіт', 'нутроці', *taukai* 'жир, сало', *tūkti, tunkù* 'жиріти', 'гладшати, гладнути', 'обростати жиром' і (похідні) *tuklūs, tuknūs* 'опасистий', 'жирний' (Walde 1910: 796; Fraenkel 1962, II: 1066; Smoczyński 2007: 662; Фасмер 1987, IV: 116), лтс. *tàuks* 'жирний, опасистий', *tàuki* 'жир, сало', (пор. ще суф. дериват *taukums* 'жирність', 'сало'), *tūkt* 'розпухати, набрякати' (Karulis 1992, II: 378, 437: до і.-є. *tēu-; LKV 1981, II: 561; Lyberis 2001: 867). Щодо 'жир' → 'жирний, опасистий' → 'товстун' пор. лит. *taĩkius* 'той, хто любить багато їсти, товстун' (Fraenkel 1962, II: 1066; Smoczyński 2007: 662).

Із семантико-словотвірною боку балт. та слов'ян. рефлексів і.-є. *toṷk- перетинаються в слов'ян. *tušьnъjъ і лит. *táukinas* 'жирний' (див.: Smoczyński 2007: 662).

Мабуть, єдиною особливістю семантики балтійських репрезентантів, яка відрізняє їх від слов'янських, є розвиток у них медичного значення 'набряк', 'пухлина', пор. лит. *tūks* 'т. с.' (Smoczyński 2007: 662), лтс. *tūkums* 'т. с.' (LKV 1981, II: 598), а також інші (здебільшого двоосновні) лтс. анатомічні терміни пізнього часу (LKV 1981, II: 560, 561).

Близьку аналогію в розвитку значення слов'ян. і балт. слів 'жир' → 'сало' знаходимо у лат. *tuccētum* 'вид ковбаси', *tucca* 'солонина чи ковбаса зі свинини' (Walde 1910: 796: до і.-є. *tēu- 'товстішати').

3.2. 'Жир' → 'насіння'/'кров' → 'нащадок'. Принципово іншу модель еволюції значення демонструють **германські мови**. Зокрема, семантика с.-в.-н. *diehter* 'внук' з огляду на зіставлення його з д.-перс. *taumā* 'насіння, зародок', авест. *taoxman* 'т. с.' (Левицкий 2010, I: 562) може бути пояснена апеляцією до відомого семасіології вжитку *кров, сім'я, плоть* у значенні 'нащадок' (пор. усталені вирази укр., рос. *рідна кров/родная кровь, своя плоть*, рос. *родное семя*). Якою саме була проміжна ланка ('насіння' чи 'кров'), нині важко сказати, проте імовірність її походження від 'жир' як 'життєва сила' ('насіння' – 'кров' – 'жир'), що об'єднує арійські форми цього гнізда на зразок осет. *tūg | tog* 'кров' (< арійськ. **tauka*), перс. *tuxm* 'насіння', д.-інд. *toka* 'нащадки', *tokman* 'пагін' (Абаев 1979: 309: і.-є. *teṷe-; *tu-), не викликає сумнівів.

3.3. 'Нарощувати плоть' → 'стегно' (= 'м'ясиста частина тіла') або 'розростатися' → 'стегно' (= 'товста кістка'). Так само, як і у попередньому випадку, модель відзначена у **германських рефлексах**. Пор.: д.-англ. *þēoh, þeh*, (похідне) *þēohscanca* 'стегно, верхня частина ноги', с.-англ. *thēh, thih, thigh*, англ. *thigh* 'задня

частина тіла, сідниця, стегно' (Klein 1966: 1606: з і.-є. *teuk- 'надуватися, набрякати'; Bremmer 1950: 213), д.-в.-н. *dioh* 'стегно', 'ляжка', с.-н.-н. *dēch* 'т. с.', нідерл. *dij* 'т. с.' (Левицкий 2010: 561; Bremmer 1950: 213; Köbler 1993: 75), д.-дат. *thio* 'стегно' (Klein 1966: 1606), д.-норв. *þjo* 'стегно', 'сідниця', ісл. *þjó* 'товста верхня частина стегна', шв. (діал.) *tju* 'стегно, ляжка' (Vries 1977: 612: із зіставленням з лат. *totus* 'повний', д.-інд. *tavas* 'сильний'; Cleasby 1874: 740; Левицкий 2010: 561), д.-фриз. *thiāch* 'стегно', (похідне) *t(h)iāchskunk(a)* 'стегно, верхня частина ноги' (Bremmer 1950: 213).

Можливість пояснення генези значення 'стегно' з 'товста кістка' зумовлена самою специфікою реалії, пор., напр., характеристику В. І. Даля (медика за освітою), яку він дав рос. соматоніму *бедрóвая* или *бёдреная кость* – 'довше й товще за всі кістки; [...] інколи стегном називають лише його верхню частину, **окіст'** (виділення наші – І. К.) (Даль 1903, I: 141).

Аналогічним шляхом ішла семантична еволюція досліджуваного етимона в кельтських мовах, пор.: д.-ірл. *tōn* 'озадок', с.-ірл. *ton* 'задня частина, низ', с.-вал. *tin* 'задня частина, сідниця', вал. *tīn* 'стегно', корн. *tyn* 'задня частина, сідниця' < кельт. **tukna* (Matasović 2009: 393: до і.-є. **teu-k*- 'товстішати'; Klein 1966: 1606).

Внутрішня форма герм. назви стегна як товстої кістки чи м'якшої частини тіла відрізняється, напр., від мотивації відповідних слов'ян. термінів, пор. псл. **bydro* 'стегно' < **bed-/bod-* 'бити, колоти' (ЭССЯ 1974, 1: 179; Черных 1999, I: 81; Skok 1971, 1: 131; Schuster-Šewc 1978, 1: 33; ЕСУМ 1982, 1: 160; по-іншому див. у Ю. Покорного, де слов'ян. назва зіставлена з д.-інд. *badva-m* 'натовп, купа, велика кількість' < і.-є. **bed-* 'набрякати'; Pokorny 1959: 96, хоча дослідник не пояснює семантичного підґрунтя такого тлумачення), **stegno* < і.-є. **steg-* 'вкривати, покривати' (частина ноги, вкрита/покрита пов'язкою на стегнах чи буль-яким іншим типом одягу; Откупщиков 2001: 166-167).

Спостереження над семантикою рефлексів і.-є. **teu-* дозволяють зробити деякі попередні висновки.

1. Значення рефлексів кореневого **tou-* та його суфіксальних дериватів чітко диференціюються у трьох групах мов. Герм. мови, де представлена *-st*-суфіксація кореневої основи (**tou-st-*), репрезентують тип семантичної еволюції, відсутній як у слов'ян., так і балт. споріднених формах.

2. Слов'янські континуанти кореневого **tou-*, **tū-*, як і похідних **tou-l-/tue-l-*, **tou-l-/tū-l-*, так само засвідчують оригінальну семантичну еволюцію, лише частково

поділяючи її з поодинокими герм. (рефлекс *tū-l-) лексемами.

3. Аналогічну картину показують балт. рефлекси *tū-l-, чий семантичний розвиток не збігається зі слов'ян. і балт. Отже, можна констатувати, що навіть усередині окремих субпарадигм зміна етимологічного значення йшла різними шляхами у всіх трьох гілках і.-є. сім'ї.

4. По-іншому розподіляються результати значеннєвого розвитку основи з *k*-розширенням. Серед її рефлексів простежується чітка опозиція слов'ян. і балт. форм з одного боку і германських з іншого.

Більш ґрунтовні узагальнення стануть можливими лише після повної дистрибуції та пояснення логіки семантичних процесів, що протікали/протікають у досліджуваному генетичному гнізді. Одним зі шляхів досягнення цієї мети буде пошук типологічних аналогій аналізованим явищам за межами трьох мовних гілок і.-є. сім'ї. Саме в цьому ми вбачаємо перспективу наших студій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абаев В. И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка / В. И. Абаев. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1979. – Т. III. – 359 с.
2. *Грінченко* : Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко]. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.
3. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль ; [под ред. проф. И. А. Бодуэна-де-Куртенэ]. – [3-е изд., испр. и доп.]. – С.-Петербург ; М. : Т-ва М. О. Вольф, 1903-1909. – Т. I-IV.
4. *ЭСБМ* : Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – Т. 1. – 200 с.
5. *ЭССЯ* : Этимологический словарь славянских языков : Праслав. лекс. фонд / [под ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева]. – М. : Наука, 1974–2012. – Вып. 1-38.
6. *ЕСУМ* : Етимологічний словник української мови / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 1982-2012. – Т. I-VI.
7. *Левицкий В. В.* Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2010. – Т. 1. – 616 с.
8. *Откупщиков Ю. В.* Очерки по этимологии / Ю. В. Откупщиков. – С.-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2001. – 480 с.
9. *СДСЯ* : Словарь древнего славянского языка, составленный по Остромирову Евангелию. – С.-Петербург : Изд. А. С. Суворина, 1899. – 946 с.
10. *Срезневский И. И.* Материалы для Словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. – М. : Книга, 1989. – Т. III. – 996 с.
11. *СРНГ* : Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова]. – Л. ; С.-Петербург : Наука, 1965-2013. – Вып. 1-45.
12. *ССРЛЯ* : Словарь современного русского литературного языка : В 17 т. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1950-1965. – Т. 1-17.
13. *ССЯ* : Словарь старославянского языка. Репр. изд. : В 4 т. – СПб. : Изд-во С.-Петербургск. ун-та, 2006. – Т. 4. – 1054 с.
14. *Толстой И. И.* Сербско-хорватско-русский словарь / И. И. Толстой. – М. : Госуд. изд-во иностр. и нац. словарей, 1957. – 585 с.
15. *Топоров В. Н.* Прусский язык / В. Н. Топоров. – М. : Наука, 1975. – Т. А–D. – 201 с.
16. *Трубачев О. Н.* Праславянское лексическое наследие и древнерусская лексика дописьменного периода // Этимология. 1991-1993 / [отв. ред. О. Н. Трубачев]. – М. : Наука, 1994. – С. 3–23.
17. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Макс Фасмер; [пер. с нем. и доп. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева / под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина; изд. второе, стереотип]. – М. : Прогресс, 1986-1987. – Т. I-IV.
18. *Черных П. Я.* Историко-этимологический словарь современного русского языка / П. Я. Черных. – М. : Рус. язык, 1999. – Т. 2. – 560 с.
19. *ЧРС* : Чешско-русский словарь : В 2 т. / [гл. ред. Л. В. Копецкий]. – М. : Рус. язык ; Прага : ГПИ, 1976. – Т. I-II.
20. *Bremmer Jr.* An Introduction to old Frisian : history, grammar, reader, glossary / Bremmer Jr., Rolf H. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1950. – 250 p.
21. *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa : Wiedza

- Powszechna, 1985. – 821 s. 22. *Buck C. D.* A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas / C. D. Buck. – Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1949. – 1515 p. 23. *ChED* : Chambers's Etymological Dictionary of the English Language edited by James Donald, F.R.G.S. – London ; Edinburgh : W. & R. Chambers, 1872. – 610 p. 24. *Cleasby R.* An Icelandic-English Dictionary / R. Cleasby. – Oxford : The Clarendon Press, M.DCCC.LXXIV, 1874. – 785 p. 25. *Fraenkel E.* Litauisches Etymologisches Wörterbuch / E. Fraenkel. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag ; Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1962. – Bd I-II. 26. *Frisk H.* Griechisches Etymologisches Wörterbuch / H. Frisk. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1960-1972. – Bd I-III. 27. *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas vārdnīca / K. Karulis. – Rīga : Avots, 1992. – T. I-II. 28. *Klein E.* A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. Dealing with the origin of words and their sense development thus illustrating the history of civilization and culture / E. Klein. – Amsterdam ; London ; New York : Elsevier Publishing Company, 1966. – Vol. 1. – 853 p. 29. *Kluge Fr.* Etymologisches Wörterbuch des Deutschen Sprache / Fr. Kluge. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2002. – 1112 S. 30. *Köbler G.* Althochdeutsches Wörterbuch [Elektronний ресурс] / Gerhard Köbler. – 1993. – Режим доступу : <http://www.koeblergerhard.de/ahdwbhin.html> 31. *Lehman P. Winfred.* A Gothic Etymological Dictionary / Winfred P. Lehman. – Leiden : B. J. Brill, 1986. – 712 p. 32. *LKV* : Latviešu-krievu vārdnīca. – Rīga : Liesma ; Avots, 1979-1981. – S. I-II. 33. *Lyberis A.* Lietuvių-rusų kalbų žodynas / A. Lyberis. – Vilnius : Moksas, 2001. – 951 s. 34. *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého : Druhé, opr. a dop. vyd. / V. Machek. – Praha : ČSAV, 1968. – 868 s. 35. *Matasović R.* Etymological Dictionary of Proto-Celtic / R. Matasović. – Leiden ; Boston : Brill, 2009. – 464 p. 36. *Mayrhofer M.* Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen / M. Mayrhofer. – Heidelberg : Carl Winter, 1956. – Bd 1. – 570 S. 37. *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – Bern ; München : Francke Verlag, 1959. – 1183 S. 38. *Rejzek J.* Český etymologický slovník / Jiří Rejzek. – Voznice : Leda, 2001. – 752 s. 39. *Schuster-Šewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache / H. Schuster-Šewc. – Bautzen : Domowina-Verlag, 1978-1989. – H. 1-24. 40. *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / Petar Skok. – Zagreb : JAZU, 1971-1974. – Knj. 1-4. 41. *Smoczyński W.* Lietuvių kalbos etimologinis žodynas / W. Smoczyński. – Vilnius : Printer Polyglott, 2007. – 797 s. 42. *Vries Jan de.* Altnordisches Etymologisches Wörterbuch / Jan de Vries. – Leiden : E. J. Brill, 1977. – 742 S. 43. *Walde A.* Lateinisches etymologisches Wörterbuch / Alois Walde. – Heidelberg : Carl Winter, 1910. – 1044 S. 44. *WOS* : Wörterbuch der Ostfriesischen Sprache. – Norden : Verlag von Herm Braams, 1879. – Bd I. – 718 S.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2014

© А. О. Федорова
(Кировоград)

**К СЕМАНТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ ТЕРМИНОВ
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ ГРУППЫ «СУД»
В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ**

В статье рассматривается семантическая история терминов лексико-семантической группы «Суд» в славянских языках. В частности, выводятся модели (схемы), по которым развивалось терминологическое (и не только) значение привлекаемой для анализа славянской лексики. Дается классификация всех реально засвидетельствованных семем с точки зрения их примарности-секударности. Особое внимание автор уделит славяно-германским семасиологическим параллелям, наблюдаемым в этимологическом гнезде с и.-е. основой **dhē-*, в котором сформировались славянское и германское названия суда. В итоге можно с уверенностью утверждать, что, будучи вполне сложившимся еще в и.-е. эпоху, правовое значение псл. **sōdъ* не только сохранилось в славянских языках, но также стало базой образования широкого спектра новых семем.

Ключевые слова: этимология, семантика, семантическая модель, индоевропейский, этимон.

А. О. ФЕДОРОВА. ДО СЕМАНТИЧНОЇ ІСТОРИЇ ТЕРМІНІВ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ «СУД» У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

У статті розглядається семантична історія термінів лексико-семантичної групи «Суд» у слов'янських мовах. Зокрема, виводяться семантичні моделі (схеми), за якими розвивалося термінологічне (і не тільки) значення слов'янської лексики, що була залучена до аналізу. Дається класифікація всіх реально засвідчених семем із погляду їхньої примарності-секударності. Особливу увагу автор приділив слов'яно-германським семасиологічним паралелям, що спостерігаються в этимологічному гнізді з і.-е. основою **dhē-*, в якому сформувалися слов'янська й германська назви суду. Відповідно, можна із упевненістю стверджувати, що, будучи загалом сформованим ще в і.-е. добу, правове значення псл. **sōdъ* не тільки збереглося у слов'янських мовах, але й стало базою творення широкого спектру нових семем.

Ключові слова: етимологія, семантика, семантична модель, індоевропейський, етимон.

A. A. FEDOROVA. ON THE SEMANTIC HISTORY OF THE TERMS OF THE LEXICO-SEMANTIC GROUP «COURT» IN THE SLAVONIC LANGUAGES

The article presents a semantic history of the terms of the lexico-semantic group «Court» in the Slavonic languages. In particular, the models (schemes), which reveal the evolution of a terminological meaning (and not only this meaning) of the Slavonic lexemes selected for the analysis, have been deduced. The classification of all the sememes that were registered, from the point of view of their primary and secondary meaning has been made. Special attention has been given to the Slavonic-Germanic semasiological parallels which can be observed within the etymological cluster with the Indo-European stem **dhē-*, wherein the Slavonic and Germanic denominations of court were formed. Accordingly, it can be assumed that the legal meaning of the Proto-Slavonic **sōdъ*, which was generally formed as far back as the Indo-European epoch, has not only been preserved in the Slavonic languages, but also has become a source for the formation of a wide range of new sememes.

Key words: etymology, semantics, semantic model, Indo-European, etymon.

Достоверно установлено, что в догосударственном обществе конфликты и споры разрешались старейшинами или вождями племён, особыми собраниями родов или племён (напр., вече). Существовали обычаи и внесудебного порядка решения конфликтов (напр., кровная месть, принцип талиона)¹ Однако по мере развития

¹ См., напр., Федорова А. О. Про джерела лексем зі значенням «(Кровна) помста» у германських,

рабовладельческих государств архаичные типы родовых отношений изживались, и вместо них складывались судебная система и суд как самостоятельный общественный орган (Понятие и определение, e-doc). Со временем судебная система эволюционировала в современный образ судебных отношений². Поскольку язык является «органическим произведением природы человеческого духа, эманацией народной мысли» (Будилович 1878: VII), и в нем фиксируется мировоззрение, обычаи, верования, нормы и правила того или иного народа, предметом нашего исследования будет семантическая история терминов для обозначения понятий «суд», «судья» в славянских языках, которая отчасти покажет, как представления о правосудии фиксировались в архаичном языковом сознании, и насколько они сохранены в современных языках.

С приходом письменности нормы правосудия кодифицировались в правовых документах, которые помогают вскрыть всю эволюционную цепочку развития конкретного юридического понятия и, что важнее для нас, его языкового значения. Ниже мы сосредоточим наше внимание на славянском названии первоначально коллективного, совместного правового действия/процесса.

1. Итак, псл. **sǫdъ* (: ст.-сл. **сѣдѣ**, др.-рус. **сѣдѣ** 'суд', рус. *суд*, укр. *суд*, серб., хорв. *суд* 'суд', слвн. *sodišče*, *sodnija* 'судебный процесс', 'место (здание) суда', 'трибунал' и др.) является индоевропейским архаизмом, восходя к **somdhos* 'совместное рассмотрение' < **som-* предлог со знач. совместности совершаемого действия + **dhē-* 'ставить', 'устанавливать', 'класть', 'де(я)ть', ср. др.-инд. *samdhiṣ*, *samdhā* 'договор, связь, объединение' (см.: Гамкрелидзе 1984, I: 284, 364-365). См. специально: (Иванов 1981: 21; Преображенский 1914, II: 413-414; Brückner 1985: 483; Фасмер 1987, III: 794; Черных 1999, I: 216; ЕСУМ 2006, V: 466-467; Pokorný 1959: 235-239; Rejzek 2001: 613), где предложены и проанализированы разные точки зрения относительно этимологии и первоначальной формы этой лексемы. Есть основания считать, что правовое значение **sǫdъ* оформилось еще в эпоху существования и.-е.

слов'янських та іранських мовах (історико-семасіологічний етюд) II (Федорова 2014а: 225-230: с обзором литературы).

² Истории становления судебной системы посвящена солидная литература (особое положение занимают исследования Н. М. Карамзина (Карамзин, 1998), В. О. Ключевского (Ключевский 1989: 84-121) и С. М. Соловьева (Соловьев, 1896); вопросы зарождения судебной системы в догосударственных и протогосударственных объединениях нашли отражение в штудиях М. Ф. Владимирского-Буданова (Владимирский-Буданов, 2005), Б. Д. Грекова (Греков, 1953; Правда Русская II. Комментарии, 1947), Г. Д. Гурвича (Гурвич, 1915), М. Н. Покровского (Покровский 1922: 15-56, 75-98 и др.) и др.; см. также работы таких современных исследователей, как И. В. Зозуля (Зозуля, 1999), С. В. Каширский (Каширский, 2005), Л. А. Судолова (Судолова, 2008) и др.), реферирование которой даже в самых общих чертах не входит в задачи нашего исследования, потому мы не будем останавливаться на этом специально.

праязыка, т. е. праславянский унаследовал это слово уже как юридический термин. Об этом косвенно свидетельствует приведенное выше др.-инд. *samdhiṣ, samdhā* ‘договор, связь, объединение’, чья семантика указывает на возможную принадлежность общего для др.-инд. и слав. форм и.-е. прототипа ***sodhos** к правовой/ритуальной лексике (значения ‘ритуальный договор’ = «содеяние» и ‘суд’ = ‘совместное деяние’ могут отражать как старое ареальное распределение семантики, так и инновационное состояние для одного из языков). Ср. также мнение, согласно которому ***dhē-** означало одно из самых кардинальных действий по устройению мира, введение определенного порядка (Иванов 1978: 230-232).

Правовая семантика славянского термина **sodъ* оформилась, пройдя такой путь: ‘совместное рассмотрение’, ‘совместное деяние’ → ‘суд’ (→ ‘положение’, ‘правило’, ‘право’ (→ ‘воля’), ‘закон’, ‘наказание’, ‘приговор’, ‘хула’, ‘решение’ → ‘мнение’).

Интересна дальнейшая эволюция семантики ‘суд’, ср. сумму значений, с которыми рефлексы псл. **sodъ* засвидетельствованы в памятниках: ст.-сл. **сѣдѣ** ‘приговор, решение суда’, ‘наказание’, ‘право’, ‘справедливость’, ‘заключение, суждение, мнение, взгляд’, ‘решение, постановление’, ‘положение’, ‘приказание’ (ССЯ 2006: 403), **соудѣ** ‘место, в котором собираются судьи для рассмотрения и решения дел’, ‘рассмотрение и решение дел по обряду и законам между тяжущимися, расправа’, ‘осуждение’, ‘рассуждение, мнение’, ‘закон’, ‘суд с головы’, ‘производство судебного дела с нижней инстанции’, **соуднице** ‘собрание, совет судей’, а также ‘суд’, ‘судейское место’, ‘претория’, ‘тяжба’ (СДСЯ 1899: 804) др.-рус. **сѣдѣ, сѣдѣ**: ‘суд, разбор дела, дознание виновности’, ‘судебные порядки’, ‘судебное дело, тяжба’, ‘приговор’, ‘постановление, определение’, ‘закон, устав’, ‘право суда’, ‘дела, подлежащие определенному суду’, ‘подчинение суду’, ‘судебная пеня’, ‘осуждение, кара, наказание’, ‘кончина, смерть’, ‘рассуждение’ (Срезневский 1912, 3: 603-607); ср. также **сѣдѣ** ‘рассуждение, суждение, мнение’, ‘постановление, решение’, ‘воля, желание’, ‘судебный устав: свод правил, законов’, ‘указ’, ‘приговор, решение суда, осуждение’, ‘кончина, смерть’ (СлРЯ XI–XVII вв. 2008: 244, 249, 250), ст.-рус. *судъ* ‘толкование, истолкование’, ‘хула, осуждение’, ‘распрѣ’ (СлРЯ XI–XVII вв. 2008: 244), серб., хорв. *суд* ‘суд’ и ‘суждение, мнение, оценка’, *судилиште* ‘суд’, ‘судебная палата, судебный зал’ (Толстой 1957: 921), слвн. *sodba* ‘суждение, мнение’ (тогда как ‘судьба’ – *usoda*) (Черных 1999, I: 216).

Распределим их в порядке примарности-секундарности:

1) значения ‘постановление, решение’, ‘приговор’, ‘закон’, ‘право’, ‘устав’ являются вторичными относительно более архаичного ‘суд, разбор дела’. В свою очередь ‘закон’, ‘устав’, ‘право’ послужили базой для более позднего ‘свод правил, законов’. Сказанное находит подтверждение в семантической истории этимологически и концептуально тождественной псл. **sǫdъ* герм. лексемы **dōmaz* (реконструкцию формы см.: Левицкий 2010: 141-142), рефлексы которой демонстрируют аналогичное соотношение значений: д.-англ. *dōm* ‘суд’ и ‘указ, декрет, закон’, ‘судебное решение, постановление’, ‘приговор’, д.-в.-н. *tuom* ‘суд’ и ‘приговор’, ‘решение, постановление суда’, *tuomida* ‘право’ и др. Однако в отличие от славянского аналога, в котором ‘суд’ → ‘закон’ → ‘свод законов’ последовательно возникли без использования дополнительных морфологических ресурсов, германский развивал значение ‘свод правил, закон’ посредством присоединения к слову *sud* второй основы *kniga*, ср. др.-англ. *dōmbōc* ‘свод законов’ (см.: Федорова, 2014). Кроме того, хоть генетически слав. и герм. лексемы едины, и уже в доисторический период обе они употреблялись как названия суда, вектор их семантического развития все-таки был противоположным. Если в славянском мы имеем ‘суд’ → ‘закон’, то в германском представлено противоположное развитие ‘закон’ → ‘суд’ (подробнее см.: Федорова, 2014). Семантическое смещение ‘суд’ → ‘закон’ находит аналогию за пределами и.-е. ареала, ср., в частности, картв. **saǰ-* ‘судить’, в гнезде которого регистрируется масдар. произв. *rǰul-* ‘закон, вера’ (Климов 1964: 162);

2) инновациями к ‘суд’ или вторичному от него ‘приговор, решение суда’ в цепочке семантических изменений слав. **sǫdъ* являются ‘заключение’, ‘суждение, мнение, взгляд’ (ср. еще в совр. языках: серб., хорв. *sūd* ‘суд’ и ‘суждение, мнение, оценка’; Толстой 1957: 921; отглагол. произв. словн. *sodba* ‘суждение, мнение’; Черных 1999, I: 216 и др.). Точно так же на базе терминологического ‘суд’ возникли аналогичные семемы у продолжений герм. **dōmaz*, ср. дат. *dom* ‘приговор, решение суда’ и ‘суждение, мнение’, также и в глаголах д.-в.-н. *tuomen** ‘судить’, ‘осуждать’, ‘вершить суд’, ‘присуждать’, ‘казнить’, ‘править’ и ‘судить, отзываться (о ком-л., о чем-л.)’ (см.: Федорова, 2014, 2014а). К примерам этого же типа ср. еще ст.-сл. **сѡдѣтельный** ‘судящий’, ‘рассуждающий’, **сѡдѣтсѡ** ‘мнится’, ‘почитается’ (СДСЯ 1899: 804). Не исключено, что значения ‘рассуждение’, ‘мнение’, ‘оценивание’ у рефлексов слав. **sǫdъ* возникли вторично под влиянием семантики производного от

него глагола **sōditi*, чьи рефлексy демонстрируют аналогичную последовательность в развитии значения ‘судить’ → ‘думать’, ‘рассуждать’, ‘мнить’ (см. ниже);

3) ‘справедливость’ может быть вторично как относительно ‘приговор, решение суда’, так и собственно значения ‘суд’. Не исключено, что эта семема выабстрагировалась из формулы *суд праведный*;

4) ‘воля’, ‘желание’ вторичны от ‘право (суда)’, ср. аналогичное соотношение семем в репрезентантах герм. **dōmaz*: д.-в.-н. *tuomida* ‘право’ и д.-англ. *dōm* ‘воля; желание’ (ср. *On eowerne āgenne dōm* ‘по вашему собственному желанию’), ‘свободная воля, свобода воли’, ‘право выбора, выбор’. Ср. еще близкое соотношение ‘воля’ и ‘право’ в рус. *моя доля – моя воля*, где *воля* выступает в знач. ‘право’. Однако семантика ‘право’ – не единственный источник для вторичных ‘воля’, ‘желание’, т. к. последние могли развиваться у существительных, производных от соответствующих глаголов с семантикой ‘задумать’, ‘захотеть’, ср. ст.-сл. **сѣдити** ‘судить, вынести приговор’ и ‘задумать, хотеть’ (подробнее см.: Федорова, 2014; см. также след.);

5) ‘кончина, смерть’ (как ‘рок’?) вторичны от ‘суд’, ср. аналогичное развитие ‘суд’ → ‘рок’ и ‘гибель, смерть’ в германском, где находим д.-англ. *dōm* ‘суд’ и ‘рок’, ‘судьба’, англ. *doom* ‘то же’, ‘гибель’ (подробнее см.: Федорова, 2014). Ср. еще др.-рус. девербатив **сѣдѣба, сѣдѣва** ‘суд’, ‘правосудие’, ‘судилище’, ‘приговор’, ‘решение’ и ‘предопределение’ (Срезневский 1912, 3: 608), а также серб., хорв. *сѹд* ‘суд’, произв. *сѹдиште* ‘зал суда’, ‘место заседания суда’ и диал. ‘судьба, рок’ (Толстой 1957: 921). Аналогичный вывод об истории значения рус. *судьба* (в др.-рус. известно с XI в.) ранее сделал П. Я. Черных, согласно которому развитие происходило в таком порядке: ‘правосудие’ → ‘приговор’ → ‘божий суд (приговор небесных сил)’ → ‘предопределение’, ‘рок’ (Черных 1999, I: 216-217);

6) еще одна интересная славяно-германская аналогия в семантике рефлексов псл. **sōditi*: герм. **dōmaz* представлена ст.-сл. **соудитса** ‘мнится’ и ‘почитается’ (СДСЯ 1899: 804) и д.-в.-н. *tuomen*, в котором, наряду с ‘судить’, ‘осуждать’, представлены семемы ‘уважать, чтить, почитать; чествовать’, ‘хвалить, прославлять’, ‘восхвалять, превозносить’ (Köbler 1993: 210-211). Развитие ‘судить, осуждать’ → ‘почитать’, ‘чествовать’, ‘хвалить’ прямо противоположно ‘суд’ → ‘приговор’ → ‘хула, осуждение’ (ср. ст.-рус. *судь* ‘хула, осуждение’, ‘распря’; СлРЯ XI-XVII вв. 2008: 244) и, видимо, развилось как результат энантиосемии (‘выносить судебный приговор’, ‘осуждать’ →) ‘хулить’ → ‘славить’, ‘почитать’, ‘хвалить’. Ср. аналогично в германских

языках: д.-англ. *dōm* ‘суд’ и ‘слава’, ‘почет’, ‘похвала’, гот. *dōms* ‘слава’, ‘известность’, д.-в.-н. *tuomheit* ‘великодушие’, ‘слава’, *tuomlīh** ‘славный, прославленный, доблестный’, *tuomunga** ‘достоинство’, ‘авторитет, престиж, вес; уважение’ и др. (см.: Федорова, 2014).

2. Псл. глагол **sōditi* (ср. ст.-сл. **соудитисѧ** ‘судиться’, ‘быть судиму’, ‘тягаться с кем-либо по суду’; СДСЯ 1899: 804, серб., хорв. *sūdimi* ‘судить’; Толстой 1957: 921, рус. *судить*, укр. *судити* и др.) имеет десубстантивный характер, будучи производным от **sōdъ*. Думаем, что он стал относительно поздней, более экономной заменой первоначальных юридических формул типа **otъdati na sōdъ* (*отдать на суд = судить*, ср. еще *отдать под суд*), **perdati sōdu* (*передать* (справедливому) *суду = судить*), **tvoriti sōdъ* (др.-рус. «**Яко одари всѣхъ князей и царицу, потомъ царя [...] сѣдъ творити имъ съ Юрьемъ**»; ЛЛ 1910: 175 = *судить*), **ęti sōdъ* (ст.-укр. *судъ имати, соудъ мати* ‘судиться с кем’; ССУМ 1978, II: 399-400 = *судиться*), *sōdъ činiti* (серб. *чинити суд*, рус. устар. *чинить суд*, укр. *судочинство* ‘судопроизводство’, *чинити суд = судить*), **vъršiti sōdъ* (*вершить суд = судить*), сюда же рус. стар. *производить суд* и др. (СЦСРЯ 1847, IV: 245-246). Ср. аналогично в германских языках: нем. *Gericht halten* ‘творить суд (расправу)’, англ. *the court held that she was entitled to receive compensation* ‘суд постановил, что она была в праве получить компенсацию’ (*hold* ‘утверждать, устанавливать, решать (о суде)’), где соответствующие глаголы демонстрируют значение ‘держать’ как ‘блюсти’, ‘соблюдать’, ‘творить’. Иначе говоря, мы имеем дело с реализацией общей в германском и славянском формулы «делать + суд». Относительно других «правовых фразеологизмов» ср. рус. *подавать в суд*, ст.-укр. «*k sudu priwoditi*», 1388 г. = ‘подавать в суд’, «*вести на соудъ*», «*на соудъ вести*», «*поставити на суд*», «*привести на соудъ*», «*на соудъ привести*», «*сѣдти на соуд*» (ССУМ 1978, II: 400).

В отличие от указанных формул, характеризующих суд как *процесс, действие*, такие устойчивые выражения, как рус. стар. *искать суда, говорить суд* ‘словесно или по записке обвинять другого, или оправдываться самому в суде’, *судоговорение* ‘произнесение ответчиком оправдания, а истцом доказательств перед судом’ (СЦСРЯ 1847, IV: 245-246), подразумевают собственно вербальный (и только) акт, речевое действие, (о)суждение. Ср. также рус. *требовать суда* (= *искать суда*).

Касательно типологии деривации *судить* от *суд* ср. хакас. *чаргы* ‘суд’, ‘наказание’ и *чаргыла* ‘судить’ (ХРС 1953: 311), образованное от сущ. посредством суфф. *-ла*. Ср.

еще шор. *чаргы* ‘суд’ > *чаргыла* ‘судить’ (ШРРШСл. 1993: 61), ойрот. *jarгы* ‘суд’ > *jarгылап* ‘судить’ (РАС 1964: 741).

Точно так же, как и в случае с **sǫdъ*, рефлексы **sǫditi*, помимо собственно правовой, демонстрируют «ментальную» семантику ‘рассуждать’, ‘думать’: ст.-сл. *соудити* ‘судить’ и ‘сопоставлять’ (СДСЯ 1899: 804), *сждити* ‘судить, вынести приговор’, ‘управлять, господствовать’ и ‘судить, думать, рассудить, прийти к заключению’, ‘рассудить, решить, установить’, ‘задумать, хотеть’ (ССЯ 2006: 398-399), серб., хорв. *судити* ‘судить’ и ‘высказывать суждение, мнение’ (Толстой 1957: 921), рус. *судить* (о чем-либо) и др.

3. Древние правовые тексты содержат определенные формулы, представляющие собой повторение однокоренных слов («глагол + имя» или «имя + глагол») в пределах синтагмы). Ср. одну из таких формул в «Судебнике» 1497 г. *судити суд*, которая буквально соответствует лат. *iudicium iudicare*, др.-англ. *dōm dēman*, ср.-н.-нем. *een oordeel oordeelen*, нем. *ein Urteil erteilen*, хетт. *ḫan-nessar ḫannai* с тем же значением. Ср. также другие примеры использования подобных конструкций в юридических текстах: ст.-рус. «... и ему того велети *казнити* смертною *казнью*», такие *figura etymologica*, как *правду правити*, *правежь правити*, **дѣла дѣлать** (Иванов 1978: 230-232). Сюда же употребление этой же формулы в ст.-укр. памятниках, ср. *судь* (*соуды*) *судити* (*судить*), *судити судъ* (*соуды*) и др. (ССУМ 1978, II: 400).

Еще одна формула представляет собой сочетание *судить* & *рядить*, *судница* & *рядница*. Эти конструкции семантически связаны как названия разбирательства некоего (судебного) дела и вывод из него, т. е. принятие решения, заключение договора, ср. еще ст.-рус. *рядити(ся)* ‘заключать договор (условие)’ и *рядъ* ‘договор’, *рядница* ‘рядный договор, запись’ (часто употреблялись в правовых текстах). По словам Вяч. Вс. Иванова и В. Н. Топрова, «в юридических терминах *ряд*, *рядить*, *орудие* (ср. др.-рус. **орѹднѣ** ‘судебное дело’ к **rǫd-*, **rǫdъ*) обнаруживается глубокий архаизм, отсылающий нас к мифопоэтической концепции универсального закона (Иванов 1978: 230-232). Из лингвистической литературы о юридических формулах см. еще: (Кошкин 2007: 74).

В отличие от значения **sǫdъ*, называвшего все-таки процесс, действие, девербатив **sǫdъba* (< **sǫditi*), вероятно, функционировал как название *результата* действия, ср. др.-рус. **сѹдѣба**, **сждѣба** ‘суд’ и ‘приговор, решение’ и ‘предопределение’ (Срезневский 1912, 3: 608). Точно так же можно истолковать семантику упомянутого

выше слвн. *sodba* ‘суждение, мнение’, которое подразумевает/ло результативность действия – мысль как вывод.

4. Существует и другой источник значений ‘суд’, ‘судить’. Ср. модель ‘прав’ → ‘править’ → ‘принимать справедливое решение, выносить справедливый приговор’, ‘(правильно) судить’ → ‘суд’.

В частности, она четко засвидетельствована в словообразовательной цепочке, в начале которой посл. **pravъ*³ (→ **praviti* → **pravьda*): ст.-рус. *правити* ‘судить’, ‘разбирать тяжбу’, ‘приводить в исполнение приговор суда’, *правда* (наряду с другими знач. ‘обет, обещание; присяга; повеление, заповедь; постановление, правило; свод правил, законы; договор, право, права; оправдание; судебные издержки; свидетель; доказательство’) ‘суд’ (приведено по: Иванов 1978: 234-235). Упомянутое в литературе ст.-рус. клише *судити право* ~ др.-рус. *правосудик* (Иванов 1978: 234-235) демонстрирует пересечение двух терминологических рядов (*править* ‘судить’ и *судить* ‘править’), следы которого обнаруживаются в семантике др.-рус. *сѣдити, сѣдити*. Среди его значений, помимо ‘решить, постановить’, ‘произнести приговор’, ‘определить, назначить’, ‘осудить’, ‘оказать правосудие’, ‘рассуждать, решать’, ‘судить, дознавать невиновность’, ‘разбирать дела, тяжбы’, находим также ‘править, управлять’ (Срезневский 1912, 3: 599). Ср. еще *сѣднѣ, сѣднѣ* ‘судья, судящий, произносящий приговор’ и ‘правитель’ (Срезневский 1912, 3: 600).

5. Термины для обозначения судьи в славянских языках представлены собственно славянскими производными по регулярным суффиксальным моделям.

5.1. Дериваты от **sǫdъ* с суфф. *-ъj-*: **sǫdъji, *sǫdъja* (: ст.-сл. *соуднѣ* ‘судья’; СДСЯ 1899: 804, др.-рус. *сѣднѣ, сѣднѣ* ‘судья, судящий, произносящий приговор’, ‘судья (должностное лицо)’; Срезневский 1912, 3: 600, рус. стар. произв. *судейка* ‘волостной судья из крестьян’; СЦСРЯ 1847, IV: 245-246, серб., хорв. *судѣја* ‘судья’; Толстой 1957: 921).

С суфф. формантом *-telъ*: ст.-сл. *сѣдѣтель* ‘судья’ (СЦСРЯ 1847, IV: 245-246), (произв.) *соудѣтеленъ* ‘судящий’ (СДСЯ 1899: 804).

С суфф. *-с-*: серб., хорв. *сѣдац* ‘судья’ (Толстой 1957: 921).

5.2. Позднее производное с суфф. *-ик-* от ст.-сл. *доушевныи* ‘душевный’, ср.

³ Этимологически соотносительно с лат. *pro-bus* ‘добрый’, ‘правдивый, честный’. См.: (Miklosich 1886: 264; Преображенский 1910-1914, 2: 121; Фасмер 1987, III: 352; ЕСУМ 2003, 4: 550-551; Pokorný 1959: 813: к и.-е. **grō-* ‘раньше’, ‘в свое время’).

доушевникъ ‘присяжный, судья’ (СДСЯ 1899: 190), ср. аналогичное в деривационном отношении рус. *духовник* < *духовный*.

5.3. Позднее сложение, представленное в рус. диал. стар. *добросовестный* ‘старшина’, ‘судья, избираемый крестьянами для разбора тяжб и споров’ (твер., 1897, вят.; СРНГ 1972: 78).

Интересно сопоставление словообразовательных характеристик этимологически единых (однокоренных) славянских и германских терминов ЛСГ «Суд». Обе группы слов имеют ряд общих особенностей, ср., в частности:

1) в языках обеих групп термин *суд* представлен корневой, неразложимой на праславянской и прагерманской почве основой: слав. **sǫdъ* : герм. **dōmaz*;

2) термин *суд* представлен производной (суфф.) основой: ст.-сл. **соуднице** ‘собрание, совет судей’, а также ‘суд’, *судилѣиште* ‘суд’, слвн. *sodišče*, *sodnija* ‘судебный процесс’ и др. при герм. дериватах типа д.-в.-н. *tuomstuol*, норв. *dómstol*, швед., дат. *domstol*;

3) терминологическое значение ‘суд (как процесс)’ развилось у производных (образованы основосложением или суффиксацией) лексем, первоначально обозначавших место или здание, помещение суда: серб., хорв. *судилѣиште* ‘суд’ и ‘судебная палата, судебный зал’ (ср. рус. жаргонное *толковище* ‘место разговора’ и вторичное ‘разговор’) и др. при др.-англ. *dōmhūs*, норв. *domhus* (со второй частью ‘дом’, ср. дат. *domhus* ‘здание суда’), др.-англ. *dōmstōw* (с постпозитивным *stōw* ‘место (как размещение, положение, нахождение чего-то, как помещение, дом, место проживания)’ и др.;

4) термины со знач. ‘судья’ представлены суффиксальными дериватами: **sǫdъji*, **sǫdъja* и поздние ст.-сл. **судитель** ‘судья’, серб., хорв. *судац* при др.-англ. *dōmere*, англ. устар. и диал. *deemster* и др. Подробнее о герм. лексемах см. (Федорова, 2014).

Резюмируя все изложенное выше, отметим семантическую многоплановость генетического гнезда с базовым и.-е. **dhē-*, проявившуюся не только в образовании ряда архаичных «правовых» семем, но также в появлении широкого круга производных от них значений (древних и относительно поздних), выходящих за рамки юридической сферы. Есть основания утверждать, что процесс семантического генерирования подчинялся программе, заложенной еще в и.-е. праязыке, о чем говорит сходный путь эволюции значений однокоренных, терминологически одноплановых лексем в языках нескольких групп и.-е. семьи языков (славянских и германских). Не последнюю роль в формировании обширной палитры значений славянских и германских рефлексов и.-е.

**dhē-* сыграла собственно семантическая деривация, обусловленная широким использованием **sōdъ* и **dōmaz* (и производных от них) с разной функцией в различных контекстах (юридических формулах), в которых они приобретали новый смысл. Славяно-германские языковые контакты разного времени только усилили эту «программу», показателем чего, помимо прочего, считаем сходные пути формирования словообразовательной структуры славянских и германских терминов указанной ЛСГ, восходящих к одному и.-е. этимону.

Вероятно, гнездо слав. **sōdъ* оказало сильное влияние на систему производных от **pravъ*, что привело к образованию в нем слов с «судебным» значением. Возраст этого влияния сегодня, при имеющихся ограниченных данных, остается дискуссионным.

Перспективу дальнейших поисков следов семантической архаики в индоевропейской лексике юридического быта видим в дальнейшем историко-типологическом изучении терминологии ЛСГ «Суд» в других и.-е. языках.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Будилович А. Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикологии. Исследования в области лингвистической палеонтологии славян. Рассмотрение существительных, относящихся к естествознанию / А. Будилович. – Киев : Типография М. П. Фрица, 1878. – Ч. I. – 264 с.
2. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – М. : Территория будущего, 2005. – 800 с.
3. Гамкрелидзе Т. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры / Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов. – Тбилиси : Изд-во Тбилисс. ун-та, 1984. – Т. 1-2. – 1341 с.
4. Греков Б. Д. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – М. : Госуд. изд-во политической лит-ры, 1953. – 569 с.
5. Гурвич Г. Д. «Правда воли монаршей» Феофана Прокоповича и её западноевропейские источники / Г. Д. Гурвич. – Юрьев : Типогр. К.Маттисена, 1915. – 122 с.
6. Гуревич А. Я. Избранные труды. Древние германцы. Викинги / А. Я. Гуревич. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – 352 с.
7. ЕСУМ : Етимологічний словник української мови / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. I-VI.
8. Зозуля И. В. История развития судебной системы на Северном Кавказе во второй половине XIX – начале XX века [Текст] : дисс. ... кандидата истор. наук : 07.00.02 / И. В. Зозуля. – Ставрополь, 1999. – 296 с.
9. Иванов Вяч. Вс. О языке древнего славянского права (к анализу нескольких ключевых терминов) / Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров // Славянское языкознание : VIII Международный съезд славистов (Загреб-Любляна, сентябрь 1978 г.). – М. : Наука, 1978. – С. 221–240.
10. Иванов Вяч. Вс. Древнее славянское право : архаичные мифопоэтические основы и источники в свете языка / Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров // Формирование раннефеодальных славянских народностей / [отв. ред. В. Д. Королюк]. – М. : Наука, 1981. – С. 10–31.
11. Карамзин Н. М. Полное собрание сочинений в 18-ти томах. История государства Российского / Н. М. Карамзин // [вступ. ст. и послесл. А. Смирнова ; коммент. А. Кузнецова]. – М. : ТЕРРА–Книжный клуб, 1998. – Т. 1. – 576 с.
12. Каширский С. В. Становление и функционирование мировых судов в судебной системе России [Текст] : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / С. В. Каширский. – Нижний Новгород, 2005. – 191 с.
13. Климов Г. А. Этимологический словарь картвельских языков / Г. А. Климов. – М. : Изд-во АН СССР, 1964. – 305 с.
14. Ключевский В. О. Сочинения в девяти томах. Т. VII : Специальные курсы (продолжение) / В. О. Ключевский ; [под ред. В. Л. Янина ; послесловие и коммент. Сост. Р. А. Киреева, В. А. Александров и В. Г. Зиминой]. – М. : Мысль, 1989. – 508, [1] с.
15. Кошкин И. Этимологическая реконструкция формул древнерусско-

немецких договорных грамот / И. Кошкин // Latvijas Universitātes Raksti. Valodniecība. Studia Etymologica. Germano – Balto – Slavica / [Galvenais redaktors Dr. habil. philol. prof. Andrejs Veisbergs]. – Latvija : Latvijas Universitāte, 2007. – 720. Sējums. – С. 73–80. 16. *Левицкий В. В.* Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Винница : Нова Книга, 2010. – Т. I. – 616 с. 17. *ЛЛ* : Львовская летопись // Полное собрание русских летописей, изданное по Высочайшему повелению Императорской археографической комиссией. – С.-Петербург : Типография М. А. Александрова, 1910. – Т. XX, ч. 1. – 418 с. 18. *Покровский М. Н.* Русская история с древнейших времен / М. Н. Покровский. – М. : Госуд. изд-во, 1922. – Т. I. – 268 с. 19. *Понятие и определение. Суд* : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slogos.ru/story/sud.html>. 20. *Правда Русская II. Комментарии* / [под ред. Б. Д. Грекова]. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1947. – 862 с. 21. *Преображенский А.* Этимологический словарь русского языка / А. Преображенский. – М. : Типогр. Г. Лиснера и Д. Совко, 1910-1914. – Т. I-II. 22. *РАС* : Русско-алтайский словарь / [под ред. Н. А. Баскакова]. – М. : Сов. энциклопедия, 1964. – 875 с. 23. *СДСЯ* : Словарь древнего славянского языка. Составленный по Остромирову Евангелию / [Ф. Миклошич, А. Х. Востоков, Я. И. Беренников, И. С. Кочетов]. – СПб. : Типография А. С. Суворина, 1899. – 946 с. 24. *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен / С. М. Соловьев. – [2-е изд.]. – С.-Петербург : Общественная польза, 1896. – Кн. 1 (Т. I-V). – 879 с. 25. *СлРЯ XI-XVII вв.* : Словарь русского языка XI-XVII вв. / [гл. ред. В. Б. Крысько] – М. : Наука, 2008. – Вып. 28. – 303 с. 26. *СРНГ* : Словарь русских народных говоров / [гл. ред. Ф. П. Филин] – Ленинград : Наука, 1972. – Вып. 8. – 369 с. 27. *Срезневский И. И.* Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам / И. И. Срезневский. – СПб. : Типогр. императорской академии наук, 1893-1912. – Т. 3. – 910 с. 28. *ССУМ* : Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. I-II. 29. *ССЯ* : Словарь старославянского языка. Репр. изд.: В 4 т. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского. ун-та, 2006. – Т. 4. – 1054 с. 30. *Судолова Л. А.* Судебная система и проблемы разрешения экономических споров в эволюции государства и права России с IX по XX вв. (историко-правовой аспект) [Текст] : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Л. А. Судолова. – Санкт-Петербург, 2008. – 212 с. 31. *СЦСРЯ* : Словарь церковно-славянского и русского языка / [сост. вторым отделением Императорской академии наук]. – СПб. : Типография императорской академии наук, 1847. – Т. 1-4. 32. *Толстой И. И.* Сербско-хорватско-русский словарь / И. И. Толстой. – М. : Госуд. изд-во иностр. и национ. словарей, 1957. – 1168 с. 33. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / Макс Фасмер ; [пер. с нем. и доп. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева ; под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина]. – [2-е изд., стереотип.]. – М. : Прогресс, 1986-1987. – Т. I-IV. 34. *Федорова А. А.* К семантической истории терминов ЛСГ «Суд» в германских языках. I : П.-герм. *DÖMAZ / А. А. Федорова // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов (Курск). – 2014 (в печати). 35а. *Федорова А. О.* Про джерела лексем зі значенням «(Кровна) помста» у германських, слов'янських та іранських мовах (історико-семасіологічний етюд) II / А. О. Федорова // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Вип. 129. – С. 225–230. 36. *ХРС* : Хакасско-русский словарь / [под ред. Н. А. Баскакова]. – М. : Госуд. изд-во иностр. и нац. словарей, 1953. – 485 с. 37. *ШРРШСл.* : Шорско-русский и русско-шорский словарь / [под ред. Н. Н. Курпешко-Таннагашевой, Ф. Я. Апонькина]. – Кемерово : Кемер. кн. изд-во, 1993. – 149 с. 38. *Черных П. Я.* Историко-этимологический словарь современного русского языка / П. Я. Черных. – М. : Рус. язык, 1999. – Т. I-II. 39. *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1985. – 806 s. 40. *Köbler G.* Althochdeutsches Wörterbuch [Электронный ресурс] / G. Köbler. – [4. Auflage]. – 1993. – Режим доступа : <http://homepage.uibk.ac.at/~c30310/ahdwbhin.html>. 41. *Miklosich F.* Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen / F. Miklosich. – Wien : Wilhelm Braumüller, 1886. – 548 S. 42. *Pokorny J.* Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch / J. Pokorny. – Bern ; München : Francke Verlag, 1959. – Bd. I – 1183 S. 43. *Rejzek J.* Český etymologický slovník / J. Rejzek. – Praha : Leda, 2001. – 742 s.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2014

НАШІ АВТОРИ

- БІЛЕЦЬКА**
Олена Всеволодівна
кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Донецького національного університету
- ВАСИЛЬЧЕНКО**
Олена Германівна
кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов природничих факультетів Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова
- ГРІНЕВСЬКА**
Крістіна Сергіївна
аспірант кафедри германської філології Донецького національного університету
- ІЛІАДІ**
Олександр Іванович
доктор філологічних наук, професор кафедри видавничої справи факультету філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
- КАЛІНІЧЕНКО**
Віра Ігорівна
кандидат філологічних наук, асистент кафедри міжнародної економіки Кіровоградського національного технічного університету
- КАЛІУЩЕНКО**
Володимир Дмитрович
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської філології, декан факультету іноземних мов Донецького національного університету
- КАЛУС**
Марія Іллівна
аспірант кафедри германської філології Донецького національного університету
- КАРАСЕНКО**
Олена Анатоліївна
кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Донецького інституту соціальної освіти
- КОРОТКА**
Ірина Миколаївна
аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
- КШАНОВСЬКИЙ**
Олег Чеславович
доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри східної філології факультету сходознавства Київського національного лінгвістичного університету
- МАТЕРИНСЬКА**
Олена Валеріївна
доктор філологічних наук, професор кафедри германської філології Донецького національного університету
- МІЗІН**
Костянтин Іванович
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
- СТАРЧЕНКО**
Олена Анатоліївна
кандидат філологічних наук, старший викладач Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ “Донбаський державний педагогічний університет”
- ФЕДОРОВА**
Анастасія Олександрівна
аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
- ЮШКОВА**
Світлана Олексіївна
кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Автомобільно-дорожнього інституту ДВНЗ “Донецький національний технічний університет”
- ЯГУПОВА**
Лариса Миколаївна
доктор філологічних наук, професор кафедри германської філології Донецького національного університету

CONTRIBUTING AUTHORS

- Olena V. BILETSKA*** Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Germanic Philology, Donetsk National University
- Larysa M. IAGUPOVA*** Doctor of Philology, Professor at the Department of Germanic Philology, Donetsk National University
- Oleksandr I. ILIADI*** Doctor of Philology, Professor at the Department of Publishing, the Faculty of Philology and Journalism, Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University
- Anastasiya O. FEDOROVA*** Post-Graduate Student at the Department of Translation and General Linguistics, Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University
- Kristina S. GRINEVSKA*** Post-Graduate Student at the Department of Germanic Philology, Donetsk National University
- Vira I. KALINICHENKO*** Candidate of Philology, Lecturer at the Department of World Economics, Kirovohrad National Technical University
- Volodymyr D. KALIUSŃENKO*** Doctor of Philology, Professor, Head of Department of Germanic Philology, Dean of Faculty of Foreign Languages, Donetsk National University
- Mariya I. KALUS*** Post-Graduate Student at the Department of Germanic Philology, Donetsk National University
- Olena A. KARASENKO*** Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Journalism, Donetsk Institute for Social Sciences
- Iryna M. KOROTKA*** Post-Graduate Student at the Department of Translation and General Linguistics, Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University
- Oleg Ch. KSHANOVSKY*** Doctor of Philology, Associate Professor, Professor at the Department of Oriental Philology, the Faculty of Oriental Studies, Kyiv National Linguistic University
- Olena V. MATERYNSKA*** Doctor of Philology, Professor at the Department of Germanic Philology, Donetsk National University
- Kostiantyn I. MIZIN*** Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Translation, Kremenchuh Mykhailo Ostrohradsky National University
- Olena A. STARCHENKO*** Candidate of Philology, Senior Lecturer at Horlivka Institute of Foreign Languages, the Higher Educational Establishment “Donbas State Pedagogical University”
- Olena G. VASYLCHENKO*** Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages for Natural Sciences, Odessa Mechnikov National University
- Svitlana O. YUSHKOVA*** Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Foreign Languages, Motor-Road Institute of the Higher Educational Establishment “Donetsk National Technical University”

ДО УВАГИ АВТОРІВ

Редакція збірника наукових праць «*Типологія мовних значень у діяхронічному та зіставному аспектах*», який видається на факультеті іноземних мов Донецького національного університету, запрошує до співробітництва докторів і кандидатів наук, аспірантів і викладачів вищих навчальних закладів.

Збірник виходить двічі на рік. До друку приймаються статті обсягом 10-12 сторінок (через 1,5 інтервали), написані українською, російською, англійською, іспанською, німецькою, французькою мовами.

Наукова стаття має відповідати вимогам до фахових друкованих видань України і містити такі обов'язкові елементи: *«постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі»*.

Чітко роздрукований, ретельно вичитаний і підписаний автором оригінал статті в одному примірнику, із рецензією доктора чи кандидата наук за фахом, завірену підписом і печаткою установи, в якій працює рецензент (для авторів, які не мають наукового ступеня доктора наук), надсилається поштою, електронна версія статті – на електронну адресу редакції (вказані нижче).

Вимоги до оформлення статті: Формат сторінки – А 4; поля: верхнє, нижнє, праве – 20 мм, ліве – 30 мм; абзацний відступ – 10 мм; кегль – 12, шрифт – Times New Roman. Слід чітко диференціювати тире (–) й дефіс (-).

Ініціали та прізвище автора (авторів) передують назві статті, їх друкують **жирним прямим шрифтом** (розмір 12) справа. У дужках після них (у наступному рядку) друкують назву міста (основним шрифтом (розмір 12)). Відцентровану назву статті друкують великими літерами без абзацу, **жирним прямим шрифтом** (розмір 12).

Зразок:

А. П. Загнітко (Донецьк)
СТРУКТУРА І ТИПОЛОГІЯ ТЕКСТОВИХ КАТЕГОРІЙ

Після назви статті друкують анотації і 5 ключових слів трьома мовами – українською, російською, англійською (розмір 11, обсяг – 5 речень). На початку кожної анотації подати ініціали, прізвище автора й назву статті відповідною мовою.

Ілюстративний матеріал (лексеми або текстові приклади) друкують курсивом (без виділення жирним), із перекладом, який подають в одинарних круглих верхніх лапках: *Herz* ‘серце’, *Seele* ‘душа’. Елементи тексту, які потребують виділення, підкреслюють.

Посилання на джерела у тексті статті подають у круглих дужках, наприклад: (Генюшене, 1983; Неद्याлков 1978: 128).

Відцентровані назви таблиць друкують прямим жирним шрифтом, відступаючи від попереднього тексту. Над заголовком справа друкують нежирним курсивом слово *Таблиця* й зазначають її номер (наскрізна нумерація).

Завершує статтю пронумерований СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ (не менш ніж 12 джерел) (друкується після статті, розмір шрифту – 11, через 1 інтервал, заголовок – великими літерами). Кожне джерело слід друкувати з абзацу, за абеткою (спочатку – кирилицею, потім – латиницею). Список літератури слід оформити із дотриманням стандартів ВАК України (див. «Приклади оформлення бібліографічного опису у списку джерел...»: Бюлетень ВАК України». – 2008. – № 3; 2009. – № 5) (форма 23)), напр.:

1. Адмони В. Г. Исторический синтаксис немецкого языка / Адмони В. Г. – М. : Высш. шк., 1963. – 335 с.

2. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 12–22.

3. Polenz P. von. Geschichte der deutschen Sprache / Peter von Polenz. – [9. überarb. Aufl.]. – Berlin ; N. Y. : Walter de Gruyter, 1978. – 226 S. – (Sammlung Göschen ; Bd. 2206).

За необхідності надається СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ, оформлений так само.

Рукописи підлягають додатковому редакційному рецензуванню. Стаття може бути повернута авторові на доопрацювання. Відхилений оригінал авторові не повертається.

На окремому аркуші (окремим файлом) подають відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові повністю, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, приватна адреса, телефон службовий і приватний, електронна адреса).

Адреса редакції:

Донецький національний університет,
факультет іноземних мов,
к. філол. наук, доц. А. Ф. Малюга
вул. Університетська, 24
83001 Донецьк / Україна
тел.: +38 062-302 09 22
тел./факс: +38 062-302 09 22
e-mail: typologiya@ukr.net

Редакційна колегія

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ

Редакция сборника научных трудов «*Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах*» («Типологія языковых значений в диахроническом и сопоставительном аспектах»), издаваемого на факультете иностранных языков Донецкого национального университета, приглашает к сотрудничеству докторов и кандидатов наук, аспирантов и преподавателей высших учебных заведений.

Сборник выходит два раза в год. Для опубликования принимаются статьи объемом 10-12 страниц (через 1,5 интервала) на украинском, русском, английском, испанском, немецком, французском языках.

Научная статья должна соответствовать требованиям к специализированным печатным изданиям Украины и содержать такие обязательные элементы: *«постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами; анализ последних исследований и публикаций, в которых начато решение данной проблемы и на которые опирается автор; выделение нерешенных ранее аспектов общей проблемы, которым посвящается обозначенная статья; формулирование целей статьи (постановка задания); изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов; выводы из данного исследования и перспективы дальнейших изысканий в указанном направлении»*.

Четко распечатанный, тщательно вычитанный и подписанный автором оригинал в одном экземпляре (для авторов, которые не имеют ученой степени – с рецензией доктора или кандидата наук по специальности, заверенной подписью и печатью организации, в которой работает рецензент) присылается по почте, электронная версия статьи – по электронному адресу редакции.

Требования к оформлению статьи: Формат страницы – А 4; поля: верхнее, нижнее, правое – 20 мм, левое – 30 мм; абзацный отступ – 10 мм; кегль – 12, шрифт – Times New Roman. Следует четко дифференцировать тире (–) и дефис (-).

Инициалы и фамилия автора (авторов) предшествуют названию статьи, их печатают жирным прямым шрифтом (размер 12) справа. В скобках после них (в следующей строке) печатают название города (основным шрифтом (размер 12)). Отцентрированное название статьи печатают заглавными буквами без абзаца, жирным прямым шрифтом (размер 12).

Образец:

Ш. Р. Басыров (Донецк)
РЕФЛЕКСИВНЫЕ ГЛАГОЛЫ В ИНДОЕВРОПЕЙСКИХ ЯЗЫКАХ И ИХ СООТВЕТСТВИЯ В АВСТРОНЕЗИЙСКИХ ЯЗЫКАХ

После названия статьи печатают аннотации и 5 ключевых слов на двух языках – русском и английском (размер шрифта 11, объем – 5 предложений через один интервал). В начале каждой аннотации указывают инициалы, фамилию автора и название статьи на соответствующем языке.

Иллюстративный материал (лексемы или текстовые примеры) печатают курсивом (без выделения жирным), с переводом, который печатают в одинарных кавычках: *Herz* ‘сердце’, *Seele* ‘душа’. Элементы текста, требующие выделения, подчеркивают.

Ссылки на источники в тексте статьи размещают в круглых скобках, например: (Генюшене, 1983; Недялков 1978: 128).

Названия таблиц печатают жирным прямым шрифтом по центру, отступая одну строку от предыдущего текста. Над заголовком таблицы справа печатают нежирным курсивом слово *Таблица* и указывают ее номер (сплошная нумерация).

Завершает статью нумерованный СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ (не менее 12 источников) (печатается после статьи – размер шрифта – 11, через 1 интервал, заголовок – заглавными буквами). Каждый источник следует печатать с абзаца, в алфавитном порядке (сначала – кириллицей, потом – латиницей). Список литературы следует оформлять в соответствии с требованиями ВАК Украины (см. «Примеры оформления библиографического описания в списке источников...», «Бюлетень ВАК України». – 2008. – № 3; 2009. – № 5) (форма 23)), напр.:

1. Адмони В. Г. Исторический синтаксис немецкого языка / Адмони В. Г. – М. : Высш. шк., 1963. – 335 с.
2. Шафиков С. Г. Категории и концепты в лингвистике / С. Г. Шафиков // Вопросы языкознания. – 2007. – № 2. – С. 3–7.
3. Polenz P. von. Geschichte der deutschen Sprache / Peter von Polenz. – [9. überarb. Aufl.]. – Berlin ; N. Y. : Walter de Gruyter, 1978. – 226 S. – (Sammlung Göschen ; Bd. 2206).

При необходимости прилагается СПИСОК ИСТОЧНИКОВ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА, оформленный аналогично.

Рукописи подвергаются дополнительному редакционному рецензированию. Статья может быть возвращена автору для доработки. Отклоненный вариант автору не возвращается.

На отдельном листе (в отдельном файле) подаются сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, полностью, ученая степень, научное звание, место работы, должность, домашний адрес, телефон служебный и домашний, электронный адрес).

Адрес редакции:

Донецкий национальный университет,
факультет иностранных языков,
к. филол. наук, доц. А. Ф. Малюга
ул. Университетская, 24
83001 Донецк / Украина
тел.: +38 062-302 09 22
тел./факс: +38 062-302 09 22
e-mail: typologiya@ukr.net

Редакционная коллегия

COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS
TYPOLOGY OF LANGUAGE MEANINGS
IN DIACHRONIC AND CONTRASTIVE ASPECTS

SUBMISSION GUIDELINES

The editorial board of the collection of scientific papers «Typology of Language Meanings in Diachronic and Contrastive Aspects» published at the Faculty of Foreign Languages, Donetsk National University, welcomes manuscripts from researchers in linguistics.

The book of collected papers is bi-annual. Your paper may be written in English, Spanish, German, French, Russian or Ukrainian. The length of the article should not exceed 10-12 pages (1.5 spaced) including tables, graphs, diagrams and figures.

In accordance with the requirements of State Commission for Academic Degrees and Titles of Ukraine your paper is supposed to include the following issues:

- the general outline of the problem discussed and its connection with significant scientific and practical goals;
- analysis of recent studies and publications that serve as a basis for an author's research;
- pointing out the parts of the general problem considered in the submitted paper that have not been dealt with before;
- formulation of the objective of the paper;
- presentation of research with complete validation of obtained results;
- conclusions and prospects of further research in this direction.

Your manuscript must be polished to high professional standards. One copy of the printed manuscript carefully edited and signed by the author should be posted to the address of the editorial board given below.

Donetsk National University
Faculty of Foreign Languages
vul. Universytetska, 24
83001 Donetsk / Ukraine

An electronic copy of the paper should also be submitted as an e-mail attachment to the following e-mail address: typologiya@ukr.net

Requirements for the manuscript: Please use page format A 4. Leave the following margins: upper, lower and right 20mm, left – 30mm. The first line of every new paragraph is indented (10mm). Use Times New Roman size 12pt font throughout the manuscript. Please distinguish between a 'long hyphen' (–) and a short hyphen (-).

Author's (or authors') initials and surname(s) typed in bold (size 12pt) in the upper right corner precede the title of an article. In parentheses in the next line follows the author's name, their country of origin and the name of the town (city) they live in (size 12pt). A centred title of the paper is typed in capitals in bold (size 12pt), as in the pattern shown here.

A. Böhmerová
(Bratislava)

**COGNITIVE BASIS AND COMMUNICATIVE POTENTIAL OF LEXICAL
BLENDING FROM ENGLISH AND CROSS-LINGUISTIC PERSPECTIVE**

The abstract (5 sentences) and 5 key words in English (size 11), should follow the title of a paper. The abstract is preceded by author's initials and name and the title of an article.

Examples (lexemes or phrases) are typed in italics (without pointing out in bold): *Herz*, *Seele*. Fragments of the text that require pointing out are underlined.

References to works mentioned in the text are enclosed in parentheses, e.g. (Polenz, 1978; Chomsky 1991: 12).

Table titles are numbered throughout the paper and typed in italics (not in bold) using extra line spacing to mark them from the text of the paper and the body of the tables.

REFERENCES start immediately after the main body of the text. The heading REFERENCES is in capitals and centred, and not in bold. The works quoted should be typed on separate lines in the alphabetical order, e.g.

1. *Chomsky N.* Linguistics and Adjacent Fields. A Personal View / Noam Chomsky // The Chomskyan Turn / [ed. by A. Kasher]. – Oxford, UK and Cambridge, USA : Blackwell Publishers, 1991. – P. 3–25.

2. *Polenz P. von.* Geschichte der deutschen Sprache / Peter von Polenz. – [9. überarb. Aufl.]. – Berlin ; N. Y. : Walter de Gruyter, 1978. – 226 S. – (Sammlung Götschen ; Bd. 2206).

Manuscripts are reviewed by the editorial board. The article may be sent back to the author for further revision or rejected. In this case the manuscript is not returned to the author.

On a separate page (in a separate file) the author's contact details are to be submitted including their full name, degree, position, affiliation, private address, telephones, e-mail.

Editorial board

tel. +38 062 302 09 22

tel. / fax +38 062 302 09 22

e-mail: typologiya@ukr.net

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

***ТИПОЛОГІЯ МОВНИХ ЗНАЧЕНЬ
У ДІАХРОНІЧНОМУ ТА ЗІСТАВНОМУ
АСПЕКТАХ***

ВИПУСК 29

Мови видання: українська, російська, англійська, німецька та ін.

Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.

Переклад і редагування текстів англійською мовою *к.філол.н.,
доц. Т. Я. Волкова*

Комп'ютерна верстка *Д. Є. Ігнатенко*